

IV. Közmivelődségi és közegészségügyi szakosztály.

Elnök: *Sándor József.*

Alelnökök: *Merza Lajos és Deák Lajos.*

Jegyzők: *Nagy Károly és Sipos Samu.*

Sándor József elnök: Tisztelt szakosztály! Isten elvezérelt végre e kongresszusig is. A fajszeretet megtalálta a módját, hogy az erdélyi rész magyarsága a nagy magyarországi testvérekkel közös akcióra egyesüljön, mint ezer év előtt a honfoglaláskor egyesült a bejövő magyarság az Erdélyt tartó hun-ivadékkal, a székelyekkel.

Ime, a mindent kiegyenlítő és mindent kiegyeztetek céltudatos segítő-akarathoz sikerült minden nehézséget elhárítani és nem valósult az az aggály, hogy az erdélyi részbe akár klerikalizmus, akár egyoldalú merev agrárizmus jön be az akcióval. A kongresszus ügyrendjével és szervezeti szabályával, valamint elvi megállapodásával megtaláltuk a helyes utat; felvonulásunk ellen senkinek jogos kifogása nem lehet. Különösen a leglényegesebb, közmivelődségi szakosztályunk előadói megmutatták, hogy javaslataikkal a szeparatiztikus és partikulariztikus szempontokat félretéve, fel tudnak emelkedni az általános emberies és hazafias szempontokig, mert egy társadalmi akcióról van szó, melynek érdekében a nemzeti szempontért meg kell tagadnia magát mindenki.

A székely kérdés nem lehet eszköz, melyet egyéni vagy más közéleti céljainkra használjunk fel: hanem cél, melynek mindnyájan önzetlen eszközei kell, hogy legyünk. Eszköz a kormány, a pártélet, a felekezet, a kultúra és a társadalom, úgy mint az egyes, a ki a székely célért nemzeti és társadalmi szempontból lelkesedik. Ezt találtuk el mi, mert szívünk vezérelt s objektív ítéletünkkel igyekeztünk használni, a mennyit emberileg csak lehet.

Egyikünk sem mondja magát a székelység Megváltójának, oly értelemben, hogy csak a magunk dicsőségét keressük, hanem a székelyügy szolgáinak valljuk magunkat igaz szeretettel. Nem is

várjuk magától ettől a kongresszustól a megváltást, mert a világot sem egy nap teremtették: hanem igyekezünk a székelykérdés ezen fázisának is hittel és becsülettel megfelelni, tervet rajzolva a jelen és jövő idői számára.

A közművelődési szakosztálynak különösen ügyelni kellett, hogy a vallásos-erkölcsi és kulturális szükségletek hangsúlyozásával megadjuk a kongresszusnak azt a jellegét, mely a mozgalmat kiemeli tisztán közgazdasági keretéből, hiszen ma már a közgazdasági kérdéseknek is alfája az erkölcs és a művelődés, mint az egyéni önsegély legbiztosabb és közvetlenebb módja; s viszont ezen szempontoknak is hangsúlyozásával megóvjuk az általunk szeretett és felsegüteni óhajtott népet attól a csalódástól, nehogy most egyszerre aranyhegyeket képzeljen maga előtt s megóvjuk magunkat is a demagóg ígéretek látszatától.

Igy harmóniában a közgazdasági és közművelődési tekintetek a legbiztosabban vezérelhetik kezénél fogva a székely népet, mely úgy vallás-erkölcsi, mint hazafias szempontból még romlatlan s maradjon is az az idők végéig, ez éppen szívünk óhajta.

Csak természetes tehát ezek szerint az O. M. G. E. és ezen szakosztály rendezője és vezetője az E. M. K. E., az ország ezen két leghatalmasabb egyesületének kézfogása s a többi társult egyesületekkel vállalt közreműködése s éppen ezért az E. M. K. E. a maga részéről emelt fővel vállalja el a felelősséget, s azt tartom, akkor cselekedett volna helytelenül és hivatása ellenére, ha nem így cselekedett volna.

Az E. M. K. E. nem politizál, de a hol hátsó gondolat nélkül társadalmi munka hívja és várja, ott megjelenik a legjobb erejével, igyekszik a hozzáfűzött várakozásoknak megfelelni. S most, hogy együtt vagyunk, engedjék meg, hogy az igen tisztelt előadó urakat az E. M. K. E. nevében melegen üdvözljem s előre is megköszönjem, hogy az egyesület felhívásának engedve, szerető lelküket és agyuk tudását a székelyügy javára munkába hozták. Isten és a nemzet elismerése fizessen meg érte! Ezzel, üdvözölve még *Potsa József* v. b. t. t., főispán urat, a székelység legrégebb és áldást hozó munkását, kinek társadalmi tevékenységét is a közgazdasági és kulturális alkotások egész sora jelzi (*Igaz, úgy van!*) s a ki szívét követve, most is közművelődési szakosztályunk tagja, — a szakosztály ülését megnyitottnak nyilvánítom. (*Éljenezés.*)

I. A székely nép szociológiai és néprajzi szempontból.

Kozma Ferencz előadó: Mielőtt előadását megkezdené, kijelenti, hogy átolvasván a kongresszus rendező-bizottsága által elfogadott és a programban kiadott javaslatokat, meggyőződött arról, hogy a kérdés, melynek előadására vállalkozott, nem merített ki teljesen, daczára annak, hogy rajta kívül más előadók is foglalkoznak vele. Ennélfogva kénytelen volt egy olyan pontot is felvenni javaslatába, melyet a rendező-bizottság az általa eléje terjesztett javaslatból kihagyott azzal az indoklással, hogy más szakosztályba tartozik. Meggyőződött azonban arról, hogy az illető szakosztály előadói az általa fontosnak tartott pontra nem terjedtek ki kellőleg. Ez a *telepítés* kérdése.

Sándor József elnök: Megjegyzi, hogy az előadók rendszerint az előkészítő értekezlet által elfogadott javaslatokat terjesztik elő. Miután azonban több pontot a bizottság tényleg kihagyott, azt hiszi, a szakosztály megengedi az előadónak, hogy a telepítés kérdésére is kiterjeszkedjék. (*Helyeslés.*)

Kozma Ferencz előadó: Tisztelt szakosztály! A székelység társadalmi szervezete azon történelmi intézményeken nyugszik, melyek őt egy kiváltságos nemzet-egyediség attribútumaival ruházták fel. A szabadság, egyenlőség és testvériség szent eszméje évszázados gyümölcse korán fejlett nemzeti öntudatának. Szellemi élete gazdag tartalmával és üdeségével a népiélek klasszikus példányául tekinthető. S fajszióssága és sokoldalú munkaereje a fizikai szervezet tökélyének folyománya, mit egészséges, tiszta vérörökles mellett erdei légkörének, kristályvizének és tartalmas táplálékának köszönhet. Hathatósan hozzájárul ezekhez a nőnem háztartási rend- és tisztaságérzéke, a mit minden székely háztáj kellemesen tükröz vissza. A nő egyébként is hű munkatársa férjének az életfentartás minden feladatában.

A székely nép ez önválasztotta, csekély termékeny területtel bíró hegyvidéken — századokon át gyarapodó létszámával csak azon faji előnyös tulajdonok birtokában tarthatta fenn magát nemzeti épségben, a melyek különféle stereotyp kifejezések szállóigéiként jellemzik az ő életrealitását. Koronája ezeknek mindenképp az a magasabb szépértelmiség, mely őt nagy környezetéből kiemeli — s az a szuvs munkásság, a mely csüggedés nélkül rakta össze parányokból a létfentartás kellékeit: háziiparából ruházkodását és gazdasági eszközeit, üzérkedéséből a hiányzó élelmiszereket, állattenyésztéséből a közterhek fedezéséhez szükséges pénzt. S korán észrevéve, hogy földbirtokát népesedése arányában

nem művelheti, tehetségesebb gyermekeit iskolázás útján indítja új meg újabb életpályákra, hazarészünk vármegyéit és városait papsággal, tanítóssággal, iparosokkal, honorácziókkal látva el, a kik szerteszt mindmegannyi rajt képeznek a számban gyenge magyarság erősítésére. A mit ma mesterséges úton akarunk elérni a telepítéssel, az a Székelyföldről már rég folyamatban van az erők természetes érvényesülésével. S ha e tapasztalati tényt alapul véve — azt a nemzeti kormányzás céltudatos programjába illesztjük, ez által nemcsak kifelé gyarapítjuk az államfentartó erőket, hanem itthon is korlátozzuk a már szélsőségig ment földbirtok-elaprózást s ez által javítjuk a megélhetés feltételeit. Fokozottabb mértékben történhetik ez a kitelepítés által, melyet a Székelyföld nyugati és északi határvonalain úgy kell intézni, hogy a területi folytonosság fentartassék, nem csupán a kompakt magyarsággal bíró földrajzi egység megóvása és kiterjesztése céljából, hanem, mert a természeti viszonyok azonossága és a fajrokonság közelsége ezt a műveletet megkönnyíti és biztosítja.

A míg a székelység nemzetgyűlésein alkotott intézményekkel kormányozta magát, erélyesen ellentállott minden kivándorlásnak, e tekintetben még a szomszéd vármegyéket és székeket is *külföld-nek* tekintvén, a hol egy éven túl vagyonszerzés terhe alatt nem volt szabad tartózkodni. Egyszersmind arról is gondoskodott a nemzeti önkormányzat, hogy a székely ingatlan vagyon idegen elemek kezére ne jusson, hanem kihalás, nótázás esetében a szomszédokra szálljon. Mihez a székely örökösödés és birtokforgalom más korlátozásai is járulván, az önfentartás biztosítékai a sűrű népesség daczára is megvoltak.

Ám az idők megváltoztak. Az önkormányzás átalakult s a mai vármegye a nemzeti erők konzerválásában még árnyékát sem képviseli a nemzeti intézményeknek. Szabad forgalom tárgya lett a székely által oly féltékenyen, szent hagyománnyal őrzött hazafölde. A kiváltságokat áldozatul követelte az újkor, melynek terhei elviselhetlenek lettek: — s az elhagyatottságában vergődő nép száz év alatt egy negyedmillió lélekkel gyarapította Bukovinát és Romániát. Mit nem érne az erdélyrészi vármegyéken e hangyaszorgalmu nép, mely a vagyonszerzés ösztönével nemzeti szokásainak, hagyományainak és nyelve kincseinek megőrzését oly szívósággal egyezteteti? Milyen melegágyul szolgálhatna e föld Erdély magyar nemzeti erődeinek kiépítésére és beplántálására, ha maga

a melegágy is kellő gondozásban részesülne! ... Mert mint a nagy római mindig Carthago lerombolására tért vissza, mi is innen a periferiáról nap-nap után azt kiáltjuk a központba, hogy „a székelykérdés az erdélyrészi magyarság kérdése!” Erdély pedig Magyarország fellegvára.

Minket székelyeket nem az aggaszt, hogy éhen halunk. Ki-ki a maga létküzdelmét megvívja közülünk. S talán még hosszan ki is bírjuk e küzdelmet. Hanem az a gondolat bánt, az tépi keselyükarmaival honfiszivünket: hogy ha mi a népek tusájában elbukánk, ki fogja e szép, ez imádott hazarészt a szent korona gyöngyei közt megőrizni, megvédeni!? Ezért appellálunk a haza sorsát intéző nemzeti kormány figyelmére, hogy minket a nemzetalkató tényezők között úgy kezeljen, hogy nagy és szent hivatásunkat imádott hazánk üdvére betölthessük. Nem egyéni előnyöket és kiváltságokat, hanem fegyvert és harci felszerelést kérünk Magyarország védelmére. Hivatásának és felelősségének tudatában megtagadhatná-e ezt tőlünk a nemzet-kormány?!

Nem akarunk azonban magunk iránt elfogultak lenni. Beismerjük, hogy a fejlettebb okszerű mezőgazdaságban iskolázásra szorultunk; háziiparunknak főként ruházati kellékeink előállításában bevált előnyeikhez részben hűtelenek lettünk, — s nemcsak anyagi hiányokban szenvedünk, hanem az újabb kor közéleti áramlatai erkölcsünk lazulását is felszínre vetették. A politikai torzszalkodás bizalom- és tisztelethiány magvait csiráztatta fel vezetőink iránt. A vallási és polgári megbízhatóság megingott a Judáspénz rombolása alatt. Korcsmák népesedése versenyre kelt a szentegyházakéval s Isten nevének káromlása annak magasztalásával. S mindezekből a hitéleti, családi, társadalmi és hazafiúi erények olyan hanyatlása észlelhető, a minek feltartóztatására és orvoslására minden hivatott tényezőnek összetett erővel kell hozzálátni.

Mindezek figyelembevételével előterjesztem határozati javaslatomat és elfogadásra ajánlom.

Mondja ki a Kongresszus, hogy:

1. mint a beégtetést a porcellánba, úgy kell a nemzeti regeneráció politikai öntudatába bevésni azt a hitet, hogy az ország keleti határán tömör egységet képező fél-milliónyi székelységben rejlő faji és értelmi erők a nemzetalkotás legbecsesebb tényezői.

2. Ez erők védelmét, ápolását és értékesítését a nemzeti kormányzás állandó feladatai között kell tartani.

3. A székely nép fajszaporasága és szívóssága, párosulva gazdálkodási életrevalóságával, megfelelő telepítésre jó anyagot szolgáltat. Ősi területe nyelvi határvonalait mindenütt épen tartotta fenn s azon belül mindent asszimilált. A telepítés e határvonalak északi és nyugati irányu tágítása lenne, úgy hogy a kontinuitás ereje állandóan érvényesüljön és fokozható legyen.

4. Ruházatban és építésben a háziipar előnyei és az ősi típus fentartandó ugyan, de azokba bizonyos előnyös módosítások viendők be.

5. A faji és nemzeti önérzet fentartása és erősítése céljából évenként minden községben iskolai ünnepély rendezendő, első sorban kiváló székely hazafiak és események emlékére, (pl. Gábor Áron, Bem és dicső hadjárata a székelyekkel, mádэфalvi veszedelem stb.) hol az általános és helyi érdek egyaránt figyelembe jöhet.

6. Az újabbkori politikai élet által megrongált közmorál helyreállítása nemzeti szükséggé vált. Itt a késedelem napról-napra veszélylyel jár. Az akciózt az egyházi szószéken, szövetkezetekben, ifjusági és más egyesületekben párhuzamosan kell megindítani.

7. Ugyanaz teendő az alkoholizmus, botrányos káromkodás és erkölcstelen beszéd korlátozására, melyek ellen irtó hadjárat indítandó. Az ifjusági egyesületekben e célra jutalomdíjak is osztandók ki. *(Éljenzés.)*

Sándor József elnök: Miután az előterjesztett javaslat ellen kifogása senkinek sincs, kimondja, hogy a szakosztály az előadó javaslatát, köszönet kifejezése mellett, *egyhangulag* elfogadja. *(Helyeslés.)*

2. A székelyföld fajnépessége.

Balogh Pál előadó: Tisztelt szakosztály! E kongresszus gazdag tárgysorozatában az én előadásom lesz a legigénytelenebb. Nem tárgyalja a székely-kérdést magasabb elvi vagy új gyakorlati szempontból, — nem is terjed ki annak sokoldalú részleteire. Mindenekben hozzájárulok ama konkrét javaslatokhoz, a miket nálamnál sokkal illetékesb férfiak: előadó-társaim beterjesztenek.

Feladatom és törekvésem arra szorítkozik, hogy a székely kongresszus határozatainak majdani *hathatós végrehajtását* s a megoldandó probléma *lényegébe vágó sikerét* néhány időszerű észrevétellel előmozdítsam.

Szólni fogok — e célhoz képest — a tervezett mentő munkásság szinteréről: a *Székelyföldről*, néprajzi és földrajzi tekintetben. Kiemelem azokat a *területrészeket*, hol a bajok *legmélyebben gyökereznek*, s honnét továbbterjedésük veszedelme a legfenyegetőbb. Megjelölöm számszerint — s fontosságukhoz mérten név szerint — a községeket is, a melyek fekvésüknél és fajnépességükénél fogva aggasztó helyzetükben e mentőkézre leginkább rászorultak, sőt — mint exponált pontok — igénynyel bírnak, hogy az egész művelet lefolyása alatt *állandó figyelemben és gondozásban részesüljenek*.

Elfogulatlanul hivatkozom rájuk, dologi érvekkel. Előadásomban kizárólag a nemzeti állameszme, a helyi érdekektől független országos érdek, a népszámlálások hivatalos eredményei s térképeink tudományos tanulságai lebegnek szemem előtt.

A feladat érdeke azonban kívánja, hogy e szinter vizsgálatánál ne korlátozzam magam arra a négy törvényhatóságra, hol a székely népelem számbeli többségben van: Csik, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhelymegyékre. Belefoglalom előadásomba a szomszéd vármegyéket is: Brassót, Nagy-Küküllőt, Kis-Küküllőt, Torda-Aranyost és Kolozst. Azok egy része valaha a Székelyföldhöz tartozott, nevezetesen Torda-Aranyosban az egykori Aranyos-Szék; ez egész terület magyarsága pedig a székely etnikával szerves kapcsolatban van ma is. A hétfalusi csángók Brassóban székely telepesek; a barcaság, az Olt- és Homoród-mellék, a Küküllőség s a Maros-mellék elszigetelt magyar falvai valaha a Székelyföldből ágaztak ki és sokáig nyulványok gyanánt függtek azzal össze; a Mezőségtől a Királyhágóig szétszórta fekvő magyar nyelvmeden-

czékben s magyar szigetekben igen nehéz felismerni maradványát annak a nagy magyar nyelvterületnek, mely százévek előtt a Székelyföldtől a magyar Alföldig megszakítatlan folytonosságban kiterjedt.

Midőn tehát a Székelyföld faj népességi viszonyait körvonalozva tárgyalom, a tágabb környezetet nem hagyhatom figyelmen kívül.

Alapvonása az egész lakott területen a magyar életnek: a *szét-szórtság* s az *elszigeteltség*. A hajdani összefüggés a székely magyarok s az alföldi magyarok közt, a mi sokáig fennállt három nagy folyamvölgyön át: immár ugy a Maros és Szamos vonalán, mint középpütt a Sebeskörös mentében teljesen megszakadt. De széttöredezték a Királyhágótól keletre a magyar föld egykor összefüggött tagozatai is. Kimutatható ez a fönn megjelölt kilencz erdélyi megye községeinek példáján térképszerűleg.

E megyék népessége — az 1890-iki status quo szerint — 1,150 községben él. A magyar községek száma 539, a román ajkuaké 513, a szász ajkuaké 108. A magyar községek valaha egy tagban feküdhettek; ma azonban *negyvennyolcz darabra* vannak azok tagolva.

A legnagyobb darab 432 helységből áll: ez a *székely medeticze*, s a magyar *nyelvhatár* itt Brassó, Nagy- és Kisküküllő megyék keleti szegélyét északnak, majd a Marosvölgyet északkeletnek követi, végpontjai: a brassói havasban a tömösi szoros, s a gergyói havasban a Békás-szoros.

E medenczétől különváltan három *kisebb magyar nyelvmedencze* fekszik: u. m. a *kisküküllői*, Magyar-Sáros és Dicső-Szt-Márton közt, összetéve 17 helységből, — az *aranyosmelléki*, Felvincz és Torda közt, áll 16 helységből, — s a *kolozsi*, meg a Kis-Szamos, a Nádas és Sebes-Körös vidékére terjedőleg, Kolozsvártól a Kalotaszögig ér s 30 helységet fog össze.

Vége 44 magyar falu fekszik *teljes elszigeteltségben* szanaszét-szóródva az Olt, a Hortobágy, a Küküllőség, a Mezőség, a Borsa s az Almás körül, tulnyomólag román falvak közt.

A magyar elem szétziláltságának e képét hadd tegyék teljessé a következő adatok még. A magyarság számereje e területen közel 600 ezer lélek, — de e tömegből csak mintegy 540 ezer lakik magyar helységekben, a többi 60 ezer — tehát 10% — részint román, részint szász helységek közt szóródott szét. Telepei többnyire aprók, sporadikusan 1—2 családból állók. De vannak nagy számmal jelentékeny telepek is, hol a román vagy szász több-

séggel szemközt a magyar fajminoritas ereje a 11—49% közt váltakozik községenként.

Ilyen *román* helység található a Székelyföldön 58 s a szomszéd megyékben 124; amott Csikban és Háromszékben 4—4, Udvarhelyen 1, Maros-Tordában 49, — emitt Brassóban 1, Nagy-Küküllőben 6, Kis-Küküllőben 22, TordarAranyosban 26 és Kolozsban 69; összesen a kilencz megyében 182. De van *szász* helység is ilyen: Maros-Tordában 1 (Szász-Régen) és Kolozsban 1 (Teke), összesen 2.

Erős magyar kisebbség tehát az egész területen *184 más-ajku helységben* mutatkozik. Ezekről régi geográfaiak azt a felvilágosítást adják, hogy bennük mintegy 50 év előtt még a lakosság valamennyiben *tulnyomólag magyar volt*, a térkép pedig azt mondja róluk, hogy ma is *visszaszerezhető nyelvterületi részek* komoly jelentőségével bírnak, melyek a régi magyar fajtöbbség felujtása után nyelvhatárainkat régi helyükre visszatolni s az *egykori status quot helyreállítani* segíthetnek. De ma egyelőre nem láthatunk bennük egyebet, mint mostoha történetfolyásunk okozta térvészeteink szomorú emlékjeleit.

Maradjon e kép a multnak. Hiszem, hogy a jövő változtatni fog rajta.

Ami a jelent illeti, erről a *magyar* helységek mai status quoja tájékoztat.

Tulsulyt bennük a magyar fajnak főleg az biztosít, hogy népességük *legtöbbsnyire* egyajku, vagyis tiszta magyar, ami meggyőzően bizonyítja: egyfelől a fajtömörtségét, másfelől beolvasztó erejét.

A kilencz megye 539 magyar helysége közül *220 tiszta magyar*. Ellenben tiszta román helység ugyane területen alig van, tiszta szász pedig egy sincs. Érdekes, hogy a tiszta magyar helységek csaknem mind a Székelyföldön fekszenek, szám szerint 217; a környéken csupán a kolozsi magyar medenczére jut belőlük 3; Brassó, Torda-Aranyos, Nagy- és Kisküküllő területén azok kifejezetten poliglott jellege miatt, tiszta magyar község nincs.

A Székelyföld e színmagyar falvaiból a csiki Maros- és Oltmellékre esik 44, Háromszékben az Olt-vonalra, a bodoki hegyvidékre s a Fekete-Ügy tájára 59, Maros-Tordában a Maros- és Nyárad-mellékre 32, Udvarhelyen a megye folyamvölgyei közt 82 oszlik meg.

E csoporthoz joggal számítjuk hozzá azokat a magyar helységeket is, hol a *másajku elemek* (román, szász, örmény, cigány stb.) *csak szórványosan* fordulnak elő. Ilyen községünk van 168 és pedig a Székelyföldön 139, a többi öt megyében 59 (u. m. Nagykovácsiban 2, Kiskovácsban 5, Torda-Aranyosban 8, Kolozsvárban 14. Brassó megyére nem jut ebből a típusból sem).

Megállapíthatjuk tehát, hogy a magyarság a maga községeink nagy zömével nemcsak a Székelyföldön, hanem a kisebb nyelvmedenczékben is elég erősen helyt áll a másajku környezet közepe. Ime az 539 magyar helység közül 220 monoglott, 168 csaknem intakt, — a vezérlő faj tehát összesen 388 községben gyakorolja a maga nagy és feltétlen tulsúlyát.

Van azonban 151 magyar községünk, mely erősen poliglott jellegű, ahol jelentékenyen megnőtt a *román fajkisebbség* ereje, sőt számos ponton ingadozóvá is tette az etnikai mérleget.

Ezek közt első helyen a *magyar nyelvszigetek* említendők, amik exponált fekvésüknél fogva más fajnépek áramlatainak mindenfelől az útjába esnek s ez elemekből sok elhelyezkedik bennük. Nyelvszigeteink száma — mint fönnt említém — 44.

A Székelyföldön Maros-Tordára esik hét ilyen magyar nyelvsziget,

2 fekszik a Görgénységben (Görgény-Szt-Imre és Görgény-Üvegcsür), 4 a felső Marosvölgyben (Maros-Vécs, Holtmaros, Magyaró és Disznajó), végre 1 a Mezőségben (Mező-Bánd). A többi 37 szigetképződményből 2 esik a brassói, 5 a nagykovácsói Oltmélékre, — végül 30 szigetünk a Mezőség kolozsi, torda-aranyosi és kiskovácsói szakaszain fekszik szétszórta. Legtöbbjük valaha a székelyföldi magyar nyelvterület testével függött össze, de időközben ez egész vonalon számos helységünk eloláhosodott, nyelvhatárunk eltolódott; így maradt meg e 44 falu az anyatesttől elválasztott nyelvsziget gyanánt. Az a sors fenyegeti valamennyit, hogy a román környezetben szintén elmerülnek.

Ép ily komoly jelentősége van ama *104 poliglott* községünknek, amik nincsenek ugyan még elszigetelve, de a *magyar nyelvterület szélén*, a nyelvhatár közelében fekszenek s majd oly exponáltak, mint a szigetek. A román áramlat hullámai máris eljutottak hozzájuk s a jövevény elem bennük jelentékeny fajkisebbséget képvisel. A négy székely megyére 54 jut belőlük: u. m. Csikra és Háromszékre 4—4, Udvarhelyre 1, Maros-Tordára 35. A többi szomszéd megyékre 54 ily magyar helység esik: u. m.

Brassóra 8, Nagyküüllőre 3, Torda-Aranyosra 8, Kolozsra 15, Kisküüllőre 19.

Megannyi intő jelek ezek, hogy nyelvterületi és fajnépségi viszonyaink dolgában siessünk eddigi tájékoztatásunkból kimenekülni s igyekezzünk azokat további alakulásaikban megfigyelni, a tanulságukat pedig hasznunkra fordítani. Mert ha mindezt elmulasztanod úgy eddigi tévesztésünkhez újabbak következhetnek s késő lesz az utólagos megdöbbenés.

A helyzet annál komolyabb, mert a terjeszkedő románság az erdélyrészi magyar etnika mai talaján, főleg a Székelyföldön, a magyar nyelvhatárokon belül nemcsak megjelent, hanem számos kisebb góczpontot: *román nyelvshigeteket* birt ott alkotni magának. További előnyomulásának ezek az irányjelei.

Ily román nyelvshiget van: a Székelyföldön 26, a többi megyék magyar talaján 7. A székelyföldiek elosztása ez: *Csikra* esik a Marosvölgyben 1 (Gyergyó-Vasláb), *Háromszékben* az Oltmellékre 3 (Árapatak, Előpatak s Lüget), *Udvarhelyen* a Nagyküüllő-völgyre 1 (Magyar-Felek) s a Magyarosvölgyre 2 (Oláh-Andrásfalva és Oláh-Hidegkut); *Maros-Tordában* mutatkozik a legtöbb román szigetképződmény: a Marosmelléken 7 (Várhegy, Bárdos, Maros-Szt-Anna, Remeteszeg, Názánfalva, Kisfalud és Medgyesfalva, — a Mezőségeen 3 (Mező-Ménés, Mező-Szabad és Harcsó), beljebb a Nyárad közben 8 (Erdő-Szengyel, Agárd, Kebele, Kebele-Szent-Iván, Vecze, Sárd, Moson és Szent-Lőrincz), végre a Nyárad-völgyben 1 (Nyárad-Bálintfalva), összesen 19.

A magyarság kisebb nyelvmedenczéiben a következő román nyelvshigetek találhatóak: a *kolozsiban* Oláh-Nádas, a Sebes-Körös és Magyar-Gorbó a Nádaspatak mentén, a *tordaiban* Gyéres, Szt-Király és Keresztes az Aranyos körül, — a *kisküüllőben* Borzás és Leppend, amaz a Kisküüllő-völgyben, emez a Küüllő-közben.

Van ezeken kívül még 20 román nyelvshiget: 4 beékelve a kisküüllői magyar és szász nyelvhatár közé, más 10 Nagyküüllőben és 2 Brassóban a szász nyelvterületen.

A román képződmények fekvése s a román elem kiterjedésének iránya elég tájékozást nyújt e népáramlat természetes eredete és belátható célja felől. Eredő forrásai több száz év óta külső talajból buzognak fel hozzánk: északkeleten *Moldva-Bukovinából*, délkeleten *Havasföldről*, a mai *Romániából*. Hullámai természetes

utakon s ösztönösen terjednek: az északkeletiek délre, a délkeletiek: északra. Céljuk az, hogy egymást beérvén, a hazai talaj lassankint egészen beteljék velük. Ehez a honi talajt történeti zivatarok előkészíteni látszottak s népünk válságos gazdasági helyzete, gyengülő anyagi ereje kecsesítővé, száz évek óta ki nem merült vándor hajlama pedig valószínűvé tette a jövevényeknek céljuk elérését.

Csodálatos folyamattal állunk itt szemben: megfoghatatlanul botor helycserével a két szomszéd nép életében. Legfőbb ideje immár, hogy társadalmunk minden tehetségét s államunk a maga hatalmi erejét e folyamat felé irányozza. A népmozgalmak vizei épp úgy szabályozhatók, mint a folyóvizek s akkor áldásthozó a folyásuk, — de magukra hagyatva, e nyers erőknek romlás marad a nyomában, akár tuláradnak a medrükön, akár sekély teknőbbe szorulva tespednek el.

A romlás kikezdett képét máris láthatni ez ország rész néprajzi földabroszán. De még távol van az a befejezéstől. S a segítő munka nem késő, amit most e kongresszus megindít. Még erősen áll a székely talaj, — a földingások nem tudták azt helyéből ki-mozdítani. Pedig körülhullámozzák mindenfelől.

Azok a hullámok, amik *keletről* érték, megtörték a határbérczen s megálltak a határkapuk szorosaiban. Ott fekszik a határkapuk körül a Székelyföld néhány román telepe: Háromszékben a Bodza-szorosnál 6, az ojtózi szorosban 1, Csikban a gyimesi szoros küszöbén 2, a Békás, Tölgyes és Bélbor szorosok pitvarában

1— 1. Beljebb hatolni, a Székelyföld szívébe, ez áramlat onnan nem tudott.

Nagyobb hullámcsapások a székely talajt Maros-Tordában érték, főleg az *északi* határkapuk: a borgói és radnai szoros irányából, a feiső Marosforduló alatt s lenn a Mezősége. Itt toldott hátra az egykori magyar nyelvhatár s térvesztéseink kiterjednek innen a Szilágyásáig s a Királyhágóig. Ennek folytán darabolódott szét a valaha egységes magyar nyelvterület Erdély mélyében, szigetelődtek el régi falvaink, fejlődött ki a magyar talaj fölött a román etnikai élet s keletkezett a magyar nyelvhatáron belül is annyi román nyelvsziget.

Déli irányból még nagyobb hullámok érkeztek a tömösi, törcsvári, vöröstoronyi és Vulkán szorosokon át. De ezek, északnak tartva, főleg az alsó Maros s azt Olt vidékét, föl a Küküllőségig

árasztották el. A Székelyföld északkeletnek, élén az anyaszékkel: Udvarhelylyel, csaknem érintetlen maradt tőlük.

Annál intenzívebb volt az áradat elterjedése *Szászföldön*: a a Barcaság, a Küküllőség és a Szeben vidékén. Brassó és Nagy-küküllő megyék területén az állapot valóban meglepő. Ott minden községben övig érnek a román hullámok: szász és magyar falak közt egyaránt. A csángó hét faluból hatot tetemes román faj-kisebbség tölt el. Brassó városban több a román, mint a szász (ott legtöbb a magyar), a hetedik csángófaló pedig — Hosszufalu — román többséget kapott. Az egész területen nincs egyetlen szász község, mely a román jövevényekből intakt maradt volna, sőt gyenge román kisebbség sem található egyikben is: a román arány-szám többnyire a 35—49% közt hullámzik. Ilyen a helyzet a Barcaság 11, Nagy-küküllőmegye 73 szász községében.

A szász talaj lassu beomlása itt szinte óhatatlan. Így omlott be az és hullott darabokba Besztercze, Lekencze, sőt Szeben vidékén is. Az pedig kétségtelen, hogy a terjeszkedő román hullámok innen magukat a Székelyföldre vetik s mentül inkább veszít ez törzslakosságából a kivándorlás folytán, annál több tér vesz el rajta a magyarság számára etnikailag is.

Csakugyan ütött az utolsó óra a Székelyföld gazdasági és néprajzi védelmére.

Kongattam már ez óra harangját a Népfaok Magyarországon czimü dolgozatomban.¹⁾ De még határozottabban kihallható kongása a *legujabb népszámlálás* eredményeiből, melyeket átvizsgálván, róluk a következőkben adok számot.

Az 1900. évi számlálás szerint megállapíthatom, hogy ez országrész nyelvterületi és fajnépségi viszonyaiba lényeges változást az utolsó tíz év nem hozott.

A magyar talajnak voltak itt-ott némi veszteségei. Így Torda-Aranyosban Alsó-Jára, a Jára-völgy e régi magyar nyelvshigetje, román többséget kapott; Háromszékben az Oltvölgy 3 román szigetéhez negyediknek a magyar Erősd falu szintén azóta csatlakozott (volt ennek 187 magyar, 170 román lakosa s amazok csak 34, emezek 52 lélekkel szaporodtak); végre Maros-Tordában a

1) A népfajok Magyarországon. Irta: Balogh Pál. Kiadja a kultuszminisztérium. Mellékelve 22 térkép. Ára 34 korona. Megrendelhető utánvétellel a szerzőnél (Budapest, VII., Damjanics-utca 46.) Ajánljuk minden jó hazafi figyelmébe.

román nyelvhatár immár Egerszegig, tehát Maros-Vásárhely közelebe nyomult.

De e részleges veszteségeket ellensúlyozzák a részleges nyereségek. Így Kisküllőmegyének keleti nyelvhatárán Küküllő-Széplak és Kis-Teremi, továbbá Maros-Tordában a maros-völgyi Magyar-Fülpös és a nyárádközi Kebele falvak egykori magyar többségüket immár visszazerezték, Csikban a Gyimes-szoros pitvarában Csik-Gyimes, Bükk, a mit nomád oláhok alapítottak, tulsulylyal magyarrá lett, végül a kolozi Mezőségben az ujonnan berendezett sármási járás főhelysége: Nagy-Sármás szintén magyar többséghez jutott.

Egyebekben — eltekintve kisebb százalék-változásoktól — a tiz év előtt status quo Csik, Háromszék, Maros-Torda, Udvarhely, Kisküküllő, Torda-Aranyos és Kolozs megyékre vonatkozólag változatlan.

Nem így a szász vidéken: Brassó, Nagyküküllő és — mellesleg emlitem — Szeben megyék területén. Itt a szász elemnek a románság javára *feltűnőek és érzékenyek a legujabb térvesztései.*

A lefolyt tiz év alatt *eloláhosodtak:* brassói talajon Veresmart az Olt-völgyben, *nagyküküllői* talajon Ugra az Olt-völgyben, Szász-Ivánfalva és Keresd az oltmelléki hegyek közt, Kacza és Homoród a Homoród-melléken, Hégen és Lesses a Hortobágy-völgyben, Buzd és Baráthely a Nagyküküllőmellékén, végre szebeni talajon Récze a Szelistye-melléken, Szász-Orbó és Szerdahely a Székás-völgyben, Fenyőfalva az Olt-völgyben és Veresmart a Hortobágy-völgyben.

Ime a volt Királyföldön tiz év alatt 15 szász telep, mindannyi népes nagy község, vesztette el tulsulylyal német jellegét s a tért elhódította a román elem, mely innen az Olt, a Homoród s a két Küküllő vonalán át mihamarabb behatolhat még fennálló nyelvmedenczéinkbe, be a Székelyföld belsejébe.

Hogy ott ez előnyomulás mit jelent s mit eredményezhet, ha eközben a székely elem tömegesen Romániába vándorol, — hadd szóljon erről is néhány adat.

A négy székely megyében az utolsó számláláskor a lélekszámnak gyöngje (43¹/₂ ezer léleknyi) emelkedését állapították meg, a mi 7% átlagos szaporodásnak felel meg. A százalékfok megyénként változik: Csikban fölszáll 12%-ra, Háromszékben leapad 5%-ra. Mentül kisebb területet vizsgálunk, annál nagyobb a százalék hul-

lámzás. A járási típusnál egyes százalékszámok elérik a minimumot: ilyen Háromszékben a kézdi járás, hol a lélekszám 39.908 volt s tíz év múlva nem emelkedett, csak 36 lélekkel.

Az igazság pedig az, hogy a Székelyföld némely gócpontjai: a városok s egyes szerencsésebb fekvésű falvak szépen fejlődnek, de a többi képződmény csak teng s ijesztő ama községek száma, hol a népesség tíz év alatt leapadt. Elég, ha Háromszékre hivatkozom. A sepsi járás 39 községéből 12, az orbói járás 18 községéből 5, a miklósvári területen 14 helységről 2 s a kézdi területen 33 helységről 16, összesen a megye 104 helysége közt 35, tehát a *harmadnál is több veszett a népszámából*. Nem sokkal vigasztalóbbak az állapotok a többi megyékben.

Ha a gazdasági depresszió még soká tart s annak ily rémes hatása lesz a székely népességre ezentúl is, akkor a nyelvterületi viszonyok végzetes átalakulása, mely a szász vidéken meglepően előhaladt, nem hagyja érintetlen tovább a Székelyföld bensejét sem, az pedig nagy nemzeti szerencsétlenség lehet Magyarországra.

A jelen kongresszus bölcs határozatai bizonynyal nemcsak a jövődő bajok elhárítását, hanem a már elkövetkezetteknek is az orvoslását célozzák. Hisz a létezőkből sarjadjanak ki az újabbak

Bármily lelkesek és üdvösek lesznek a határozatok, amiket a kongresszus földgazdasági, ipari s hitelpolitikai téren vagy telepítés, iskolák, egyesületek szerveztetése útján a Székelyföld megmentése érdekében hozni fog: azok e területen ama bonyolult fajnépességi viszonyok közt lesznek végrehajtandók, amikre rámutatnom kellett.

Az előadatok alapján kérem a kongresszust, hogy határozatainak majdani végrehajtásánál vétesse kombinációba e nehéz viszonyokat s gondoskodjék róla, hogy azok a nyelvterületi alakulásokban kifejezett összes akadályokkal és helyi feladatokkal együtt a leggondosabb figyelemben részesüljenek.

Ezek után a t. Szakosztály elé terjesztem, elfogadásra ajánlva, határozati javaslatomat.

Mondja ki a Kongresszus, hogy:

1. számotvetve a Székelyföld községeiben statisztikailag megállapítható fajnépességi viszonyokkal, a mentő akciót a *tiszta magyar*, vagy *tulsúlylyal magyar községeken kívül* azokra a községekre is kiterjeszti, hol

gyenge a magyar többség s erős a másajku kisebbség,

a) gyenge a másajku többség, s erős a magyar kisebbség,

b) a község a *magyar nyelvhatárokon belül*, vagy e *határok mellett* fekszik, de magyar ajku egykori lakossága lepadt vagy elenyészett.

2. Gondoskodni kíván e *községek nyilvántartásáról*, s rájuk irányozza figyelmét mindama hatóságoknak és testületeknek, melyek a kongresszus határozatait megvalósítani hivatva lesznek. (*Helyeslés.*)

Szabó Sámuel: Habár az idő rövidsége hosszabb vitát nem tűr, a kérdés leglényegesebb, legfontosabb részét vita tárgyává tenni szükségesnek tartja. Rövid az idő, de elég arra, hogy közös megállapodás létrejöjjön. Midőn meleg köszönetét nyilvánítja az előadónak, meg van győződve, hogy az egész szakosztály egy értelemmel köszönetét fejezi ki azért a nagy fáradságért és meleg rokonszenvért, a melyet előadása által tanusított. Egy pozitív indítványa van. Nézete szerint a társadalom — és most névszerint nevezi első sorban az EMKE-t, — a felekezetek és a kormány azok a tényezők, a melyeknek támogatására szükségünk van. Ha félrevert harang hangját halljuk, mindazoknak tudomásul kell azt venniök, a kik hallják és segítségül kell sietniük a fenyegetett hely oltalmára. A nagyközönség és azok, a kik az előadó által említett veszélyeztetett vidékeken laknak, csak úgy ismerhetik meg az előadás fontos tárgyát, ha alkalmat nyujtunk nekik, hogy az innen elhangzó szót meghallják. Indítványozza, hogy az előadás közérdekű részleteit az EMKE. nyomattassa ki. Hiszi, hogy az EMKE ezzel fontos nemzeti missziót teljesít. Az újságokban szétszórtan megjelenő közlemények a figyelem felkeltésére nem elégségesek. Ha indítványát a szakosztály elfogadja és az EMKE. végrehajtja, kell, hogy az EMKE. fiókjai minden más érdeket félretéve, a kérdést tanácskozás tárgyává tegyék, megvizsgálják, hogy egyfelől tudásukat megerősítsék és másfelől helyi tapasztalataikkal az előadást kiegészítsék oly részletekkel, a melyek benne nem foglaltatnak. Az EMKE annál is inkább eleget tehet e ráháramló feladatnak, mert társadalmi tevékenységének legfőbb erejét ugyis éppen a nemzetiségek által leginkább veszélyeztetett helyeken fejtette ki, de nem eléggé határozottan. Tulzott kiméletet tanusítunk akkor, mikor annak sem oka, sem magyarázata nincs. (*Helyeslés.*) Ha a kérdést napirenden tartjuk és az EMKE fiókoknak munkája, valamint a kinyomtatandó munkálat szétküldése útján szerzendő felvilágosítások által lehetőleg tisztázzuk, úgy véli, hogy azok a tisztelt testvéreink, a kik a szomszédba szoktak, értesülvén arról, hogy dönteniük kell a felett, vajjon hozzánk akarnak-e tartozni vagy nem, mert ha nem, megsemmisülnek, miveltségüket és nemzeti jellegüket

elvesztik, — észre fognak térni. Ezért ismételtén kéri indítványának elfogadását. *(Helyeslés.)*

Kozma Ferencz: Az előtte szóló tagtárs elismerő véleményét magáévá teszi és a hozzá fűzött figyelmeztetést az EMKE működésére nézve helyesnek találja. Ennek az előadásnak a nyilvánosságra való bocsájtása csak úgy válnék lehetségessé, ha az EMKE kinyomtatásáról és terjesztéséről gondoskodnék. A kongresszus tervezetében előzetesen megjelent határozati javaslat még csak megközelítőleg sem sejtette azt, hogy mily nagy fontosságú dologról lesz itt szó; ennek jelentőségét éppen az indokolás emelte ki. A kérdés iránt melegen érdeklődő nagy közönséget a kongresszus nem foszthatja meg az előadó által szolgáltatott fontos kalauztól. Feltételezi, hogy ilyen megállapodás már létrejött, de ha nem volna így, az esetre a maga részéről kéri, hogy a kongresszus kiadványában az egész előadás felvételük és kinyomattassék. *(Helyeslés.)*

A dolog érdemére nézve, egedelmet kér, — nehogy az előadásban egyetlen lényeges tévedés is maradjon, — hogy egy ilyen tévedés helyreigazítására kérje fel az előadót. Az előadás szerint a kolozsvár-megyei magyar medenczének egy községében a román nyelv óriási előhaladást tett. Ez a község Magyar-Valkó. Éppen a népszámlálást megelőző évben e községhez, melynek lakossága tulnyomólag magyar, közigazgatásilag egy addig külön élt tiszta román község, t. i. Gyurkucza község csatoltatott. Ez a dolog magyarázata.

Balogh Pál előadó: Az idő rövidege miatt nem volt abban a helyzetben, hogy erről a változásról tudomást szerezzen. Most hallja először, hogy Gyurkucza község megszűnt.

Szabó Sámuel: Az előadásban egy község „Szabad” néven szerepel, pedig tudomása szerint a község neve: „Szabéd.”

Deák Lajos: Kijelenti, hogy van egy Szabad nevű oláh és egy Szabéd nevű magyar község is. Azok után, a miket Szabó Sámuel és Kozma Ferencz indítványozott, megjegyzi, hogy bár az előadói munkálatok a kongresszus kiadványában meg fognak jelenni, — miután az emberek nem minden iránt érdeklődhetnek, legfeljebb csak bizonyos részleteket olvasnak el a terjedelmes munkából, — attól tart, hogy ez a részlet el fog veszni. Ezért feltétlenül csatlakozik Szabó Sámuel indítványához, hogy a most hallott előadást külön füzetben kinyomtatva, az összes illetékes tényezőkhöz el kell juttatni.

Maszyik Gyula: Egy kérdésben felvilágosítással szolgál. A csángó falvokról szóló fejezetben Hosszufalu eloláhosodásáról van szó. Mint e vidék lelkipásztora, megjegyzi, hogy — egy bárányt sem veszítettek el. Különben a nép kitartó fajszeretete és területi elkülönöttsége (külön területen lagnak) lehetetlenné is teszi, hogy a két faj összevegyülhessen.

Sándor József elnök: Ezek szerint a szakosztály határozata és illetve óhajtasaként kimondja, hogy Balogh Pál előadónak jelen felolvasása a kongresszus kiadványában való megjelenésén kívül, az EMKE által is kellő számban kinyomattassék és terjesz-

tessék. Ezt a maga részéről tudomásul veszi és adja az EMKE-nek, szívesen pártolva az eszmét. Az EMKE kétségkívül teljesíteni fogja a kongresszus óhajtását, aminthogy Balogh Pál ismeretes nagy munkájának megjelenését is támogatásában részesítette. Engedelmet kér, hogy a szakosztály részéről kifejezett köszönetnek a súlyát, mint az előadó kebelbarátja és munkásságának tanuja, *azon* ráutalással öregbitse, hogy tanuja volt amaz öt esztendeig tartott emberfeletti, idegölő munkának, a melylyel, elzárkózva a társadalomtól, a régi szerzetesek mintája szerint éjt-napot egybevetve, befejezte azt a nagy munkát, melynek egyik töredékét most felolvasta. Midőn a szakosztály köszönetét enuncziálja, a határozati javaslatot elfogadottnak jelenti ki. (*Zajos éljenzés.*)

3. Valláserkölcsei élet és teendői a róm. kath. egyházra nézve.

Pál István előadó: Tisztelt szakosztály! Püspököm megbizott és az E. M. K. E. fölkért, hogy a székely kongresszuson a kath. egyház szükségleteiről tartsak előadást.

Föladatomhoz kezdve, számolok a körülményekkel és előadásomat a lehető legrövidebbre szabom. A miről én szólok, az bent van mindnyájunk lelkében és beszélhetnénk arról végnélkül; csakhogy az időből nem telik többre, minthogy csupán csak ugyszólva egyes jelszavak fölemlítésével adjunk annak kifejezést, azokba tömörítsük lelkünk tartalmát.

A miket én itt előadok, azok jelentőségüket a vallás jelentőségéből veszik. A vallás az embernek Istenhez való viszonya. Semmi sincs az emberre olyan befolyással, mint a vallás. Az emberiség élete szól erről és a napi tapasztalat.

Hogy mit mivelte a vallás az emberiség életében a történelem folyamán? arra itt nincs miért hivatkozni. A napi tapasztalatra azonban legalább annyiban hivatkozom, hogy a vallásos ember tisztességes, becsületes ember, a ki másokat szeret, a törvényes rendet megtartja, kötelességét teszi, dolgozik és keresményét nem pazarolja el, hanem azt jólélekkel, jámbor érzéssel, Isten iránti hálálkodással üdvös célra fordítja. A vagyonban nem bizza el magát, a nélkülözésben nem esik kétségbe; igyekezik az életet megbirni, azt elviselni.

Azt véli valaki, hogy azok kicsiny dolgok? Dehogy kicsi-

nyek! hiszen ezeken nyugszik az egyén lelkének összhangja, a társadalmi rend, annak egyensulya. Vallás nélkül zürzavar állana be úgy az egyén, mint az emberiség életében.

Mindezt csak bevezetésképpen emlitem fel azért, hogy hivatkozhassem a vallás fontosságára.

A vallás azonban az egyház intézményében tartatik fent és ápoltatik az emberek között; abban nyer alakot, azáltal jut érvényre; a vallás letéteményese az egyház; a vallás szerve az egyház; a való életben a kettő egymást teljesen födi, egyiket nem lehet elválasztani a másiktól: a kettő egy. A vallásért tenni annyi, mint az egyházért tenni és viszont.

Ezeket mindenki tudja, ezeket itt tovább nem fejtegetem, ezekkel most tovább nem foglalkozom.

Őseink vallásosak lévén, igyekeztek tőlük telhető áldozatokkal oly intézményeket létesíteni, hogy azok által a vallásosság fenntartassék és ápoltatassék az utódokban is. Templomokat, iskolákat építettek, azokat fölszerelték és gondoskodtak az egyházi személyzetnek illő ellátásáról. Mindezt önmaguk tették saját erejükből, a mennyire tehették, minden külső segítség nélkül. Valami nagy vagyonról, gazdagságról őseinknél sem beszélhetünk és azért ugynevezett monumentális építkezésekre nem tellett; ilyenek a Székelyföldön nem is voltak. De azért a templomok mindig diszes házai voltak Istennek, az egyházi és iskolai épületek mindig jelentékeny alkotásai voltak a községnek, a papok és tanítók mindig tisztességesen voltak ellátva úgy, hogy a papi és tanítói állás mindig keresett állás volt, a hová előszeretettel mentek a székely családok gyermekei és tisztesség származott abból hosszú időre az illető családokra.

Ma az állapotok megváltoztak, nagyban megváltoztak. Ma nem csak hogy újabb, jelentékenyebb alkotásokat nem tud létesíteni a székely, de még a meglévőket sem tudja fentartani. Hogy mi ennek az oka? azt ezen alkalommal mások fogják fejtegetni. Én csak a szomorú valón állok és a tényleges állapotokról szólok. Ma az egyházi és iskolai szolgáltatások a sok mindenféle adó mellett elviselhetetlen teher gyanánt nehezdednek a szegény székelyre.

Hogy az egyházi és iskolai kiadások terhes voltát megérthessük, ismernünk kell ezen kiadások nagyságát és tudnunk kell,

hogy minő vagyoni állapotok mellett viseli azokat a székely Előadásomból ki fog tűnni.

Mondám, hogy előadásomnak kiindulási pontja a vallás, hogy a vallás a legnagyobb jótétemény az emberre és hogy a vallást az egyház ápolja az emberek között. Tehát módot kell adni az egyháznak, hogy feladatát végezhesse; hogy tanítói, papi és kormányzói hivatalát a templomban és iskolában gyakorolhassa; hogy az igazságot taníthassa, az isteni kegyelem eszközeit az emberekre alkalmazhassa, s őket életcéljuk elérésére segíthesse. Mindezt pedig teszi az egyház az ő szolgálói, a papok által.

Hogy az egyháznak illetőleg papságnak működése eredményes legyen, ehhez szükséges a jóakarát iránta minden irányból és nem ellenkezés vele szemben. Szükséges, hogy legyenek megfelelő templomok és iskolák kellően felszerelve és hogy az egyházi személyzet illő ellátásban részesüljön.

Hogy a papság részesült minden irányból a kellő támogatásban? és hogy minő hatása van a papság működésének? erre csak egy-két szóval felelek.

Mi a papság feladata? Az, hogy az embereket vallásosságra tanítsa s abban meg is tartsa. Kimondhatjuk, hogy népünk, a székely általában vallásos, az volt a múltban és az ma is. De mégis lehetne vallásosabb, mint ma. Ismerve a vallásnak az emberek erkölcsi életére való befolyását, meg vagyok győződve, hogy kellő vallás-erkölcsös élet mellett nem jutott volna a tönk szélére, a hol most áll. A vallásos ember megbecsüli lelki-testi erejét, tud azzal gazdálkodni, nem pazarolja el egyiket sem. Hogy pedig ma mind a kettőben sok a fogyatékoság, az nagyon is szomorú valóság. Utalok ebben a tekintetben a gyergyói papság emlékiratára a kongresszushoz, a mely közvetlen tapasztalatból panaszolja fel a nép erkölcsi hanyatlását. Azért legelső sorban erkölcsileg kell felemelni a népet, mert különben megmentésére irányult minden törekvés haszontalan munka lesz. Idevonatkozólag közre kell hatni és kezdet kell fogni egymással minden tényezőnek, a kinek bármi tekintetben is köze van a néphez. Itten széthúzásnak, ellenkezésnek helye nincs. Itt mindenkinek kötelessége van és ezt a kötelességet teljesíteni kell úgy az egyeseknek, mint a testületeknek — tehát hatóságoknak.

Egyházi előadó levén, tekintetem legelső sorban a papság

felé fordul és felteszem a kérdést, hogy teljesítette-e a papság ebben a tekintetben a kötelességét?

Távol legyen én tőlem és mindenkitől, hogy a szeretetnek ezen munkájába, a melyben saját vérünk megmentésére mindnyájan a legszebb egyetértéssel kezet fogunk, oda nem illő hangot vigyek be, a mely bárkit is gyanusítani, megvádolni akarna; de szomorú jelenséggel állván szemben, a melynek okait minden irányban kutatjuk, nem lehet elkerülni ennek a kérdésnek a feltevését. És felelhetek a kérdésre a legjobb meggyőződéseim szerint nyíltan és őszintén, hogy igenis a papság, a mi papságunk teljesítette kötelességét mindenkor, a mint az másképen nem is lehet. Megengedem, hogy itt-ott egyesekkel szemben egyik vagy másik tekintetben maradhatott fenn kívánni való, mert hiszen az igények a pappal szemben sokfélék és a munkaerő nem mindenki-
ben egyenlő. De itt nem egyesekről van szó, hanem a papságról mint testületről, a melyet vád jogosan nem érhet.

Azonban nekem úgy tetszik, — lehet, — hogy csak látszat, hogy csalódás, — de nekem úgy jó, mintha a papságnak nem volna mindenütt elegendő hatása a népre s azért nincs is meg működésének a kellő eredménye.

Nem akarok itt annak felsorolásába bocsátkozni, hogy a papság működése mire vonatkozhatik, minő téren mozoghat, mert hiszen mindenki tudja, hogy a pap az egyház szolgája s működése ebből foly. Azonban a jó pap atyja mindenekben a népnek és azért működési körét oly szorosán körülírni, — meghatározni nem lehet. Az vonatkozik mindenre, a mi a nép vallás-erkölcsi életéhez tartozik és abból foly.

Bocsánatot kérek, de nekem erős meggyőződéseim, hogy ha a papságnak megfelelő hatása lett volna a népre, az nem jutott volna sem erkölcsileg, sem vagyoniilag oda, a hol ma van. Ha tehát nem látszat, hanem valóság az, hogy a papságnak nincs kellő hatása a népre, akkor azt is lehet kérdezni, hogy ennek mi az oka? Lehet ennek többféle oka, a melyek között fel lehet hozni, hogy a kor, a melyet átéltünk, sőt a melyekben jelenleg is élünk, általában nem kedvez a papi befolyásnak; hogy pld. választások alkalmával itt-ott ellentétek keletkeznek, a melyek azután is éreztetik hatásukat; hogy a kepe miatt is sok kellemetlenség van a pap és a nép között és így tovább. De igen nagy baj a papság elszigeteltsége, magárahagyatottsága is.

A gyergyói papság említett emlékiratában panaszolkodik, hogy kellő támogatásban nem részesül, sőt többször ellenséges támadásokat kell elszenvednie. Sajnos azonban, hogy ez nem csupán csak Gyergyóban van így, hanem másutt is sokhelytt. Gyakran van rá eset, hogy a papság és világi előjáróság egymással élben áll, közöttük harcz foly és abban a harczban a papság akárhányszor vereséget szenved, a mi tekintélyét a nép előtt rontja, működésének hatását bénítja.

Nos hát, uraim! ha ez így van, nincs jól, ez így nem maradhat. A papságnak és előjáráságnak nem harczban kell egymással állani, hanem a legbékésebb egyetértéssel kell a nép javára közreműködni s attól minden áramlatot, befolyást gondosan távoltartani, a mely szellemileg, erkölcsileg megrontja. A népet a vallás által kell felemelni, megjavítani, helyes irányba terelni és tartani. Csak így lehet látatja, eredménye a gazdasági helyzetének javítására irányult minden törekvésnek. Ebben minden hivatott tényezőnek közre kell munkálnia s a vallásnak is ki kell adni, ki kell vennie az ő részét. Eziránt bátor leszek előadásom végeztével határozati javaslatot terjeszteni be.

Fentebb említettem, hogy a Székelyföldön az egyházi és iskolai szükségleteket mindenütt a nép fedezi és mondtam, arra, hogy az egyház az ő feladatát végezhesse, szükséges, hogy legyenek megfelelő templomok és iskolák kellően felszerelve s hogy az egyházi személyzet illő ellátásban részesüljön.

Kérdés, hogy van-e a Székelyföldön mindenütt ott, a hol kell templom? iskola? pap és tanító? papi és tanítói lakás? Megfelelők-e azok? Kellően fel vannak-e szerelve? Van-e illő fizetése a papnak és tanítónak?

Ezen egyházi és iskolai szükségletek számbavételénél a más-helyt való állapotokat is tekintetbe veszem és ezekkel összehasonlítva úgy találom, hogy a Székelyföldön általában meglehetősen*) vannak templomok, iskolák, papi és tanítói lakások; minden községnek jórészt meg van a maga olyan a milyen népiskolája, vannak polgári iskolák szakiskolákkal, vannak tanítóképzők és középiskolák: real- és gimnáziumok, ez utóbbiak minden megyében.

*) Mert nincs mindenütt, a hol kellene és nem olyanok, mint a minők kel- lenének; de azért tagadhatatlan, hogy a Székelyföldön kedvezőbbek az állapo- tok, mint sok más helyen.

Az iskola-ügy különböző ágazatában külön előadásnak levén tárgya, arról mint ilyenről itt nem szólok. Azonban nem hallgatható el, hogy sok községben az egyházi és iskolai épületek oly roskatag állapotban vannak, hogy azok így nem maradhatnak, mert maholnap összeomlanak; pedig nem csak ujak építésére nincs módja a népnek, de még azok kijavítására sem telik. Ma nem csak hogy új alkotásokat nem tud létesíteni a székely, de még az ősök által létesítetteket sem tudja a saját erejéből fenntartani; ide vonatkozólag tehát külső segílyre szorul.

A lelkészi jövedelmet az 1898. évi XIV. t.-cz. 1600 koronára egészítette ki. A törvény ugyan a nemkatholikus lelkészekre vonatkozik, de a miniszter a törvény 1. §-a alapján a kath. lelkészeknek az 1896. évi összeírás alkalmával megállapított jövedelmét is kongruájuk folyamatban levő rendezéséig 1600 koronára kiegészíti. Nem sok az igaz, akár az előtanulmányokat, akár az állást nézzük és összehasonlítjuk más állásuak végzett tanulmányaival. De még ez is nagy haladás a legközelebbi multhoz képest. Azonban mi lesz akkor, hogy ha azon segíly nem fog adadni? Mert a mult évben ezen a czimen 26,000 korona osztatott ki a székelyföldi lelkészkedő papság között, a melyet államsegély nélkül adni nem lehetne, mert nincs honnan adni.

A tanítói fizetés minimumát az 1893. évi XXVI. t.-cz. 600 kor. és 100 kor. 5 éves korpótlékban állapította meg. Ez sem sok, de ennyiben van megállapítva, s a hol ez sem telik, ott az iskola hatóság államsegélyt vehet a törvényben megállapított feltételek alatt igénybe. Nem tudom, hogy ilyen államsegélyt vettek-e valahol igénybe? Annyit látok a püspöki hivatal által összeállított kimutatásból, hogy a tanítók fizetésének átlaga a 800 koronát, a tanítónőké a 600 koronát eléri. No de az csakugyan a minimum arra, hogy a tanító megélhessen! Pedig még családja fentartásáról és gyermekei neveltetéséről is kell gondoskodnia. Tehát a tanítói fizetések okvetetlenül javítandók.

Ime ezek is eléggé mutatják, hogy a Székelyföldön az egyházi és iskolai szükségletek oly nagyok, hogy azoknak kielégítésére a nép a maga erejéből képtelen; nem csak hogy új alkotásokat nem tud létesíteni, de még a meglevőket sem tudja fenntartani. Ott, a hol egy községben csak egy vallás van, ott még megy valahogy; de a hol egy községben több vallás van, a hol többféle templomról, többféle papról, iskoláról és tanítóról kell gondoskodni, ott valóban

nyomoruság, csak tengődés az élet szegényes templommal — iskolával, nyomoruságban küzdő — vergődő pappal és tanítóval.

Igaz ugyan, hogy az igazság az, hogy a hivek maguk gondoskodjanak az ő egyházi és iskolai szükségleteikről, hogy azon nagy jótéteményt, a melyben az egyház és iskola részéről részesülnek, áldozataikkal viszonyozzák. Mivel azonban itt állami érdekről is van szó, igazságos, hogy itt az állam is segítségül jöjjön. Azért a községeknek jelenlegi egyházi és iskolai terheiket (a keperől külön szólok) meghagynám, hogy az ősök szellemében álldozzanak ők is egyházukért — vallásukért; de a továbbiak iránt az állam részéről segélyökre kellene menni, hogy képesek legyenek rendezett egyházi és iskolai állapotokat tartani fent.

Hogy azon segély pénzben kifejezve mennyi legyen? Arról most beszélni nem lehet, mert idevonatkozólag a szükségleteket szabályszerű eljárás útján kell számbavenni. Hogy a segély a községeknek adassék-e patronatusi kötelezettségeik teljesíthetése végett? vagy az egyháznak saját szükségletei fedeztetésére? az egyszerű eljárási módozatnak tekinthető. Csak az szükséges, hogy azon segély fejében az állam ne bántsa az autonómiát, elégedjék meg a legfőbb felügyeleti jogából származó ellenörködéssel, mert a székely egyházközségekről nem lehet föltételezni, hogy államellenes üzemeket szolgáljanak, mikor szolgálatuk épen a magyar állam erősödésére, — fejlődésére irányul.

Eziránt is bátor leszek előadásom végeztével határozati javaslatot tenni.

Említém, hogy a keperől külön szólok. Az egyházi személyzetnek jövedelmét a Székelyföldön képezi az ugynevezett kanonoki porció, a kepe és a stóla.

Az első kisterjedelmű fekvő birtok, a második évi adózás terményekben a hivektől, a stóla pedig esetről-esetre adatik a meghatározott ténykedéseknél. Vannak még pium legatumok is kisebb nagyobb évi jövedelemmel, de ezekről és a kanonika porcióról itt nem lehet szó, mivel azok alapítványok, azok nem a nép terhe. Hanem igenis szó van a stóláról és a keperől.

A stóláról azonban csak annyiban lehet szó, hogy nézetem szerint meg kellene állapítani az egyházi ténykedéseknél a szertartásoknak egy bizonyos mértékét, a mit teljesen ingyen kellene végezni. A ki ezzel a mértékkel nem elégednék meg, az — hogy úgy mondjam — a többletet annak fokozata szerint fizetné. Ter-

mészertes, hogy ennek rendezése az egyházi hatóság körébe tartozik, a hová azonban eziránt lehetne kéréssel fordulni. A rendezés úgy történhetnék, hogy a legegyszerűbb szertartás ingyenes végzéséért a fokozottabb uton megállapítandó íjazásban kárpótlást nyerjen az egyházi személyzet.

A fő azonban a kepe.

Mi a kepe? Leginkább terményekben való szolgáltatás évenként a hivektől az egyházi személyzet (pap, kántor és kántor-tanító) ellátására.

Hogy mi ennek a kepe az eredete? pozitive nem tudom. Azonban a bizonyosságig érő valószínűséggel lehet következtetni, hogy a hivek az egyházi személyzet ellátására terményeikből évenként kezdetben önkényt tetszésük szerint valamit adtak, a mi későbbben a szokásjogból levont törvényes rendelkezésekkel kötelességükké tétellett és szabályoztatott.

A rendelkezésre álló idő rövidege miatt csak a legrövidebben szólhatok a keperől, habár előadásomnak ez képezi a legfőbb részét. Ennélfogva előadásom hézagosságáért elnézést kérek. Talán lesz alkalmam más téren pótolni.

A mai kepezési rendszer azon szabályozó rendeleten alapszik, a melyet a *General Commando* 1804-ben febr. 20-án Nagyszebenben Mitrovszky aláírásával adott ki. Ezen Mitrovszky-féle szabályrendelet szerint minden családtya, a kinek 12 kalongya őszgabonája termett, tartozik az egyházi személyzetnek 3 kalongya ősz- és 3 kalongya tavaszkepét adni (a kinek ennél több van, pl. 100—100 kalongya, az sem tartozik ennél többet adni); a kinek 12 kalongyánál kevesebb, de 6-nál több őszgabonája termett, az félkepét ad, vagyis $1\frac{1}{2}$ kalongya ősz és $1\frac{1}{2}$ kalongya tavaszt. Ezenkívül minden marhás gazda tartozik egy terüfát vinni. Némely helyen a kepét pénzben fizetik. A gyalogszeresek osporával tartoznak.

Ime egy rettenetes adózási rendszer, a melyet képtelenség végrehajtani. Ha végrehajtják, megöli a népet; ha pedig nem hajtják végre, az egyházi személyzet nem tud élni.

És tessék még ide gondolni, hogy miből adja a nép a kepét! A székely kiscgazdának a birtoka átlag 10 holdnál többre nem terjed. Vegyük tekintetbe, hogy mibe kerül egy hold földnek a megművelése? és mit kell annak terméséből fedezni? Fizetni kell az állami adót, a különböző póttadókat: a megyei póttadót, az

országos betegápolási adót, utadót, községi pótagót, apa-állattartási, erdőkezelési, erdőőrzési, mezőőrzési, birtokrendezési, tagosítási, arányosítási, vizszabályozási, iskolaadót, a tanítók fizetését pótló járulékot és a jó Ég tudja, hogy még mit. Pedig még kell fizetni valamit: fizetni kell a birtokon levő adósságnak kamatját. Mindezekhez jó még a kepe. A mi megmarad, abból éljen meg a tulajdonos és családja.

Uram bocsásd meg, de nincs szó ennek az állapotnak a kifejezésére; ez így nem maradhat. Régen ugyan minden valamire való székely ember büszke volt arra, hogy egész képét ad, de én ezt a büszkeséget ma még csak fel sem tudom tételni, mert ma mindenki zugolódással, keserőséggel fizeti a képét, a mit a papság is valóban méltóan nevezett el *epének*.

Különben a képének terhes voltát ennekelőtte is érezték és igyekeztek azon különböző módon — leginkább annak a birtokhoz képest arányosabb elosztása által változtatni; de azért a régi képezési rendszer mondhatni általában változatlanul fenmaradt. Ismertethetném idevonatkozólag a tárgyalásokat, a sokféle tanácskozásokat, mert adattal bőven rendelkezem, de ez előadásomat a megengedettnél bővebbre nyujtaná, mert az, — habár fő, de mégis csak egyik része előadásomnak.

A sokféle tanácskozásból pozitív eredmény gyanánt csak annyi konstatálható, hogy egy-két tehetősebb székely község megváltotta a képét, annak értékét pénzben fizeti.

Az egyházi hatóság mindig tartózkodó volt a kepe átválttatására irányult mozgalmakkal szemben; attól tartott, hogy a rendszer megbontása zavart idézhet elő, a mely az egyházi személyzet ellátását válságos helyzetbe hozhatja. Mikor az 1864-iki nagyszebeni (történytelen) országgyűlés elé Lászlóffy Antal indítványt tett a kepe megszüntetése s annak kárpótlását illetőleg, a püspöknek eziránt aggodalmi voltak, a miket pontokba foglalva 2544—63 sz. alatt fejezett ki s odahatott, hogy az indítvány ne fogadtassék el.

Az egyházi hatóság a képét az egyházi javadalom legbiztosabb alapjául tartotta, a mely nincs oly értékbeli csökkenésnek kitéve, mint a pénz és azonkívül nagyon helyénvalónak találta, hogy a lelkipásztornak életmódja megegyezzek a hiveivel.

Nem lehet tagadni, hogy ezek nagyon figyelemreméltó szempontok. Azonban újabb időben a birtokváltozások következtében

a kepe-mennyiség is itt-ott úgy leapadt, hogy azt a pénzdevalváció sem apaszthatná alább, főképp ha a tőke kamatjának egy bizonyos részét állandóan a tőkéhez csatolnák, hogy a kamatok csökkenése a tőke növekedésében legalább némileg ellensúlyoztassék.

Az erdélyi r. k. status sokat foglalkozott az ügygyel, sőt 1886. évi gyűléséből (jegyzőkönyvének XXXVI. 2. pontja alatt) felkérte a püspököt, hogy az ügyben érintkezésbe tevén magát a felekezetek egyházi főhatóságaival, ezekkel egyetértve kísértse meg akár törvényhozás, akár miniszteri rendelet útján oly egyöntetű eljárás létesítésének a lehetőségét kieszközölni, a mely vagy megváltás, vagy birtokcsonkítás útján, a papi javadalom csonkítatlan fentartása mellett a kepefizetéssel tartozók terheit vállairól levénné, vagy legalább tetemesen megkönnyitené. Összeíratta községenként, hogy mennyi a kepe? mennyi annak pénzbeli értéke? mekkora tőke áll annak megváltásául rendelkezésre? és még mennyi hiányzik? Az adatokból magam állítottam össze 1894-ben egy táblázatos kimutatást, a mely szerint az összes kepe értéke 90.106 frt 40 krt tett, a mely 4% mellett 2,252.410 frt tőkét kívánna, a melylyel szemben az egyes községekben meglévő kepeváltási tőkék összege 67.600 frt 81 krt tett; a hiány 2,184.810 forint.

Hogy azóta az állapotok javultak-e s a megváltási alap növekedett-e, — nem tudom. Növekedhetett, mert a birtoktagosítások és arányosítások azóta öltöttek nagyobb mérvet és az illető községek területkiszakítással gondoskodhattak kepeváltási alapról. De hogy valóban gondoskodtak-e?' nem tudom és az igazat megvallva következtetni sem merem azon könnyelműség után, a melylyel sokhelyt a regále kártalanítási alapot felosztották a helyett, hogy azt közvagyonnak és a kegyuri községek legmegfelelőbbben kepe-megváltási alapnak megtartották volna.

Pedig a kepe keblí megváltásának az lett volna s illetve lenne a legkönnyebb, — mondhatni egyetlen lehetséges módja. Más módon a székely a képét, ha azt neki kell megváltania, nem képes megváltani. Pedig a kepe így nem maradhat, az így fent nem tartható, az a mai gazdasági viszonyok között egy képtelen adózási rendszer, mint természetmennyekben való adózás ellenkezik a kor szellemével.

De ki váltsa meg? A mennyit ezt a kérdést már mindenfelé

tárgyalták, eléggé kitűnt, hogy azt másképpen nem lehet megoldani, mint állami közbejövettel — állami segélyezéssel. És én ezt igazságos dolognak is tartom, a mit az alábbiakban igazolok.

Allok a mellett az álláspontom mellett, a mit fentebb kifejeztem, hogy az egyház kiadásait a hivek kötelesek fedezni és szolgáltnak ellátásáról ők tartoznak gondoskodni. Azért nem is hoztam javaslatba, hogy az egyházi és iskolai kiadások általában levétesse nek székely népünk vállairól. A keperől azonban másféleképpen gondolkozom.

Mondottam, hogy nem ismerem pozitíve a kepe eredetét. Azonban a szabályozására vonatkozó törvényes rendelkezéseket a régi időktől fogva ismerem. Ezek szerint az egyházi és világi hatóság mindig együttesen járt el a kepe körül és a ma érvényben levő Mitrovszky-féle instrukció létrejötténél is a General Commandó a Gubernium útján kikérte a püspök véleményét, így volt ez mindig az 50-es, 60-as években és talán legutóbb 1866-ban is, a mikor a főkormányshék 1854—66. sz. alatt kikérte a gyergyószentmiklósiak felterjesztésére a kepemegváltás ügyében a püspök véleményét, a mit ő 1981—66. sz. alatt adott meg.

Ingerenciája volt tehát az államhatalomnak mindig a kepe és nagyon lehetséges, hogy azt a nagyszebeni (törvénytelen)-országgyűlés 1864-ben meg is váltotta volna, ha az illetékes egyházi tényezők azt nem ellenzik és a kepe tanulmányozására Thiemann elnökle mellett kiküldött bizottság Trauschenfels előadása alapján azt nem véleményezi, hogy a kepe nem váltható meg, mert az nem földteher, hanem személyi tartozás.

Azonban bármi is legyen a kepe eredete és történeti fejlődése, de az bizonyos, hogy az mint állandó köteles szolgáltatás jogi természetére nézve következményeiben a dézsmával egyenlővé vált; ha ezt az állam országos alapból, a melyhez a székely is adójával hozzájárul, megváltotta, igazságos, hogy a székely kepe is ugyancsak az állam országos alapból váltsa meg.

Ez alapja és indoka határozati javaslatomnak, a melyet ide—vonatkozólag mindjárt elő fogok terjeszteni.

Nem kell vitatkozni a fölött, hogy földteher-e vagy személyi tartozás a kepe. Nézni kell annak természetét, jogi következményeit ma, hogy az alul a székely másképpen nem szabadulhat, mint csupán csak állami segítséggel; pedig ha nem szabadul, megöli a népet és agyongyötri a papságot. Fölösleges idevonat-

kozólag szivhez szóló érvekhez fordulni; a dolog maga beszél maga mellett. Vegye bárki figyelembe, hogy miből adja a székely nép a képét? hogy az termésének hányad részét képezi? hogy minő érzelemmel adhatja s adja is azt? hogy mennyire alkalmas adó ez a pap és hivei között a gyűlölködésnek fejlesztésére? és ezeknek figyelembe vétele után mondjon ítéletet a dolog fölött. Ez az adózási rendszer így fentartva egészen alkalmas arra, hogy a népben a papja iránti gyűlölettel minden vallásosságot kiöljön és a papságot végleg elkeserítse. Pedig ismétlem, hogy mindent el kell követni arra, hogy a nép vallásos és abból kifolyólag erkölcsös legyen és hogy a papság az anyagiak iránti kellemetlenségektől megszabadulva, élhessen magasztos hivatásának.

A hol tehát jogi kétely merül föl az állami megváltást illetőleg, ott lépjen előtérbe a gondolat, hogy egy népnek — szegénység által a végkimerüléshez jutott népnek, az ország legkeletibb határán őrtálló ősi tiszta magyar fajnak a felemeléséről — megmentéséről van szó, annak és nem a földnek, hanem a rajta élő népnek lehető tehermentesítéséről, hogy az magához térve tudja tovább is kitaró hűséggel szolgálni e hazát, munkálni a magyar állam érdekeit. Igen! magának a magyar államnak az érdeke is kívánja a székely lehető tehermentesítését, indokolttá teszi a kivételes kedvezményt is, hogy képes legyen az tovább is ezen a földön maradni, mert arra szüksége van a hazának, elkerülhetetlenül nagy szüksége.

Meg kell a magyar államnak váltania a székely képét és pedig annak minden nemét minden egyház számára valláskülönbség nélkül, mert a teher valláskülönbség nélkül nyomja a székelyt; pedig székelyt akarunk menteni. Be kell illeszteni a székelymentés fő akciójába a kepe megváltását; az jogi szörszálhasogatáson meg nem akadhat, hajótörést nem szenvedhet. Ha másképen nem lehet, létre kell hozni — teremteni kell erre a célra egy külön alapot: a székelyföld kepeváltási alapját akkora összeggel, hogy az mindenkor elegendő kárpótlást adhasson az egyházi személyzetnek a megszüntetett képéért.

Az eljárás módzataihoz egyebet nem szólok; csak azt kívánom itt hangsúlyozni, hogy az államnak mindenkben teljes egyetértéssel kell eljárni az illetékes egyházi főhatóságokkal, legelsősorban őket kell meghallgatni, mert ha az állampolgárok teherkönnyítéséről van is szó, de egyuttal egyházi javadalomról

is, a mely pedig az egyházi hatóság illetékességébe tartozik; nélkülük az nem intézhető. Így volt ez ennekelőtte is mindig, így kell lennie azután is.

Uraim! Ha ez a kongresszus egyebet nem is érne el, (pedig semmi kétség, hogy ha nem is mindent, de sokat el fog érni), mint csupán csak azt, hogy a képét levegye a székely nép és a papság nyakáról, már ezáltal is korszakos maradna örökre működése. Nem igen lesz alkotása a kongresszusnak, a melynek ily egyetemlegesen vegye hasznát minden székely. De, hogy ha a kongresszus azt nem tudja kivinni, enélkül minden sikere mellett is fogyatékos munkát végezne. *(Helyeslés.)*

Az előre bocsátottak után és indokából van szerencsém előterjeszteni a következő határozati javaslataimat: *mondja ki a Kongresszus*, hogy:

1. a székelység javának előmozdítására nagy befolyással lévén az, hogy azok, a kik élén állanak, egymással békeségben éljenek, nemcsak kívánatos, hanem egyenesen szükséges, hogy az egyházi és világi előjárók egymással kezét fogva működjenek a nép javának előmozdítására;

2. hogy az egyház az ő áldásos befolyását akadálytalanul gyakorolhassa, hogy a népet oktathassa, nevelhesse, hogy megfelelő templomokat és iskolákat tarthasson fent és hogy alkalmazottjait illően láthassa el: az állam segítse az egyházat a felügyeleti jogából származó ellenőrködéssel, mert a székely egyház községekről nem lehet föltételezni, hogy államellenes üzemeket szolgáljanak. Tegyen a kongresszus ily irányban fölterjesztést a kormányhoz;

3. a *kepe* nagy és igazságtalan lévén a székely népen és ok lévén arra, hogy a lelkipásztor és hivei közt folytonos keserűség legyen: a nép válláról leveendő, még pedig úgy, hogy azt az állam a tized módjára váltsa meg. Mert bármily természetű is a kepe eredete és történeti fejlődése, de az bizonyos, hogy mint állandó köteles szolgáltatás jogi természetére nézve következményeiben a tizeddel egyenlővé vált. A kepező egyházközségek hivei így adójukkal egy-

formán járulván a tized kártalanításához: igazságos, hogy a kepe megváltása is államilag történjék országos alapból. Ezért a *Kongresszus intézzen felterjesztést a kormányhoz és illetve törvényhozáshoz.*

Egyuttal kérem, hogy a kongresszus az elfogadott határozati javaslatokat közölje az egyházi főhatósággal is és kérje azok pártolását. *(Éljenzés.)*

Potsa József: Csak a kepemegváltás kérdéséhez kíván hozzászólni, a melynek megoldását maga is három évtized óta sürgeti és arra mindig közreműködött. Hiszi, hogy a kongresszus és a kormány megfogják találni a módját, hogy ez minél előbb létrejöjjön annál inkább, mert hiszen a szász papok tizedét megváltották. Ezután szól a kepének történetéről, majd annak a nézetének ad kifejezést, hogy bármennyire tagadják is a jogászok, a kepe mégis a dézmának felel meg. Kéri a szakosztályt, hogy minden vallásfelekezeti tekintet nélkül fogadja el az előadói javaslatot.

Ferenczy Károly: Köszönetét fejezi ki az előadónak, a ki oly vonzóan ismertette a katolikus egyház szükségleteit. De kénytelen föl hívni a figyelmet a gyergyói papság memorandumára, melyet a rendezőbizottság kinyomatott. Röviden arra kéri a szakosztályt, hogy az előadó határozati javaslata mellé a gyergyói papság memorandumában felsorolt pontokat is fogadja el. Örömmel látja ugyan, hogy a memorandumban felsorolt kívánások egy részének az előadó is kifejezést adott, dokumentálni kívánja azonban a kormány előtt a katolikus papságnak egyöntetű álláspontját, valamint azt is, hogy a különböző vallásfelekezetek egyforma sérelmeik orvoslására azonos reformokat követelnek.

Sándor József elnök: Kéri szólót, hogy várja be míg a vallás-erkölcsi élet és teendői kérdésben az összes előadók megtették előterjesztésüket, s csak ha azt találja, hogy a memorandumban foglalt kívánások föl nem vétetnek, akkor terjeszse elő azokat. Miután azonban a memoradum tárgyalása napirendre tűzve nem volt, szükségesnek tartja a kongresszus elnökségének véleményét megismerni, vajjon tárgyalható-e az, vagy sem!

Az előadónak köszönetet mondva, javaslatát változatlanul elfogadottnak jelenti ki. *(Helyeslés.)*

4. A vallás-erkölcsi élet és teendői az ág. ev. hitv. egyházra nézve.

Maszyik Gyula előadó: Tisztelt Szakosztály! A kongresszus rendező-bizottsága kegyes volt munkakörébe a csángó érdekeket is felvenni és azoknak ismertetését rábízni. Ennélfogva tájékoz-

tatást kívánok nyújtani az ág. ev. egyház valláserkölcsei életéről és a szükségesnek vélt reformokat fogom előadni. Megelőzőleg azonban szükségesnek tartom rövid rajzát adni az állapotoknak. A brassyói ág. h. ev. magyar egyházmegye Brassó városában és 10 nagyközségben, mivel Hosszúfaluban 2 ev. gyülekezet van, 12 csángó magyar gyülekezetből áll. Ezen nagyközségek: Barczaujfalu, Krizba, Apácza, Bácsfalva, Türkös, Csernátfalva, Hosszúfalva, Tatráng, Zajzon és Pürkerecz. Az utolsó 3 háromfalva, az előbbi 4 négyfalva, az utolsó 7 hétfalva néven is ismeretes. Mind a 12 gyülekezet Brassó-megyében, a délkeleti Kárpátok aljában helyezkedtek el a Törösvári szorosától a Bodzai szorosig. A falvak közül 7 falva Brassótól keletre, a más 3 falva pedig északnyugatra esik. 4 falva szorosan egymáshoz épült, csupán egy-egy kis patak választja el egymástól. Mintegy 7 klm. hosszúságban nyúlik el a Kárpátok aljában a tömösi szorosától az ó-sánczi szorosig. Három falva, vagyis Tatráng, Zajzon, Pürkerecz ismét egy-egy 10 percznyi távolságban terülnek el egymástól. Barczaujfalu, Krizba és Apácza szétszórva fekszenek a barczasági síkság nyugati szélén.

A gyülekezetek tisztán magyar ajkúak s a csángó evangélikuság e falvak törzsek lakója. Az ő birtokukban van csaknem kivétel nélkül a szántó- és rétbirtok s ezek csaknem kizárólagos hasznélvezői a községi erdőknek. A falvakban a csángóságon kívül még csaknem mindenütt tekintélyes számú román él, de a nélkül, hogy a két nemzetiség egymással vegyülne. Még lakásukat is elkülönítették. A csángóság szántóföldje szélében a románok azon felül, a hegy aljában telepedett meg. Hatalmas választófal képezett a két nemzetiség közt egyfelől a vallás, másfelől a nyelv- és nemzetiséghez való szívós ragaszkodás, mely a vegyülést évszázadokon keresztül az oláhországi folytonos szolgálat s a csángók oláhnyelvismerete dacára annyira ellensúlyozta, hogy az összeházasodásra példa nincs,

A tizenkét gyülekezetet 12 rendes lelkész gondozza. Minden gyülekezetnek van már rendes isteni tiszteleti hajléka. Az iskolákat az egyházak előbb községi, majd állami gondozás alá adták. Mindenütt vannak tehát tanítók. A gyermekek és felnőttek lelki gondozásában kevés hiányosság van. Mindazonáltal alig látható valamely lelki gyarapodás. A mit az iskola s egyház épít, azt az élet lerontja. A kulturának szolgálói igazán kösziklára vetnek. Ez elszomorító állapotnak főokát abban kell keresnünk, hogy a köz-

igazgatási tényezők a legujabb időkig a nép erkölcsi életével s vagyoni gyarapodásával nem sokat törődtek s a felnőtt ifjúságnak és az érettebb kornak a templomon és iskolán kívül való nevelésére édes kevés gondot fordítottak. Maga az állami törvényhozás is nagy mulasztást követett el, különösen azzal, hogy a buján tenyésző vadházasság és a Romániába való tömeges kivándorlás megakadályozására nézve ugyszólván semmit sem tett, sőt a cseléd-törvényben a szolgálat leple alatt a házi szentélyt felduló, a férfi és nő törvénytelen együttélésére bántatlan és büntetetlen utat és módot nyújtott.

I. A valláserkölcsei és a magyar nemzeti élet gyökerein pusztitanak:

a) *A vadházasság.* A vadházasság a polgári házasság és még előbb a cseléd-törvény megalkotásával lendült fel. A polgári házasság a házasság vallásos fogalmának és egész életre összekötő erejének sokat ártott a nép szemében és gondolkozásában. A cseléd-törvény, melyet eddig csak az urak aknáztak ki a konkubináció céljaira, ma már a szegényebb osztály törvénytelen együttélési kívánságainak is széles alapot nyújt s küszöbön áll a társadalom alapját képező tisztességes házaseletnek teljes felforgatása. E bajon csak az állam segíthet, melynek éreznie kell, ha élni akar, hogy „minden ország támasza s talpköve a tiszta erkölcs, mely ha megvész, Róma ledől s rabigába görbed.”

b) *A részegeskedés.* A csángó népnél a pálinka szertelen használatában mutatkozik e baj, mely egyik legfőbb forrása a házassági viszálykodásoknak s a vagyoni és erkölcsi elaljasodásnak. Eredetileg családi bűn, végtelen csapássá azonban a korcsmák s pálinkamérések ijesztő számban való megszaporodása tette. Az állam vétkes eljárást követ el, midőn gyermekeinek bűnéből kívánja magát fentartani s mikor a felföldön milliókat költ arra, hogy a földhöz ragadt népet a pálinkaáruló zsidóktól megszabadítsa, s nálunk pálinkaáruló keresztyéneket nevel a nép megrottására, époly kárhozatos mint esztelen gazdálkodást folytat s *népünket mielőbb hazátlan, földönfutóvá teszi vagy a legjobb esetben életképeességét megsemmisíti.*

c) *A vásárnapi munkaszünet.* Egyházainkban a templomi isteni tiszteletek alatt, délelőtt úgy, mint délután, vasárnap úgy, mint ünnepnapon, a községi előljáróság ép úgy végzi a maga munkáját, mint máskor. Jegyző, bíró, esküdtek, végrehajtó stb. a

munkánál vannak, mint akár mely köznap. A feleket idézik, azokkal tárgyalnak, árvereznek, adnak, vesznek, a munkásokat fizetik, dobolnak, gyűléseznek s így a hiveket lelki épülésüktől hivatalosan visszatartják. A hivek e példán okulva muzsikálnak, kurjongatnak, verekednek, csépelnek kézzel, gözzel, árukat szállítanak ki is, be is s folytatják a munkát, mint hétköznap. Pedig az alispán a vasárnapi munkaszünet ügyében rendeletet adott ki. Hogy ily rendtartás mellett mily becsületben tarthatja a nép az isten napját, a vasárnapot és ünnepnapokat, mennyire siethet lelkét üdíteni és erősíteni az Isten házába, azt ki-ki elgondolhatja.

d) *Az erkölcstelenség.* Az erkölcstelenségnek és sok társadalmi bűnöknek melegágya Románia. Népünk apraja, nagyja tömegesen látogatja ez országot, különösen ennek nagyobb városait. A nyomorult vagyoni viszonyok közt tengődő csángószülők sokszor mindjárt 12 éves koruk betöltése után kiküldik gyermekeiket Romániába szolgálatra. A határon átlopják őket a nagyobbak, kik szintén tömegesen látogatják Romániát. Sok közülök ott marad, megtelepszik vagy elzüllik, a nagyobb rész visszatér, hogy a következő évben ismét erkölcsi életének romlásával, nemzetiségének örökös gyalázásával keserített kenyeret Románia földén megkereshesse. Véghetetlen káros ez örökös vándorlás különösen az ifjúságra nemcsak azért, mert vallásos és erkölcsi nevelését befejezni nem lehet s a közismeretekben való megerősödés e miatt az ismétlő iskolákban el nem érhető, hanem különösen az által, hogy e szolgálatban nemzeti önérzetét veszíti az ifjúság s már zsenge korában erkölcsileg megromolva s különféle bűnökkel megfertőzve honn maradt véreinek mételyévé lesz. Ugy hogy például a csángó ifjak már 13, 14 éves korukban éjszakának idején a közbiztonságot veszélyeztetve, csapatosan járnak, lopnak, korcsmáznak, verekednek, a lányos házakhoz bedörgetnek s erőszakkal kikövetelik a leányokat a csürbe s udvarba a szülőktől közprédál, A mely szülő el akarja kerülni ez orgiákat, az Romániába küldi leányát elromlani. A melyik ellenszegül, annak az aranyos ifjúság ablakait veri be s kárát keresi a hol tudja, mig a leányt meg nem kapják.

A hatóság tudja, hogy itt a közbiztonság, milyen lábon áll (közelebb 3 gyilkosság is fordult elő, egyiknek áldozata a község, jegyzője volt) s az erkölcstelenség mily ádázul pusztit, de gyökeres intézkedéseket nem tett, e veszedelem elhárítására szapor-

totta ugyan a csendőrséget s a főútra lámpákat rendelt, a baj azonban ez intézkedésekkel épenséggel nem szűnt meg. Az éjjeli rend és tisztesség fentartását attól a kevés számú csendőrségtől és attól a két-három községi rendőrtől, kik nappal szolgálva éjjel alusznak, várni nem lehet. Nem csoda hát, ha az élet, vagyon és erkölcs megromlására irányuló merényletek még mindig szabadon folynak.

Javaslatom ide vonatkozólag: hasson oda a kongresszus, hogy a Romániába vándorlás, kitelepülés és szolgálatkeresés szigorú ellenőrzés alatt álljon. Alakítson a székely kongresszus megyénként ipari s gazdasági bizottságot, melynek feladata legyen a nép keresetforrásait felkutatni, s hozzáférhetővé tenni, a háziipart, gazdasági ügyeket s a nép vagyonosodására célzó közhasznú vállalatokat előmozdítani s létesíteni. E bizottság az Emkével álljon szerves összefüggésben s az államtól hathatós támogatásban részesüljön.

Vannak még más kisebb jelentőségű hibái is népünknek, milyenek azt elszegényedésig menő halotti torozás, a fonókák stb. ezeket azonban az idő, a helyes alapokra fektetett és helyes irányba terelt népnevelés segítségével könnyen kiirthatja vagy legalább ártalmatlanná teheti.

II. A vallás-erkölcsi és magyar nemzeti élet fejlesztésére szolgáló intézkedések.

a) Az ifjúsági egyesületek.

A csángó falvakban vagyis inkább egyházainkban a múlt időkben is állottak ily intézmények az ugynevezett legény- és leánytársaságok. E társaságok rendes alapszabályokkal bírtak és sok ideig fenn is állottak. Életük azonban csak vajadás volt, míg a százszoknál virágoztak s ma is igen áldásos missziót teljesítenek az ifjúság életében. Ennek oka a fajkülönbségben és azon körülményben keresendő, hogy magyar társaságaink kellő támogatásban a közigazgatás részéről nem részesültek.

Ezen ifjúsági intézményben kell összpontosítani nézetem szerint mind azon tényezőket, melyek az ifjúságnak az egyházi étellel kapcsolatos nevelésére jótékony hatást gyakorolnak, tehát az ifjúsági olvasókört, daloskört, tűzoltóságot, tornaegyesületet stb., stb. Hogy azonban ezeknek jótékony hatását biztosítsuk, alkalmas helyen, lehetőleg a község középpontján, korcsma, italmérés és

egyéb ily mételyező helytől távolabb, e célra helyiséget kell szerezni, esetleg könnyű építési módon építeni.

Szükséges másodsor a felnőtt ifjuság nevelési ügyének intézésére minden községben egy népnevelő bizottságot alakítani, melynek élén a lelkész álljon s az állam által kötelezett tagjai legyenek a tanítók és a községben élő közigazgatási főbb tisztviselők és ezek ajánlatára, mint nem kötelezett tagok, más, ezen községben alkalmas egyének.

Minden, az ifjuság testi és lelki fejlesztését, komoly és szórakoztató foglalatosságát érdeklő ügyeket e bizottság intézzen. Semmiféle nyilvános ifjusági összejövetel vagy multság e bizottság meghallgatása nélkül ne engedélyeztessék.

Az ifjuság ügyeit e bizottság az ifjuságnak tevőleges közreműködésével intézze az ifjusági egyesület és annak mellékegyesületei részére készített s mindig a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó, jóváhagyott alapszabályok szerint, egyik főfeladatát képezvén a bizottságnak ezen alapszabályok lelkiismeretes foganatosítása. A népnevelő bizottságnak az Emkével szerves összefüggésben kell állani.

b) A nagykoruak egyesületei.

A népnevelő bizottság kezébe tétessék le a nagykoruak társadalmi nevelése is, hogy lelketlen bujtogatók, korcsmai népboldogítók félre ne vezethessék. Szervezzék e bizottság a nagykoruak részére olvasóköroket, népkönyvtárákat, népszerű, hasznos felolvasásokat s tisztességes szórakozásokat s multságokat stb. E célra szolgáló helyiségük legyen kapcsolatos az ifjusági egyesületek helyiségével. A szervezés, felügyelet és ellenőrzés ugyanazon módon történjék, mint az ifjusági egyesületeknél. Népünk főképen a mértéktelen és nemtelen szórakozásokban s mulatozásban romlik és aljasul el, a korcsmától s rossz társaságoktól ily módon elvonatván, lelki tehetségei fejlődni fognak s megtanul nemesen szórakozni.

c) Az erdélyrészi és romániai ág. h. ev. magyarság egyesítése.

Egyházi és nemzeti erősbödésünkre kiváló fontosságúnak tekintem az erdélyi szász egyházkerületben visszamaradt ág. h. ev. magyar gyülekezetek kivonását e kerület fenhatósága alól s az erdélyi részekben és különösen Romániában nagy tömegekben elszórva élő ág. h. ev. magyar hivek lelkipásztori gondviseléssel; való ellátását.

A brassói ág. h. ev. magyar egyházmegye a nyolczvanas években vált ki az erdélyrészi szász egyházkerületből s csatlakozott a tiszai ág. h. ev. egyházkerülethez. A kiválás okai főképen a vallási élet emelése és a nemzeti érzés erősbitése voltak. Már évtizedekkel előbb kezdődött a magyarság egyházi elkülönítéséért vívott küzdelem a szászokkal, de e törekvés megtestesüléséhez nem volt alkalmas papság és felsőbb egyházi és politikai segítség. A magyar gyülekezetek kiszakításában az oroszánrészt kétségkívül Molnár Viktor ministeri ténacsos urat illeti, ki szive egész melegével karolta fel papságunk elszakadási törekvéseit s düllőre vitte azt a vallás- és közokt. ministeriumban, ugy hogy az esperességbeli 12 egyház kiválása és a tiszai ág. h. ev. egyházkerülethez csatlakozása királyi szentesítést nyert s az esperesség a fentartásához nélkülözhetlen állami segélyezésben részesült.

Az elszakadás azonban csak részben sikerült. Több ág. h. ev. magyar gyülekezet még ma is a szász egyházi fenhatóság alatt áll. Ilyenek tudomásom szerint: a halmágyi, szakadati, zsombori, zselyki, kiskapusi, hadadi, kolozsvári, sz.-keresztbányai, marosvásárhelyi, nagy-enyedi stb. magyar gyülekezetek, melyekből egy, esetleg a filiakkal, szórványokkal és romániai misszióval két magyar egyházmegye is alkotható volna.

E szétszórt csoportokat összegyűjteni, beléjük életet lehelni, visszadni ez egyházakat önmaguknak s a nemzetnek, életműködésüket minden ízében magyarrá tenni az Emke és székely kongresszusnak egyiránt nemes feladata.

Az elmondottak alapján kérem következő határozati javaslatom elfogadását:

mondja ki a kongresszus, hogy:

1. a vallás-erkölcsi és magyar nemzeti élet gyökereinek pusztitanak:

1. A vadházasság.

Kivánatosnak tartja, hogy találjon módot az állam, egyház és társadalom, hogy a hivek a polgári házasság mellett az egyházi házasságot is kötelességüknek ismerjék s az ebben való részvétel számukra lehetőleg megkönnyíttessék, s a vadházasságok meggátlására célzó kormányrendeletek kiadásával s a cselédtörvény vonatkozó §§-ainak módosi-

tásával az állam a házasság tisztességének megóvásában az anyaszentegyház segítségére siessen.

2. *A részezeskedés.*

Kivánatosnak tartja, hogy az állam a felesleges italméréseket szüntesse be, a szeszes italok elköltését csak olyan vendéglőkben és kávéházakban engedje meg, melyek szigorú zárórához vannak kötve s állandó hatósági felügyelet alatt állnak az itallal üzött nagymértékű visszaélések ellenőrzése céljából, s a gyermeknek az ily helyek látogatását a legszigorubban tiltsa el.

3. *Vasárnapi munkaszünet.*

Kivánatosnak tartja, hogy vasárnap a legnélkülözhetetlenebb munkának végzését kivéve, legyen általános munkaszünet, ne csak névszerint, de valóban a törvény büntető ereje és a hatóság erélyes ellenőrzése mellett a munkaadókra nézve.

4. *Az erkölcstelenség.*

Kérje föl a kongresszus Brassó vármegye főispánját, gondoskodjék róla, hogy a csángó községekben képzett vezetők alatt megbízható s elegendő számú éjjeli rendőrség szerveztessék, mely a csendőrséggel együtt működve az ott uralkodó erkölcstelen állapotoknak véget vessen.

II. Vallás-erkölcsi és magyar nemzeti élet fejlesztése céljából kivánatosnak tartja a kongresszus a különféle társadalmi egyesületeken kívül *az erdélyrészi és romániai ág. h. ev. magyarság egyesítését*, oly módon, hogy az erdélyrészi ág. h. ev. egyházkerület fenhatósága alatt álló ág. h. ev. csángó egyházak, azok filiai és szórványai egy, vagy két külön magyar egyházmegyébe egyesíttessenek, a Romániában tömegesen élő csángó-magyar ev. hivek a brassói ág. h. ev. magyar egyházmegyéhez kapcsoltsanak s a lelki gondozás nélkül élő hivek részére ugy az erdély rész-

részben, mint Romániában körlelkésszések alapítottassanak, hogy így egyházi életüknek fejlesztése minden tekintetben hazafias és magyar nemzeti irányban történjék. *(Helyeslés.)*

Sándor József elnök: Megjegyzi, hogy azokat a pontokat, a melyek természetüknél fogva más szakosztályba tartoznak, az előkészítő bizottság áttette az illetékes szakosztályhoz, miért is ajánlja az előadó urak figyelmébe az esetleg hozzájuk áttett kérdéseket is. Az előadó javaslatához fõlszólaló nem jelentkezvén, köszönet szavazása mellett, egyhangulag elfogadottnak jelenti ki. *(Helyeslés.)*

5. Valláserkölcsei élet és teendõi az unitárius egyházat illetõleg.

Boros György előadó: Tisztelt szakosztály! A templom és a felekezeti iskola egészen a legujabb idõkig, a közművelõdés kizárólagos eszközei voltak. Az állam csak most jött rá, hogy neki a magyar közoktatás elsõrendû feladata. A sajtó akkor még nem volt hatalom a mi bérceink közt.

Most mindezek beállottak a sorompóba. Terjed is ám a közműveltség rohamosan, de a világpolgárság szelleme is. Könnyû volna egyenesen a modern rendszerben és a liberális felfogásban keresni a baj okát, de a mi éppen kéznél van, még csak azért nem fõok, sõt nem is kellõ magyarázat.

Mi egy olyan általános nemzetközi forradalom áradatát érezzük, a mely másutt is végzi egyelőre romboló munkáját, de valószínûleg sehol sem fenyeget egy államfentartó nemzetsoportot oly bizonyos elnyeléssel, mint hazánkban a székelyt. Itt van az ideje, hogy minden irányban körültekintsünk, tanulmányozzunk, hogy a mentés módozatait megtalálhassuk.

Az unitáriusság, melynek képviselõje gyanánt van szerencsém ezt a helyet elfoglalni, csaknem egyjelentésû a székelységgel, mert a központi megyében: Udvarhelyen, az összes lakosságnak egyharmada, az egész székelységben 60.000-nyi lélek.

Az unitárius, székelység a Marostól az Oltig, Maros-Vásárhelytõl kiindulva Erdõ-Szt-György, Székely-Keresztur és Udvarhely, Hom.-Oklánd, Felső-Rákos érintésével egészen Sepsi-Szent-Györgyig egy csaknem szakadatlan lánczolatot alkot, s a régi Aranyos-széknek fõtényezõje. A fõvonalnak csaknem közepére esik egy három-

szög terület, melyen az unitáriusság tulnyomó számu s legtöbb községben egyedül alkot szervezett egyházközséget. Ezen háromszög szarai a Firtos-hegynél csucsosodnak össze. A csucspontban van Korond, az unitárius és róm. kath. egyházak között megosztott és békés egyetértésben élő lakossággal. A háromszögnek két szára a Nyikó és Gagyvize irányában halad és a Nagy-Küküllő alkotta alapra nehezedik. A Székely-Kereszturról képzelt jobb száron a Nyikómentén 14 község, a balszáron 5 község s a keleti és nyugati irányban a már jelzett kiinduló, illetőleg zárópontokig mintegy 120 községben 80—90 lelkész vezérel egy minden jóra és szépre fogékony népet, melynek erkölce csak a közel multban is épen olyan mocsoktalan tiszta volt, mint vállán a fehér ing melynek magvát a szorgalmas székely gazda vetette el, fonalát szépen éneklő leányok, s vig kalákába összeült asszonyok pergették meg orsóikon.

Szép a Nyikó s a vidéke
Jámbor székely szabad széke.
Szébb ott még a fűzfaág is,
Mint másutt a gyöngyvirág is.

Szebb a hal is a göbőben
Mint az öreg Küküllőben,
Hajh, szébb ott még a lányka is,
Édesebb még a csókja is.

Egy hatalmas kis ország, egy megbonthatlan egész volt a Firtosalja girbe-görbe helye. Népe egészséges, jókedvű, minden szépre fogékony, önérzetes munkás, olyan, a milyennek költőjük mondotta:

Ezelőtt 23 évvel a hatalmas Albion fiai teljesen elragadtatva a nyikómenti nőktől, a Madonnát fiával a csinos székelyház elsőszobájában, vagy a galambbugos székelykapu előtt számos példányban látták. *Ma*, midőn püspökjük látogatóba megy hozzájuk a Gagyvize mellé, Kolozsvárról jő haza egy pár leány, hogy legyen ki az ebédlőasztal mellett illően fölszolgáljon.

Ezelőtt száz évvel megértették a francia forradalommal megindult szabad irányzat intését s bámulatos kitartással építettek gymnasiumot Kereszturt, kizárólag a magok erejéből.

A székely ember községében a csinos templom, papilak és iskola nélkülözhetlen kellékek voltak mindig, s még most is tudnak áldozni, mert szeretnek templomba járni és a gyermekek nevelését, a jobb rész mindenek fölé helyezi. Az unitárius lelkészek a hozzám beérkezett nyilatkozatok szerint, egy-kettő kivételével örömmel tapasztalják, hogy a szószéknek még mindig van hatása.

A lelkész szavára hallgatnak, tanácsát kikérik és méltányolják. Még az ellen sincs sok panasz, hogy kepejüket ne adnák meg.

De csak a legnagyobb optimizmus mondhatná, hogy aggodalomra nincsen ok. A kezem között levő 60 nyilatkozatnak 90 százaléka valóságos jeremiáda, mert látják, bizonyosra veszik, hogy közel van a veszedelem, mely teljesen megsemmisítheti a papi tekintélyt és tönkre teszi a nép hitét és erkölcsét.

A veszedelem főforrása, csaknem kivétel nélkül mindenütt: *korcsma* és az ellenőrzés nélkül mért *pálinka*. A Nyikómentéről a szentmihályi lelkész urja: „Az alkoholizmus rohamosan terjed. Az ünnep és vasárnap délután telt korcsmát lát mindenütt. A ki magát alkohollal megmérgezi, elveszti nemes érzékét családjá, egyháza és minden szent ügy iránt. Templomba nem jár, a közterhek hordozásában legutolsó s csak a kényszernek enged.”

A Gagyvize mellől írja a szentábrahámi lelkész: „Az alkoholizmus, fájdalom terjedőben van egyházamban is, mint mindenhol, talán az egész országban. Ennek hátránya borzasztó. A korcsma elfogja hiveinket a templomtól, így kezd elbutulni a lélek, eláll a dologtól, kezd pangani a gazdaság, felemészti vagyonát, pénzét, megvan a szegénység, a családban a nincsen miatti veszekedés, bekövetkezik a házasság felbomlása, létrejö a vadházasság.

A nép a zsidónál ül egész vasárnap, ott folynak a legrágárabb dolgok ifjak és gyermekek jelenlétében. *Ki merem mondani, hogy a székelység egyrészenek elszegényedését, erkölcsileg is elsüllyedni kezdését, semmi sem okozta egyéb, mint az olcsó pálinka.*”

A kereszturközi esperes, ki 40 községben minden évben színről-szinre látja a nép életét, azt mondja: „Az alkoholizmus nagy mértékben el van terjedve. Kináld a népet sörrel, borral, pálinkával és bizonyosan az utolsót fogadja el és issza literszámba borospohárral. Erkölcstelenné teszi a népet, megbénítja a nemzőképességet; satnyulást, fejletlenséget idéz elő, a mit leginkább tapasztalhatni a katonasorozásoknál és a népiskolákban.”

Most már többé nem éneklik ezt a régi kedves nótát:

Szeretem az ujbort,
Szeretem az őt is,
Hogyne hisz szerette
Maga nagyapám is.

Itt hiábavaló az erkölcsi prédikáció, írja a kénosi lelkész, hasztalan a tilalom, s az erőszak. Ez a rut szenvedély nem ismer

gátat. Az anya még csecsemő gyermekének is pálinkáskenyeret ad, hogy jobban hallgasson. Ha a serdülő gyermek a gyomrát elrontja, csak a pálinka gyógyítja meg. A cseléd nem elég szorgalmas, ha pálinkát nem kap. A gazda csak korcsmában tud jóvását csinálni. Ha keresztelünk, pálinka nélkül nem eshetik meg, ha temetünk is, ebbe kell fojtani bánatunkat.

Az alkoholizmus terjedése nagy, végtelen — írja a vargyasi esperes — mondhatnám népem legnagyobb részének a *pálinka-imádás tárgya*. Ez a családok és egyesek megrontója, a templom és erkölcsös élet legyőzhetlen ellensége, a nép elszegényedésének: legbiztosabb s egyuttal legirtóztatóbb utmutatója. Kibeszélhetlen nagy kár, hogy az államháztartás legjövödelmezőbb faktorának fölvetetett a pálinka, mert a mint nő ezzel az állam anyagi haszna, *százannyi erkölcsi és anyagi romlás és veszedelem háramlik az államra* az egyesek és családok testi és lelki elsatnyutásában, tönkrejutásában. Ez az emberiség átka.

A nyárad-szentlászlói lelkész szerint: ennek tulajdonítható az a. mondhatni mindennapi verekedés, melyet folytat a nyáradmenti ifjuság a multságok alkalmával, a mikor a legnagyobb rész *késsel, kaczorral fölfegyverkezve megy mulatni* és sokszor emberélet is esik áldozatul.

A pálinka épugy pusztít, mint a ruthén földön — írja a sz.-almási lelkész. Az állam az italadót bérbe adta árverés útján sitt kezdődig a székelység romlása. Eddig 10—15 székely gazda között oszlott meg a jog. Együtt nem volt felényi jövedelmök sem ...

A beköltözött izraelita polgártárs segített a dolgon. Egnéhány ingyenes ismerkedési estélyt rendezett, melyen bemutatta borát, de kiváltképpen ajánlotta, földicsérte pálinkáját. A korcsma lassanként a falu központjává nőtte ki magát, irányt kezdett adni községi és egyházi ügyek intézésében.

A felsőrákosi lelkész Jeremiás próféta keserveivel telített sorokból kiált: „A pálinkaivás borzasztó rohammal, vad áradattal terjed és sodor magával férfit, nőt, gyermeket. Az altató dajkamesét ma a pálinka helyettesíti, az ébredő imádságát ma a pálinkás pohárba mondja a gyermek s kis kacsóit rája teszi szépen. A mi kellemetlenségem papi szolgálatom alatt volt, a hányszor nem sikerült legnemesebb czélu törekvésem: a meghiusító ok szálait mindig a pálinkás bódék — pestisnél és koleránál dögvészesebb anyagokkal fertőzött levegőjének sötét üregébe nyomoztam el. ... De,

istenemre mondom, mégis a mi sok, sok. Gyalázat az államnak, hogy szántszándékkal gyilkolja saját népét. Egyedüli kívánságom, imádságom: düljön össze minden korcsma, repüljön a levegőbe, vagy süljedjen a föld alá minden pálinkagyár s minden pálinkás pohár és porciós törjön össze, mielőtt az én atyámfiai ezt az átkozott italt szájokba vihetnék!”

Népesebb székely községeinkből szólnak ezek a kétségbejítő tudósítások. Lehetetlen, hogy oly elfásult legyen a magyar nemzet vezetőinek szive, oly süket füle, hogy meg ne hallják ezt, amely bizonytalannal nem áll magára ma ebben a gyülekezetben.

Ha jelszót akarunk fölvenni, az egyik minden bizonytalannal ez legyen: *irtóháborut az alkoholizmus ellen!*

Egy nem kevésbé nagy veszedelem, a vadházasságnak nevezett törvénytelen házasságok terjedése.

A törvényes házasságot részint könnyelműségből, részint kényszerből fölbontják a felek. Életviszonyaik, foglalkozásuk megköveteli a háztartást. Cselédkönyvvel, vagy a nélkül megkezdik a törvénytelen egyesülést. A válóperek hosszadalmasok, költségesek. Mielőtt végök lenne, mindkét fél új viszonyt kezd s így esetleg 3—4-féle gyermek kerül egy családba. Isten mentsen a szerencsétlen törvénytelen gyermekek sorsától!

Egyik lényeges oknak tartom ebben a kérdésben a papi befolyás megcsökkenését. A polgári perrendtartást egyedül jogosultnak tartottam, mióta az eszme megpendült, de az átmeneti, vagy előre nem látott veszélyre rá kell mutatnunk ez alkalommal is, mivel székelységünket mind vagyoniilag, mind erkölcsileg fölötte nagyon sujtja.

A magasabbra törés vágya, a székelybecsület, a nemesség kötelező hatalma kezd lazulni. Mintha nem volna arányban a székelyfaj ősi jellemével mostani viselkedésök a társadalomban és a munka mezején. Mintha csökkenőben látnám a konzervatív gyűjtő hajlamot, mintha utat törni kezdene a könnyelmű ledérség.

A székely ifjak között határozottan szaporodik a városi élet posványában taposok száma, a szomszédos Románia kējörvényeiben forgó leányok közül sokakat — iszony fog el, ha rá gondolok — talán az anyai kéz segítette utjokra, hogy cifra ruházatjukat megszerezzék s szülőknek is juttassanak egypár forintot.

Ez azt mutatja, hogy ma a családi nevelésben a jellemképzés, az iskolai oktatásban az ismeretnyújtás nem elégséges arra, hogy

saját lábokon járni és állni elég erőt adjon. Csak ezelőtt 20—30 évvel is minden jóra való székelgyazda úgy tartotta helyesnek, hogy nyomába lépő fia a szentvölgyi normát, Udvarhelyt, Kereszturt, vagy Vásárhelyt 3—4 gymnaziumot elvégezzon.

Alaposabb és szakszerűbb nevelést az iskolában, de állandó iskolázást az életben. A valódi népoktatást be kell vezetni a Székelyföldön s ha e kongresszus elér annyit, hogy a különböző felekezetek papjai és tanítói, testvéries egyetértéssel megnyitják minden községben a *felnttek iskoláját*, bizva bizom, hogy a nagy célhoz egy lépéssel közelebb jutunk.

A székelgy mindig szeretett tanulni. A bibliát, az egyházak történelmét és életét, a hazai költészetet, a nemzet történelmét, regéit, meséit, az állam háztartását, a nemzet iparát, kereskedelmét, társadalmi kérdéseit, néha egészen a tudákosságig elmenve szereti tudakozni, feszegetni. Mily kitűnő alkalom volna ez a helybeli vezéremberek, a közművelődési és állami intézetek megbizottjainak egy-egy tervszerű kurzus, egy-egy népegyetem megteremtésére.

De még primitívebb foglalkozás is kapható. Mindenik községben vannak írni és olvasni éppen nem vagy keveset tudók. Mily üdvös dolog volna ezeknek összegyűjtése, tanítása és a jó s hasznos olvasmányokkal megismertetése.

Az a nemes buzgóság, melyet az egyházi, községi és EMKE olvasótársaságok szervezése igazol, csak akkor volna értékes, közforgalmi cikké, ha a könyvtárak olvasásához a szakszerű irányítást és buzdítást megkapnák.

Ennél szebb missziót alig képzelek. Ezzel hatalmas lendületet venne a lelkészek tekintélye, sőt remélem, a felekezeti béke is, mert, ha ezen székelgy nemzeti akció, amelyben, hiszem, szívvélélékkel egyetértünk minden felekezeti különbség nélkül, megadhatná az irányítást, megindíthatná a munkát, akkor az olyan községekben, a melyekben 3—4 egyháznak van lelkésze, a lelkészek és tanítók egy derék kis kollégiumot alkotnának. Valamint a mult század első felében a Nyikó és Nyárad mentén jó Tiboldi István egyedül megteremtette a székelgy népköltők és regések iskoláját, úgy teremtenének szelleml életet, egészséges gondolkozást a székelgy lelkészek és tanítók.

Azt hiszem, a gazdasági, ipari és kereskedelmi nagy eszmék is csak akkor fognak diadallal hódítani a székelgyesség között, ha er-

kölcse megtisztul, ingadozó hite megszilárdul, temploma iránti szeretete régi fényében fog tündökölni.

Ennek érdekében mérsékelni kell a papi kepe, vagyis egyházi adó régi aránytalan és most elviselhetetlen terheit. Mert lehetetlen, hogy egy székely gazda, kinek 12 kalongya gabonája terem 2 kalongya búzát, ugyanannyi zabot, $\frac{1}{4}$ szekér szénát és egy szekér fát fizethessen másnemű terhei mellett. Minthogy a végrehajtó hatalom az állam kezében van: annak fizet, az egyházét elhanyagolja. De hiszen a papi, a kántori kepén kívül még vállára nehezedik az egyházi épületek fõntartása, a papi és mesteri földek mivélése is. Itt sürgõs revizióra van szükség.

Ezért vagyok bátor indítványozni:

mondja ki a kongresszus,

1. hogy a székely nép terheinek könnyítése érdekében szükségesnek látja, hogy az egyházi terhek (kepe) revizió alá vétessenek, a kepezés a dézsmakárpótlás mintájára megváltassék és addig is mérsékeltesék s az összes felekezeteknél arányosítsassék;

2. hogy a korcsmák vásár- és ünnepnapokon délután 5 óráig zárva tartandók és hogy a pálinkának s hasonló nemű szeszes italoknak korcsmákban elhasználása törvényhozásilag eltiltandó;

3. hogy azon minden felekezeti lelkészek és tanítók, a kik a községi vagy felekezeti önképzõ vagy olvasóköri keretén belül vagy azoktól függetlenül rendes tanítási kurzusokat nyitnak a nép igényeinek megfelelõ tárgyakról, a közmûvelõdési egyesületek, valamint az állam részérõl is megfelelõ jutalomban részesítendõk.

4. ezzel kapcsolatban *mondja ki*, hogy azok a lelkészek és tanítók, a kik a mértékletesség érdekében számottevõ sikert érnek el, hasonló módon jutalmazandók. (*Helyeslés.*)

Sándor József elnök: Miután a kérdéshez senki sem kíván hozzászólni, határozatképpen kimondja, hogy a szakosztály egyhangulag elfogadja az elõadó ur által betérjesztett határozati javaslatot. (*Helyeslés.*) Amidõn köszönetét fejezi ki az elõadónak,

e pontnál is kifejezést ad abbeli meggyőződésének, hogy az előadók lelkiismeretes orvosként tárják föl nagybeteg székelység bajait. (*Éljenzés*)

6. A valláserkölcsei élet és teendői az ev. ref. egyházban.

Nagy Károly előadó: Tisztelt szakosztály! Laveleye Emil, a híres nemzetgazdász írja egyik munkájában, hogy minden nép legsajátabb karaktervonásai főleg vallásából származnak. Azt a teóriát, hogy a vallás élet: a tapasztalat a leggyakorlatibb igazságként igazolja.

E felfogás vezette a székelykongresszus rendező-bizottságát is, midőn a székely akcióban — tekintettel kíván lenni a valláserkölcsei és egyházi szempontokra is. Mert habár a székelység bajai legközvetlenebbül a köz- és nemzetgazdasági bajok tüneteiben hívták fel magukra a közfigyelmet: a mélyebb vizsgálat előtt a baj legrejtettebb csirái a vallás-erkölcsei élet titkos mélységeiben lesznek észrevehetőek. A fonyadó levelek — a természetben — mindjárt a gyökerekre irányítják figyelmünket. Így van ez az emberi étellel is. A hanyatlás oka, ha különben a másféle feltételek megvannak, a lelki életben keresendők. Ennek orvoslása pedig — a más faktorok közreműködése mellett — első sorban a valláserkölcsei, a lelkiélet ápolására hivatott egyházak feladata.

Evangélium szerint reformált anyaszentegyházunk felfogása szerint a vallás nemcsak egy jövő világra vonatkozik, hanem különösen erre az egész földi életre. *Az igazi vallás energia az emberben*, mely erejét és hatását a mindennapi élet viszonyaiban és küzdelmeiben mutatja meg. Nem abban, hogy az elől meneküljünk, hanem abban, hogy közötté diadalmason állhassunk meg s a természetet magasabb szellemi és erkölcsei célok szolgálatába hajtsuk — a világot, az életet megdicsőítsük.

Az ilyen felfogás alapján álló vallásos nép, mely a vallást nemcsak az egyház czeremoniáiban látja, — *komoly* az élet feladatainak felfogásában, mert Isten által adott és kijelölt munkatért lát abban, melyért *felelős* nemcsak a jövő életben, de a melynek jutalmát vagy büntetését veszi már ez életben sokszor nemcsak harmad- és negyediziglen, de ezeriziglen saját maga, gyermekei és unokái, népe és nemzete életében, avagy romlásában. Az ilyen

vallásos nép *munkás*, mert életét, családját, nemzetét Isten legdrágább ajándékának tekinti, melyért dolgozni édes öröm; *engedelmes* ugy a természet rendjében érvényesülő, mint a nép egyeteme által alkotmányosan hozott törvények és az ezt képviselő és végrehajtó közegek iránt, *józan, kitartó* és *takarékos*, mert gondja van a holnapi napról is; *igazságos, becsületes, békesség-szerető, megbocsátni kész, áldozó* a közjóért, szegényeken, árvákon *könyörülő s nem önző*, kinek csak a pénz, vagyon, élvezet a legfőbb célja, mert tudja, hogy ezek csak magasabb célok eszközei; igazi *demokrata*, mikor az emberi méltóságról van szó, de tisztelettel tud meghajolni mindenki előtt, kit erre kiváló képességei és közhasznú tevékenységei vagy méltóan folytatott történelmi multja érdemesítenek.

Mely testület nem akarna magának ilyen tagokat; mely állam ilyen nemzetet?! Ennek a boldogulás és virágzás legfőbb feltételei vannak birtokában.

Székely véreink e tekintetekben fényes *multra* tekinthetnek vissza. *Szorgalmuk és munkásságuk* országszerte példabeszédszerű s ezt meg is érdemlik; áldozatkészségüket a köz oltárán saját költségükön emelt templomaik, iskoláik, intézményeik hirdetik. Ám az utóbbi időkben évről-évre rohamos gyorsasággal hanyatlak kiválóságainak fokmérője. Az *anyag-imádás* minden tüneteivel és káros hatásaival találkozunk. Az ideálisabb szempontokat elnyomja a *pénznek és vagyonnak mértéktelen szerelme*, mely első sorban arra vezet, hogy ezek megszerzésének utjában és eszközeiben gyakran kevésbé kényes az erkölcsi szempontokra. A pénz és vagyon — *non olet*; birtokosának pedig mindig befolyást, jólétet és előhaladást biztosít. Ennek következtében lehanyatlak a társadalom erkölcsi ítélkezésének mértéke, sulya és helyette szövetkezik az az erkölcsi elernyedés, melynek nyomában nő a *socialis közösség altruizmusát irtó „bellum omnium contra omnes”*.

A jellem gyanakvóvá, furfangossá, tökéletlenkedővé lesz, elvesz az egymás iránti bizalom és becsülés. Ha pedig a közbecsülés nem erkölcsi kiválóságokra épül, helyét hamis külsőségek foglalják el: itt a *czifrázkodás*, amott a *nagyzás*, itt a *becsület*, az erény áruba bocsátása, amott a *csuszás, mászás*.

Egészséges, demokratikus társadalom csak az egyéni erkölcsi kvalitások érvényesülésén alapulhat. A székely pedig mindmáig kasztszerűen arisztokratikus velleitásokkal teljes, mely az ő régi

social-ethikai berendezkedése szelleme felett ma is oly botorul örködik, hogy — alig hinnők, ha oly szomorú tapasztalataink nem volnának! - az egyházi perlekedések nagy részének titkos rugója ma is a jobbágy, gyalog- és huszár-katona vagy nemesi eredet, a mely behatol még az istenházába, sőt az Úr asztaláig is s nem egyszer súlyos közbotrány okozójává válik és nem tetsző ítélet esetén vallásváltoztatásra is vezet.

A székely-jellem egyik kivájó tulajdonsága a *kitartás* erkölcsileg rossz irányú törekvésekben és a végletekig menő *nyakasság* formájában nyilatkozik, mely igen sok esetben anyagi tönkrejutást és utána erkölcsi elzüllést eredményez. A mindenáron való *szélesi törekvés* nem egyszer hozza összeütközésbe a törvénnyel. Ilyenkor ritkán sikerül a békités vagy egyezség. Vélt igazsága vagy eléggé elpalástolni hitt igazságtalansága mellett kitart mindhalálig. A jussát, nem engedi. Pereat mundus, sed fiat iusticia! Majd megmutatja ő! E két forrásból fakad az a gyakori, hosszas és nagy arányú *perlekedés*, mely a székelyt annyira jellemzi, hogy ebben alig van párja széles e világon. Megbocsátani, esetleges méltatlanságokat tűrni, elhordozni vagy plane ellenségét is jószágával lefegyverezni: bizony ez — fájdalom — oly ritka itt, hogy az ellenkező kór a maga ragályozásával nem egyszer átterjed még a gyógyításra hivatott orvosokra, a köztisztviselőkre s itt-ott még a papságra, tanítóságra is, úgy hogy méltán kiálthatunk fel a Szentirással: „Orvos, gyógyítsd meg magad!”, hogy aztán gyógyithass másokat is.

Pedig gyógyítani kell. Mellette kell állani e népnek örömben és bajában a bölcsőtől a koporsóig, magán és közéletében tanácscsal, intéssel, figyelmeztetéssel, atyai és baráti szeretettel, jóindulattal.

Az igehirdetés, a tökéletes istenember személyes hatása alatt való képzése a keresztyén ember jellemének az anyaszentegyház legfőbb és leggyönyörűsebb feladata marad mindenha. Ezért kérem határozati javaslatom 1. a) pontjában lehetőleg a *teljes* munkaszünetet vasárnapra és ünnepnapokra, hogy az embereknek alkalmuk legyen az igehirdetés felséges hatása alá állani és pedig nemcsak a népnek, hanem az uraknak is, a hivatalnoknak is. Az angol nemzet nagyságának forrását én a vasárnapot, az ünnepeket komolyan és vallásosan ünneplő angol népben látom. A vallásosan ünneplő ember lelkiismeretes, szorgos munkás. Lelkünk tápláléka

munkánk sikere. Ezért kérem kimondatni határozati javaslatom 1. c) pontjában, hogy az olyan ipari vállalatok, melyek munkásaikat templomaiktól távol foglalkoztatják, gondoskodjanak azok lelki szükségéi kielégítéséről; ezért kérem kimondatni az 1. b) pontban, hogy az ünnepi igehirdetés hatását rontó alkoholikus élvezetekkel kapcsolatos multságoknak ünnepeken gát vettessék az által, hogy szeszes italok kimérése e napon korlátoztassék.

A hívők lelki élete azonban nemcsak egy-egy ünnepélyes alkalmmal táplálendő, hanem állandó és folytonos gondozásban részesítendő.

Kezdeté *a szülői ház* után az *iskola*. Az iskolák jellegével itt nem foglalkozom, de kifejezést kell adnom abbéli meggyőződésemnek, hogy nyilvános iskoláinkban határozottan kifejezésre kell jutnia a nevelésben *a keresztyén* valláserkölcsi szellemnek. A mily bizonyos, hogy népünket és nemzetünket a keresztyén kultúra tartotta fenn e helyen 1000 esztendőn át: olyan bizonyos az, hogy *csakis* ez fogja fentarthatni jövőre is. És ezt ne minősítse senki más vallások iránti türelmetlenségnek. A keresztyénség fölényét és örök érvényét minden más vallás felett az biztosítja, hogy abszolút erkölcsi tartalma van, mely megalkuvást nem ismer sem faji sem nemzetiségi tekintetben. Egyben azonban tartozom annak kijelentésével, hogy a *keresztyén szellemet hangsúlyozva, kizárni óhajtom a felekezeti türelmetlenséget*. Nemcsak a vallás-tanításra, de a keresztyén valláserkölcsi *nevelésre* gondolok, mely adjon önmegtágadásra kész ideális életfelfogást és tanítson meg a különféle eltérések mellett is becsülni és szeretni felebarátainkban az embert, az Isten képét s ébressze a szociális közösség érzetét, altruisztikus érzelmekkel és siessen bevezetni az egyházi közösség áldásaiba, télen az ő számukra külön rendezendő gyermekistentiszteleteken, nyáron a templomi istentiszteleten való részvétel által a tanítók vezetése alatt. Ezt czélozza határozati javaslatom 2 a) pontja, mert az bizonyos, hogy nem a tudás az ember értékének mértéke, hanem a lelkiismeretesség és lelki jóság. Nemzetünknek pedig ilyenekre van szüksége első sorban, a mit pedig a valláserkölcsi nevelés biztosít.

Ám *az iskolából kikerült ifjuság*, ha további gondozásban nem részesül, lelkében a kicsirázott nemes magvakat előli a dudva. A serdülőkori *elhanyagolás sokszor egész életre kihatóan* boszulja meg magát. Az e téren fejlettebb szász testvéreink régen

belátták ezt s a Schwester- és Bruderschaftokban olyan ifjusági egyesületi szervezeteket teremtettek, mely az ifjakat nemcsak községeikben veszi körül állandó nemesítő milió-vel, de elkiséri, kézzől-kézre adja községenkint vándorutjukban is. Lelkész és politikai hatóság egyetértő közreműködéssel öröködi náluk az ifjuság élete és szórakozása felett, rendezvén számukra hozzájuk illő játékokat, multságokat, hazafias és nemzeti ünnepélyeket s teremtve köztük oly közszellemet, mely nem túr magán erkölcsi foltokat. Ezek áldásos hatását székely népünk számára is biztosítani célozza határozati javaslatom 2. b) pontja.

Hasonló módon gondozandók *a felnőtt és családot alapított emberek is*. A népkönyvtárak és parokhiánként szervezendő vallásos, erkölcsi iratok terjesztése s ezeknek népies estéken (fonó, dalkari, háziipari stb.) ismertetése elvonja figyelmüket a rossztól s megkedvelteti a nemes szórakozásokat. Az így nevelt nép közt aztán könnyű lesz szervezni az u. n. „*békebiróság!* -okat, melyekben a köztisztületnek örvendő emberek atyafiságos indulattal kimondott véleménye rendre oly erkölcsi sulyra tesz szert, a mi tizedrésnyire fogja leszállítani a költséges és ruináló perlekedések számát. Meg vagyok győződve, hogy Istennek egyik legnagyobb áldásában részesíti a székelységet, a ki leszoktatja az oktalan perlekedésről, melyben mindenkor mindkét fél vesztes.

Ezen gondozás mellett nem volna nehéz elköltözködések alkalmával is nyilvántartani és egymást kölcsönösen értesíteni hiveik költözködéséről az illető lelkészeknek. S minő erkölcsi és nemzeti hatása lenne annak, ha mindenki tudná, hogy neki bármely faluban, városban van egy feltétlenül megbízható barátja — a pap, ki tanácscsal, utasítással, tájékozással minden ügyében mellette áll.

Sokkal nehezebb azonban azoknak gondozása, kik más felekezetű s különösen *nemzetiségi vidékeken elszórtan élnek*. Mi legyen ezekkel?

Szorgos gondozás nélkül bizonyos, hogy ezek már a második generációban vallásuk elvesztése folytán fajunkra nézve is elvesznek. Összeszedésükkel és szervezésükkel pedig *igen értékes nyelv-szigetet* is alkotnak és lesznek egy szép akció sarkpontjaivá. Ott, hol a viszonyok következtében a nyelv és vallás egymást támogatják: ott az akció legbiztosabb vára — a magyar egyház. Ezt a kérdést nem szabad az államnak a nemzetrontó ál-liberálizmus

szofizmái szerint kezelni. Neki a földolog a magyarság és ennek minden más szempont alá rendelendő. Meg kell könnyíteni tehát a magyar egyházak nemzetiségi vidékeken szétszórva élő tagjai számára az egyházi szervezkedést és 30—50 családonként körlelkésszégekbe tömörítve az állam legmagasabb támogatása mellett paptanítások vagy legalább lévitaságok szervezendők, kik főállásukért járó fizetésükön felül évi 500 korona külön honoráriumban részesüljenek.

Ezzel az egyházi szervezkedés és az anyagi ügyek mezejére érkezünk.

A székelyföldi összes egyházak anyagi ügyeinek egyik legfontosabb közös baja: a kepefizetési rendszer. Azok, a miket e tekintetben Pál István apátkanonok ur felolvasásában mondott, közös véleményünk, közös sürgős kívánalomként kifejezett óhajításunk a négy egyházi előadónak. Én azért azzal hosszasan nem foglalkozom. Csak két dologra kívánok sulyt fektetni. Az egyik az, hogy a kepefizetés (papi- és kántori javadalmazás a hívők részéről) úgy a mint az fennáll, s a mely azon kulcsban nyer kifejezést, hogy a kinek — bár bérben tartott vagy feles földön is (fele hozamáért mivel földön) 12 kalongya (á 27 kéve) gabonája terem: annak úgy az őszi, mint a tavaszi terméséből 2—2 kalongyát kell fizetnie papbérbe, 1—1 kalongyát a kántorbérbe, ezenkívül 1 — 1 szekér tüzifát fakepében, mindkettőnek 1—1 veder mustot (a hol terem) borkepében, továbbá — igen sok helyt szántani, vetni, kapálni, aratni, kaszálni, betakarítani a pap és kántor kánonika-földjeit és azok termését s annyi napszámot tenni az egyház közszükségeire, a mennyire kirendeltetnek: oly abnormis teher, a melynek sulya sokszor alig felszámítható s bizonyos köröknél meghaladja az állami adók 4—500%-át, de átlagban is magasabb a 160%-nál.

Maga ez a teher oly óriási, hogy egymagában sulyos adatot szolgáltat a székely nyomoruság okához. Olyan, hogy ennek eddigi elnézése is s további fennállásának eltérése pedig éppen vétkes mulasztás azok részéről, kik e bajt orvosolni hivatvák, a mely midőn csaknem elviselhetetlen teherrel sújtja a népet: az egyház és szolgálai áldásos munkálkodását is sokszor benujtja, nehezíti a nép keserősége miatt.

A másik az, hogy a teher levétele a népről az állam feladata. Örömmel hallottuk a felszólalások során Pótsa József főispán ő

nagyméltóságától, hogy a háromszékmegyei levéltárakból megállapítható, hogy ez a keperendszer az egykori milkoviai püspökség területén, melyhez a székelység is tartozott, *teljesen azonos jogi természetű dolog, mint volt másutt a dézsma*. Ha így áll a dolog: akkor nem valami különleges eljárást kérünk a székely nép számára, mikor azt kérjük, hogy kepeje a dézsmaváltság mintájára az állam által megváltassék, hanem egy régi nagy igazságtalanság megszüntetését. Sőt, ha az tűnnék ki, hogy a kepe más természetű mint a dézsma: még akkor is az egyedüli helyes megoldás a dézsmaváltság formájára való megváltás. Mert az mégis csak rettenetesen visszás állapot, hogy míg országszerte a jobbágy-ság, a melynek nagy része idegenajku polgárokból került ki, s mások is immár évtizedek óta felszabadítottak a dézsmateher alól: *a tősgyökeres magyar szabad székely nép ma is a dézsma és robot kettős sulyu terhét fokozottabb mértékben viselje — a keperendszerben*. Hogy míg körülötte minden középkori maradvány a modern idők szellemében átalakult: ő most is az egyenlő közteherviselés elvének nagyobb dicsőségére a legsúlyosabb és legigazságtalanabb kulcsu adóteher privilegiumának súlyos terhét kénytelen hordozni! Valóban elszomorító, hogy itt a magyar állam e végvidékén a védelem legkiválóbb katonái kettős teher alatt tartatnak, míg az alatt majdnem összeszerkeszkednek!

E szomorú tény vizsgálódásainkat a székely kérdésben, annak ev. ref. egyházi vonatkozásaira nézve, új irányba tereli. Kérdéssé kell tennünk, hogy ha a kepe dolgában így állunk: *hát egyebekben a magyar nemzeti állam érdekeit szolgáló magyar nemzeti politika intézkedései, ez egyházat érdeklő vonatkozásaiban, mennyire tartotta szem előtt s mennyire munkálta saját célját: az egységes magyar nemzeti állam kiépítését, erősítését?!*

Balogh Pál „A népfajok Magyarországon” cz. nagy munka híres írója a tegnapi tartott itteni előadásán megdöbbentő képet tárt fel a magyarság tévesztéséről s az idegen nemzetiségek előnyomulásáról Erdélyben. Kimutatta, hogy micsoda szerepet visznek a nemzetiségi egyházak a nyelvterületek megvédésében, új nyelvzigetek alakulásában és növelésében s hogy mily bevehetetlen végvárak, sőt mindig előre tolható ostrom-tornyot képviselnek ezeknek egyházi szervezkedései és annak intézményei.

E hazában bevett minden vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségeire, tudvalevőleg, állami dotációt vagy segélyt élvez,

akár természetbeli adomány, akár évi segély alakjában. Ezek kétségtelenül befolyásolják az egyes egyházak megélhetését, szükségük fedeztetését, esetleges új intézmények és egyházközségek alakulását. A felekezetekre — s a mennyiben ezek nemzetiségiek

a faji és nyelvi terjeszkedésre tehát indirect módon befoly maga az állam. Lássuk, hogyan érvényesítette és érvényesíti e befolyását a magyar állam, a magyar nemzeti törekvések szempontjából. E tekintetben természetesen csak a székelyföldi viszonyokra vonatkozó részleges statisztikát nem szerezhettem. De a mi áll e tekintetben általában az egész országra nézve: fokozottabb mértékben áll a székelyekre nézve.

Föl fogom tüntetni az 1898. és 99-iki Statiszt. Évkönyvek adatai alapján:*)

1. hogy a különböző felekezetek különböző czimeken (a melyeknek adatait sikerült megszerezni) mekkora állami támogatást élveznek évenként s mennyi esik abból a népesség aránya szerint egy személyre?

2. hogy a szorosabb értelemben vett állami kulturfeladatok teljesítésében (iskola fenntartás) minő arányban vesznek részt, arra mekkora évi összeget fordítanak?

3. hogy ezek összevetése alapján, mekkora évi összeg marad az évi állami támogatásból vissza nekik a szorosabb értelemben vett egyházi céljaikra; illetőleg: mekkora évi összeggel költenek többet az állami kulturfeladatok szolgálatára, mint a mennyit az államtól kapnak?

4. melyik felekezet tagjai közt mennyi az idegen ajku és nemzetiségű? A következtetés önként ki fog aztán tenni. Tehát:

1. Egyházak által élvezett évenkénti állami támogatás:

	Népesség	Áll. segély	Köz-alapi s.	Kon-grua	Közép-isk.	Összesen évi kor.	Egy szem.
							füll.
1. Róm. kath.	7267695	24500000	273000	?!	227000	25000000	343-9
2. Gör. kath.	1658308	3000000	198000	?!	?!	3198000	331-7
3. Gör. keleti	2064889	2500000	200000	1877226	?	4577226	221-6
4. Ág. hitv. (luth*)	1180714	? százsz	32000			711692	74-1
		100000	140000	142692	329000		
5. Ev. ref.	2212761	146000	160000	877226	482000	1665226	74-0
6. Unitárius	61618	20900	?	76400	36000	132400	214-9
7. Zsidó	707961	20000	?	182272	?	202272	28-5

*) E részben előadó az „Erdélyi Protestáns Lap”-ban megjelent „Az 1848. XX. t.-cz. végrehajtásához” cz. czikke adatait használta fel.

*) NB! A lutheránusoknál nem ismervén az erdélyi százsz luth.-okra vonatkozó adatokat, azoknak 220 ezeret tevő lélekszámát az egy-egy lélekre eső hányad kiszámításánál a luth. össznépesség számából levontam.

Vagyis: míg *egy gör. kath.* vallásu egyénre az állami támogatásból 3·31 kor.; *egy gör. keletire* 2·21 kor. esik: addig *egy-egy luth.-ra (magyarj és reformátusra)* 0·74 kor.

2. Felekezetek részvétele az állam kulturfeladatai teljesítésében:

Egyházak	Főiskolát	Középfiskolát	Elemi iskolát	Egyéb intézetet	Középfiskolákat		Összes intézetek évi költségével (*)	Iskolai évi költség a vagyonkamara évi bevételeivel
					vagyonnal	évi költséggel		
Róm. kath.	2	45 (ebből 15 kir. kath.)	5,396	307	16555000	4301000	5345000	6145000
Gör. kath.	—	2	2,093	15	94700	185000	261000	631000
Gör. kel.	—	3	1,790	28	1233000	184000	394000	410000
Ág. ev.	1	25	1,376	74	8628000	1520000	1879000	2335000
Ev. ref.	4	28	2,155	21	20002000	2035000	2239000	3239000
Unitárius	—	2	38	—	836000	112000	112000	153000
Zsidó	—	1	513	19	95000	38000	281000	285000

* NB. Ez összegekben csak az elemi népiskolai kiadások nincsenek bevéve, miután ennek adatait nem sikerült megszerezni.

Vagyis: míg a gör. kath. egyh. 600 ezer, a gör. kel. egyh. 400 ezer koronát ad ki évenként (magasabb) iskolai célokra: addig a luth. 2 milliót; a református egyház pedig 3 millió koronát.

Azaz :

3. a különböző felekezetek állami támogatásából levonva az iskolai kiadásait, szabad belső egyházi felhasználásra marad („—“ jelzés) évenként; vagy többet adnak („+” jelzés) iskolai célokra évenként:

Róm. k. évi	25.000,000 kor.-ból	évi 6.145,000	kor.-t	(-	18.885,000)
Gör. kath.	3.198,000 „	„631,000	„	(-	2.567,000)
Gör. kel. „	4.577,000 „	„410,000	„	(-	4.167,000)
Ág. ev. „	711,000 (!) „	„2.335,000	„	(+	1.622,000)*)
Ev. ref. „	1.665,000 „	„3.239,000	„	(+	1.574,000)
Unitárius „	132,000 „	„153,000	„	(+	21,000)
Zsidó „	202,000 „	„285,000	„	(+	83,000)

*) Az ág. evang.-okét azonban alaposan módosítja az a körülmény, hogy iskolai kiadásukban az erdélyi száz lutheránusoké is benne van, míg ezek állami javadalma nem számíthatott oda.

Vagyis: míg a gör. kath. egyháznak az államsegélyből szabad felhasználásra belső egyh. szükségeire fennmarad évi $2\frac{1}{2}$ millió koronája; a gör. keletinek 4 millió koronája: addig a lutheránus $1\frac{1}{2}$ millió-, a református is $1\frac{1}{2}$ millió koronával *többet költ évenként a sajátjából iskolai célokra, mint a mennyit kap egyházuk az államtól összesen*; azaz belső egyházi szükségük teljesen a nyakukon maradnak s még évi $1\frac{1}{2}$ millió ráadás iskolai célokra.

És végre

4. *hogy állanak az egyházak hívői a magyarság szempontjából:*

A hivatalos statisztika szerint a magyarországi bevett vallásfelekezetek a magyarság szempontjából úgy oszlanak meg, hogy:

$7\frac{1}{4}$ millió róm. kath.-ból nem magyar 3·5 millió

1.600,000 gör. kath.-ból	„	1·5	„
2.064,000 gör. kel.-ből	„	2·045	ezer
1.180,000 ág. evang.-ből	„	0·310	„
2.212,000 ev. ref.-ből	„	46	„
61,000 unitáriusból	„	1	„
707,000 zsidóból	„	256	„

Tehát: abból a $10\frac{3}{4}$ -t millió magyar alattvalóból, kiknek házaít (róm. és gör. kath. és gör. keleti) a magyar állam közel évi 33 millió kor.-val dotálja, idegen nemzetiségű több mint 7 millió, tehát felénél jóval több. Ezeknek a magyar nemzeti állam felekezeti iskolai szükségükön (7.100,000 kor.) *tul szorosán egyházi szükségük fedezésére ellenőrizhetetlenül szabad rendelkezésükre bocsát még $25\frac{1}{2}$ millió koronát*. Egyházi szükségükre, szabad rendelkezésre olyan 7 millió idegen nemzetiségű elemnek, kiknek a magyar állam nemzeti törekvéseivel szemben megviharhatatlan végvára, — egyháza. (A róm. kath.-t itt nyugodtan tekinteten kívül hagyhatjuk, miután nem lehet tagadni, hogy ez saját felekezeti érdekeinek a határáig szolgálja a magyarság nemzeti érdekeit egyebütt is, — a székelyföldről nem is szólván). Viszont, a magyar nemzeti állam törvényhozása és kormánya azoknak az egyházaknak (ev. ref., ág. ev., unitárius), a melyeknek tagjai vagy szinte teljesen tiszta magyarok, vagy a magyar állam nemzeti törekvéseinek csaknem példátlan előharczosai hiveik körében (ág. ev., magyar luth.), azoknak — mondom — nemcsak a jog, törvény és igazság szerinti állami támogatást meg nem adja, de *sőt ezek közül is azt a részt támogatja aránytalanul jobban, a*

mely idegen nemzetiségü. (erdélyi szász luth.) Vagyis, míg az idegen nemzetiségűek számára terhüknek levétele vagy könnyítése által és egyházuk ellenálló végvárainak folytonos építése által az életet és előhaladást megkönnyíti: saját törekvéseinek munkatársait és munka-műhelyét folytonosan és következetesen rontja, bontja, ősi védképességétől megfosztja. Valóban a számok beszéde itt égrekiáltó váddá változik!

És ez a vád nem alaptalan; de sőt eredményei ijjesztő mértékben mutatkoznak a szociális rend bomlásában, a növekvő pauperizmusban és kivándorlásban.

Hogy mindez a romlás különösen fajmagyar lakta vidékeken, s újabb időben megdőböntő arányban a Székelyföldön pusztít: azt ezek után csak a vakság vagy a szántszándékos látni nem akarás tarthatja oki összefüggésben nem állónak.

Gondoljunk csak utána, mit jelent az, hogy a magyarországi ev. ref. egyház 20 kor.-nál kevesebb állami adót fizető tagjai helyenként és egyenként 53 kor.-tól 118 koronáig emelkedő évi egyházi adót is fizetnek és hogy ilyen uton ez egyház 1-696 ezer koronát kénytelen hiveitől szedni?! Vagy micsoda szociális jelentősége van annak, hogy ugyanezen egyház a 0 állami adót fizető, 250,000-nél magasabb számú ilyen hiveitől oly összegű egyházi adót kénytelen szedni, a melynek maximuma helyenként egy-egy személy után évi 40 — 60 kor. és ilyen adóban tagjaitól 500,000 koronát szed, a mellett, hogy ezeknek leggyakrabban még természetbeli szolgálmányát is igénybe veszi?!

Lehet-e már most ily körülmények közt csodálkozni azon, hogy évről-évre növekszik a statisztika szerint azoknak száma, akik *a magyar egyházat* az egyházi-adó miatt hagyták oda s lesznek vagy a gyakran szocialisztikus velleitásokkal szaturált szekták tagjaivá, vagy egyházukat elhagyva elhagyják hazájukat is s mennek idegen országba, saját hazájukból, hol *a magyart és magyarságot mintha tervszerű politikával igyekeznének megsemmisíteni?!*

El kellett ezeket mondanom, tisztelt Kongresszus, hogy reámutassak arra, miszerint magyar nemzeti politikánk nemcsak hogy lehetőleg nem értékü a magyar egyházak nemzeti jelentőségét s így azt a maga érdekében kéllőleg nem támogatja, de sőt — mintha valami végzetes, átkos hatalom vaksággal verte volna meg — folytonosan gyengíti. Ezekben van egyik legfőbb oka azon megdőböntő eredményeknek, melyeket *Balogh Pál*

felolvasásában feltüntetett: a magyarság folytonos térvesztésének Erdélyben, melynek nyomai már a Székelyföldön is mutatkoznak.

Itt kell még megemlékezni az állam által folytatott egyházpolitika két olyan mozzanatáról, a melyek eredményeikben ismét csak a magyarság és magyar nemzeti érdekek hátrányára ütöttek ki.

Az egyik a nem kath. lelkészek fizetés-kiegészítésének állami törvénye. Mert lám, ez a törvény olyan módon alkottatott meg, hogy a míg a majdnem semmi rendszeres adózást nem teljesítő gör. keleti oláh papja a közjövedelmekből, — melyhez tehát a református magyar is járul és pedig vagyona után még mindig tekintélyesen nagyobb összeggel, mint az oláh — megkapja ugyanazt az összeget, mint a magyar egyházak papja a nélkül, hogy amannak terhe bármivel is növekednék, emennek már rogyásig súlyos terhe bármivel is csökkenne, s a mely művelet végeredményében azt jelenti, hogy az oláh papok fizetés-kiegészítésének egy részét is a magyar egyházak hivei fizetik meg?!

És ezen — alap gondolatánál fogva oly szomorú eredményeket szülő törvény bár a végrehajtásban korrigáltatnék, a mennyire lehet! De mi történik itt is?! Ime a példa. Mig a miniszterium elutasította az erdélyi ref. egyházkerületnek oda irányuló kérését, hogy azon nemzetiségi vidékeken fekvő egyházait, a melyek korábban annyira elgyengültek, hogy a törvény meghozatala alkalmával már rendes lelkészi állomásuk sem volt, vagy más egyházközséggel kellett társulniok, a papi fizetés-kiegészítés folyósítása által hozza ismét abba a helyzetbe, hogy önálló lelkészi állásaikat visszaállithassák: addig több eset van rá, hogy a görög keleti oláh egyháznak egészen újonnan szervezett lelkészi állomásához megadta a kiegészítést. A szilágyvármegyei Horváth-Petenye régen önálló ref. egyháza ily irányu kérése elutasított; Maros-Ujvárt pedig 19 beköltözött román család számára új gör. keleti lelkészség állítottatott fel állami fizetés-kiegészítéssel.

A másik a *felekezeti elemi iskola államosítása*. A kultusz-minisztérium egészen a legújabb időkig hallani sem akart a felekezeti elemi iskolák állami segélyezéséről. Azt a politikát követte, hogy *a kiéhezett felekezeti elemi iskolákat azok vagyónának átvételével államosítja*. Eszközül az államosításra való kényszerítéshez, a követelmények folytonos és természetes emelését használta fel. Minden nemzetiségi felekezet huzódott az államosi-

sitástót s a páratlanul gyenge, tétovázó és elnéző tanügyi köz-igazgatás eltűrte, hogy a legegységibb kivánalmaknak is meg nem felelő nemzetiségi felekezeti iskolák sértetlenül vegetáljanak. A magyar felekezetek általában s legkivált a ref. egyház azonban, egyfelől magasabb tanügyi igényei által sarkalva, másfelől azt az elvet hangoztatva, hogy a magyar egyháznak nem szabad és nincs oka a magyar államtól idegenkednie, a legtöbb ily iskoláját átadta az államnak mind súlyosabb és súlyosabb feltételekkel az állam javára, az iskola összes vagyonával nem egy helyt a fekvőségek tulajdonjogával is. S mikor így a ref. egyház csak Erdélyben 300-at meghaladó iskoláját körülbelül 2 millió korona értékkel átadta a magyar államnak: akkor az állami tanügypolitika vezetésében beáll egy fordulat s *megalkotják a felekezeti népis-iskolák állami segélyezéséről szóló törvényt, mely a nemzetiségi egyházak iskoláit államsegélylyel kellő színvonalra emeli s ez által a meggyengített magyar egyházak rovására újra megerősíti az iskolái teljes számát megtartott nemzetiségi egyházakat.* Pedig, hogy ez — főleg Erdélyben — mit jelent: felesleges fejtegetni!

A proceszszus tehát minden vonalon ez: a magyarság egyházi gyengítésével erősítették az idegen nyelvű faj.

Pedig a székely azon óriási terhek mellett, melyeket egyháza fenntartására hordoz, hogy utódai e rettenetes terhét könnyítse a 210 székely ref. egyházközségben még közel millió *kepeváltási alapot* izzadott ki idáig. Hogy ez is egykor saját érdekei ellen fog érvényesülni, az eddigiek után, majdnem bizonyos. Mert mint a példák mutatják, nálunk az az elv járja, hogy a szorgalmast, takarékos, törekvőt még jobban terhelik; a tunyaságot, munkát-lanságot, haladni nem akarást jutalmaznak. Ezért sürgetünk erélyesebb magyar nemzeti egyház- és tanügypolitikát.

S ezzel határozati javaslatom indokolásának végére jutottam. Nem fárasztom tovább a t. Szakosztály tagjainak becses figyelemét. 210 evang. reform. székely egyházközség s ennek kebelében élő 200,000 magyar nevében, érdekében szóltam. Az egész Székelyföld és vármegyék majdnem fele lakossága egyházi bajaira és ezek orvosszereire mutattam rá szerény tehetségem szerint.

Kérem indokaim alapján határozati javaslataim szives elfogadását s annak minden ez ügyekben illetékes és befolyással bíró tényezővel és hatósággal s köztük különösen a m. kir. kultusz-

minisztériummal és közegeivel, az erdélyi ev. ref. egyházkerület főt. és mélt. Püspöki hivatalával és igazgató-tanácsával és székely esperességeivel való szives közlését, kérve, hogy nagy célunk: a székely nép bajainak orvoslása körüli eme munkákat, az itt kifejlesztett irányelvek alapján, szives közreműködésükkel támogatni kegyeskedjenek.

A magyar haza keleti végvárát erősítjük általa, ha székely-magyar népünk anyagi és szellemi felvirágzását bármely téren munkáljuk. Leghatalmasabban tehetjük pedig ezt az *állam* és *egyház* vállvetett közreműködésével.

Az Ur töltse ki reájuk az egyetértés Szentlelkét; a felekezetekre a testvériség áldásos érzetét; mindnyájunkra a hazaszeretet szent tüzét!

Isten adjon sikert, áldást munkánkra! (*Éljenzés*)

Ajánlom a következő határozati javaslatot elfogadásra: *mondja ki a Kongresszus*, hogy:

1. *a székely nép valláserkölcsi életének intenzivebb és eksztenzivebb gondozása érdekében szükségesnek tartja:*

a) lehetőleg a teljes munkaszünetet vasárnapokon és sátorosünnepeken, ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, hivatali stb. munkára nézve;

b) lehetőleg teljes tilalmát e napon mindennemű szeszes italok kiadásának;

c) kötelezését az olyan ipari vállalatoknak, melyek 30-nál több olyan egyvállásu egyént foglalkoztatnak, kik a telepen lakva, 5 kilométernél messzebb esnek felekezetük legközelebbi templomától, miszerint tegyék lehetővé, hogy a telepen alkalmas helyiségben legalább havonként egyszer vallásuk szerinti istentiszteletben vehessenek részt. 100 vagy több ilyen munkás számára a vállalat minden két hétben tartozék ilyen istentiszteletet tartani. Más vallásos szertartások (temetés, esketés, keresztelés, betegek urvacsoráztatása) szüksége esetén a legközelebbi egyházközségben hivatalosan megállapított stóladijon felüli kiadást (u. m. a lelkész napi- és fuvardiját) a vállalat tartozék pótolni;

d) a vadházasságban élők az egyházhatóság bejelentésére törvényes házasságra szorítottassanak.

2. *A valláserkölcsei nevelés érdekében.*

a) Az iskolákban a valláserkölcsei nevelés intenzívebbé teendő.

b) A felnőtt ifjúság neme szerint egyesületbe vonandó s a valláserkölcsei élet a lelkész vezetése alatt ápolandó, kiterjesztetvén a felügyelet a számukra rendezett ünnepélyekre, téli és nyári multságokra s nemzeti ünnepélyekre is.

c) Parokhiánként vallásos iratok terjesztessenek, népkönyvtár szervezendő és „békebiróság”-ok, melyek a perlekedést csökkenteni hivatvák.

d) A lakhelyükről máshová költözöttek egyháziilag is nyilvántartandók s erkölcsi gondozásuk érdekében a lelkészek a költözésekről egymást értesítsék.

e) Másfelekezeti s kivált nemzetiségi vidékeken elszórtan élő egyvallásuak számára nagyobb csoportosítással, de 50 családon felül minden esetben paptanítóóságok, körlelkészségek állítandók fel, állami támogatás mellett.

3. *Az egyházi szervezkedés és anyagi ügyek dolgában szükségesnek tartja a kongresszus:*

a) a keperendszert (papi és kántori fizetés), mely a székelyt egyházi részéről sulyosan terheli s amely az állami adónak sokszor 4—500%-át teszi (s a mely azon adókulcsban nyer kifejezést, hogy a kinek — ha bérben tartott vagy feles földön is — 12 kalangya gabonája terem: annak ugy az őszi, mint tavaszi terméséből 2—2 kalangyát kell fizetni a papnak, 1—1 kalangyát a kántornak, s ezenfelül egy-egy szekér fát mindkettőnek; a hol bor terem, 1 — 1 veder mustot mindkettőnek, továbbá a legtöbb helyen tartozik szántani, vetni, kapálni, aratni, kaszálni, betakarítani a pap és kántor kánonika porcióját (földek) s az egyház közszükségeire is annyi napszámot tenni, a

mennyire éppen kirendeltetnek), megszüntetni állami megváltás utján a dézmakárpótlás mintájára;

b) egyházi magtárak és bortárak céljainak megváltoztatását oly módon, hogy az egyházi közszükségekre az államtól megfelelő dotációt nyervén, a bor- és magtárak humánus célok humánus eszközeivé válhassanak;

c) kieszközlését annak, hogy a tanítók, az államiak is, csekély honoráriumért köteleztessenek az illető község egyházának összes *kántori teendőinek teljesítésére*, hogy a nép terhe ezáltal is kevesbedjék. E végre oly községek állami iskolájába, a melyekben csak egy felekezetnek van rendes lelkészszel ellátott parókhája, feltétlenül azon felekezetű tanító neveztetvén ki, az a kántori teendők ellátására — megfelelő képzettség alapján — köteleztessék. Több felekezetű községben több tanítóval ellátott iskola állittatván, ezek felekezetük szerint köteleztessenek, de úgy, hogy minden bevett magyar felekezetnek jusson belőlük kántor;

d) rendes lelkészt tartani nem képes községek magyar egyházaiban gondoskodni kell arról, hogy paptanítóságok, illetőleg *levitaságok* szerveztessenek, kik a kettős munkáért s főállásukért járó fizetésen felül évi 500 korona külön honoráriumban részesüljenek;

e) végre vettessék biztos alap a felekezetközi békének az által, hogy lehetőleg minden bevett vallásfelekezet hiveinek egyházi terhe egyenlősítsessék;

f) a szegények, betegek, elaggottak, árvák, züllöttek gondozását a község és állam a felekezetekkel karöltve, közös program alapján eszközöljék. (*Helyeslés.*)

Ugron Gábor: Köszönetet mond az előadónak azon szép és igazán magyaros előadásért, melyben a hallgatóknak gyönyörűségük tellett. (*Éljenzés.*) Az előadói javaslat nagyrészével egyetért, de vannak olyan pontok, a melyekre nézve nem érthet egyet, tehát kénytelen véleményét elmondani, hogy az előadói javaslat helyesbitve fogadtassék el. A javaslat a vasárnapi teljes munkaszünetet követeli. Magyarországon nem az a baj, hogy az emberek tudolgozzák magukat és

erejüket kimerítik a 6 munkanap alatt, hanem az, hogy a 7-ik napra rá vannak szorulva. Lehetetlennek tartja a teljes vasárnapi munkaszünet követelését, mert nem ugyan az ipari és hivatali, hanem a mezőgazdasági munka annyira ki van téve az időjárás szeszélyeinek s a gazda annyira kényszerítve van arra, hogy a maga munkájára alkalmas időt használja fel, hogy a vasárnapot nélkülöznie sokszor lehetetlen. De más okból sem tartja kivihetőnek a teljes vasárnapi munkaszünetet. A falun élő nép hétköznapokon a várostól messze fekvő földjeinek művelésével annyira el van foglalva, hogy szükségleteit a városban beszerezni egyáltalán nem képes, ha a városokban vasárnap reggeli 9 óráig a munkaszünet felfüggesztve nincs. Az kétségtelen, hogy vasárnap és ünnepnapokon reggeli 9 órán túl a teljes munkaszünetnek egész határozottsággal életbe kell lépnie, de ezen időpontig nem, annál kevésbé, mert a falusi nép eladni való csirkéit, malacját s egyéb terményeit nem viheti hétköznap a városba, holott azoknak értékesítésére rá van szorulva. Ezt pedig viszonyai között csak vasárnap eszközölheti. Ugyanezen pontnál szükségesnek tartja a szeszésitalok kimérésére nézve is néhány megjegyzést tenni. Teljes mértékben helyesli, hogy a korcsmákban a szeszésitaloknak kismértékben leendő elárúsítása vasárnap tiltva legyen, de másfelől gondoskodni kell arról, hogy a nép heti munkaidejére szükséges szeszés italt magának nagyban beszerezhesse. Ha ebben meggátolják, a közerkölcsiségnek szolgáló ezen intézkedés által nem a nép rokonszenvét, hanem ellenséges indulatát keltenék fel. Kimondandónak tartja tehát, hogy a szeszésitalok nagybani kimérése ne legyen egész vasárnap délelőtt eltiltva.

A vadházasság kérdésére nézve megjegyzi, miszerint szükségesnek tartja, hogy az állam ebbe ne avatkozzék bele, mert akkor állami életünket át kellene alakítani. Annak meg lehet találni a módját, hogy a községekben a vadházasságok száma minél kisebbre korlátoztassék, de teljesen megszüntetni — sajnos — nem lehet. Szükséges, hogy lelkészeink ne csak a templomban teljesítsék kötelességeiket, hanem minden családnak gondviselői, tanácsadói, látogatói legyenek; ha beteg van, megvigasztalják stb. Ne csak fenyegetssék a vadházasságban élőket, hanem nyujtsanak módot, melylyel az illetők kibontakozhatnak. Ne forduljon el tőlük, de éreztesse a pap, hogy nem bírják az ő becslését. Szükséges volna a lelkészek részére ezirányban valami utasítást kidolgozni, a melyet ilyen körülményekkel szemben követniök kellene.

A kepemegváltásra térve át, kívánatosnak tartja, hogy a katolikus, református, unitárius és ág. ev. lelkészek együttesen járjanak el. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy miként a szászoknak megváltották a kepéjüket, a hol ez földesuri tartozás volt, úgy itt is meg kell váltani. E kérdés összefügg a patronusi kérdéssel is, mert lehetetlen állapotnak tartja, hogy midőn az országban a földesuri jog minden maradványa megszűnt, a lelkiekben tovább is fenálljon és a papság kinevezése következtében az egyház huvei zsarnokságban legyenek azon földesurral szemben, a ki kegyuri jogát saját belátása és nem a hivek

szüksége szerint gyakorolja. Kéri a szakosztályt, hogy az elmondottak alapján az előadói javaslat némely pontját kiegészíteni sziveskedjék. (Éljenezs.)

Ferenczy Károly: Mindenekelőtt köszönetet mond az előadónak azért, hogy előadásában az egyházi szükségleteket és a vallásérkölcsi-élet bajait oly általános színekben festette, hogy a mondottakat felekezeti különbség nélkül igaznak elismerhetjük. Ugylátszik, a Székelyföldön az egyházak bajai azonosak s ezért orvoslásukra egyesülni kell. Engedelmet kér, hogy a gyergyói papság memorandumából azokat a pontokat, a melyekben foglalt javaslatokkal az eddigi előadások nem foglalkoztak kellőleg, előterjeszthesse: (*Hehyslés.*)

a) minden hivatalos állásban levő ember legyen kötelezve, hogy a vásár- és ünnepnapokat illő módon megszentelje, vallási kötelességét teljesítse s minden viselkedésében alattvalóinak jó példát adjon;

b) a hivatalos helyiségek, a községgháza, szolgabiróság, járásbiróság, adóhivatal, kir. törvényszékek stb. vásár- és ünnepnapokon bezárva legyenek s ilyenkor hivatalos kiszállások, végrehajtások, tárgyalások ne legyenek;

c) az ifjuság táncmulatságai korlátoztassanak és ellenőriztessenek. A községi elöljáró a lelkész meghallgatása nélkül tánczot ne engedélyezzen a vallás törvényeinek könnyelmű megsértésére. A 15 éven alul levő fiuk és leányok táncmulatságban részt ne vehessenek; a leányok anyai felügyelet mellett jelenjenek ott meg. A tánczhelyiséggel egy földél alatt pálinkamérés ne legyen;

d) a korcsmák száma apasztassék s templomok és iskolák közelében ne engedélyeztessenek; vásár- és ünnepnapokon reggeli 8 órától esti 9 óráig zárva legyenek és kimérés se engedtesék;

e) hozassék törvény a vadházasságok megszüntetése végett; addig is a hatóságok nyujtsanak segélyt a lelkészeknek abbéli működésükben, hogy a zavargó házasefeleket kibékítsék s mig a válásra sulyosabb okok nincsenek, együttélésre kötelezzék;

f) cselédkönyv ne adattassék a nőnek férje, a férfiunak

neje beleegyezése nélkül; ki házassági kötelékben levő nőt vagy férfit cselédkönyv nélkül felfogad, büntetessék meg s az ilyen cseléd tolonczoltassék haza;

g) miután a székely nép anyagi, erkölcsi hanyatlásának és mindennemű bajainak leghitelesebb ismerői a törvényszékek, járásbiróságok s ezek kebelében a telekkönyvi hivatalok: ezek szólittassanak fel, hogy kimerítő jelentéseket tegyenek a székely népnek előttük leginkább ismeretes bajairól és romlottságáról s az ide vonatkozó javaslataikat is tegyék meg.

Földes György: Ugron Gábor egyik megjegyzésére kíván röviden reflektálni. Egyoldalú felfogásnak tartja, hogy a vadházasságok megszüntetése egyedül a papságtól függ. A vadházasság ugyanis többféle. Némelyek vallási akadályok miatt állanak fenn, mások önkényesek. Az előbbieknél a pap nem segíthet a bajon. Az önkényesnél azonban igenis közreműködhetik s ahol szép szóval nem lehet hatást elérni, ott nyújtson kezet a hatóság is.

Fontosabb kérdésnek tartja a kepe megváltására szolgáló alapok megadóztatását. Még a mai önző világban is akadnak patronusok, testületek, a melyek adományok által megváltják a kepet. Másutt a nép maga véres verejtékével váltotta meg. Az állam nagyon igazságtalanul jár el, midőn e megváltási alapokat súlyosan megadóztatja. Indítványozza, hogy

a kongresszus tegyen lépéseket aziránt, miszerint azok a szegény eklézsiák, a melyeknek kepe megváltási alapjuk van és a kongruát nem veszik igénybe, ezen igazságtalan teherrel kíméltessenek meg.

Dr. Török Andor: A vadházasság kérdéséhez szól. Felhossa és ismerteti ennek különböző okait. A tanult emberek (közigazgatási tisztviselők stb.) szerepét fontosnak tartja, miután a vadházasság erkölcsrendőri kihágás, ezen alapra helyezkedve sikerül néha az illetőket házasságra kényszeríteni. Nem fogadhatja el Ferenczy Károlynak azon indítványát, mely szerint a nőnek férje beleegyezése nélkül cselédkönyvet ne adjanak; ha azzal a nővel az ura összevész s kibékülni nem tudnak, a nő számára nem marad egyéb hátra, mint a szolgálatba lépés.

Nagy Károly előadó: Köszönetet mond a felszólalóknak, mert megjegyzéseikből látja, hogy a szakosztály méltányolta a kérdés fontosságát. Kijelenti, hogy már Ugron Gábor felszólalása előtt gondolt arra, hogy a vasárnapi munkaszünet felfüggesztését reggel 9 óráig kér-

jük, tehát hogy ez a határozatba bevételessék, az ellen annál kevésbé lehet kifogása, mert javaslatának főczélja az volt, hogy az Istentiszteleten mindenki részt vehessen. Kivánnia kell azonban a teljes munkaszünetet a hivatali munkákban, mert kívánatos, hogy a népnek azok adjanak jó példát, a kik arra állásuknál fogva hivatottak. *(Helyeslés.)* Magáévá teszi Földes Györgynek a kepe megváltási alapok adómentességére vonatkozó indítványát. Valamint a gyergyói papság memorandumában kifejezett azon kívánságot, hogy az ott jelzett hatóságok a nép erkölcsi életére vonatkozó adatokat szolgáltatassák be. *(Helyeslés.)*

Sándor József elnök: Összefoglalva a mondottakat és benyújtott indítványokat, a szakosztály helyeslő hozzájárulása és az előadónak köszönet szavazása mellett kimondja, hogy a kongresszus elé a következő határozatok fognak terjesztetni:

1. *a kongresszus a székely nép valláserkölcsei életének intenzivebb és eksztenzivebb gondozása érdekében szükségességnek tartja:*

a) *a teljes munkaszünetet* egész napon át vasárnapokon és sátorosünnepeken, az ipari és mindenféle hivatali munkákra nézve; a kereskedelmi és mezőgazdasági munkára nézve pedig délelőtt 9 órától kezdve, hogy mindenki, de különösen a közhivatalnokok, a közistentiszteleteken résztvehessenek s ezen komolyan teljesítendő erkölcsi kötelességük buzgó gyakorlása által a vezetésükre bizottaknak és az egész népnek követésre méltó példát adjanak;

b) tilalmát e napokon mindennemű szeszes italok kiárusításának, különösen a kis-korcsmákban;

c) kötelezését az olyan ipari vállalatoknak, melyek 30-nál több olyan egyvállású egyént foglalkoztatnak, kik a telepen lakva, 5 kilométernél messzebb esnek felekezetük legközelebbi templomától, miszerint tegyék lehetővé, hogy a telepen alkalmas helyiségben legalább havonként egyszer vallásuk szerinti istentiszteletben vehessenek részt. 100 vagy több ilyen munkás számára a vállalat minden két hétben tartozzék ilyen istentiszteletet tartani. Más vallásos szertartások (temetés, esketés, keresztelés, betegek urvacsoráztatása) szüksége esetén a legközelebbi egyházközségben hivatalosan megállapított stóladijon felüli kiadást (u. m. a lelkész napi-és fuvardiját) a vállalat tartozzék pótolni;

d) a vadházasságban élők számának csökkentését, sőt megszüntetését elsősorban a lelkészek czélszerű lelki gondozása által, de szükség esetén az állami és közigazgatási hatóságok kikért támogatásának hathatós segélyével; általában a közerkölcsiség védelmezését ugy- a magán, mint különösen a hivatali életben; a közigazgatási közegek utasítását, hogy különösen a «cselédkönyvek» segélyével üzött vadházassági visszaéléseknek lelkiismeretesen elejét venni igyekezzenek.

2. *A valláserkölcsi nevelés érdekében.*

a) Az iskolákban a valláserkölcsi nevelés intenzivebbé teendő.

b) A felnőtt ifjuság neme szerint testületbe vonandó s a valláserkölcsi élet a lelkész vezetése és a tanítók közreműködésével ápolandó, kiterjesztetvén a felügyelet az egyházi és közigazgatási hatóság egyetértő gondoskodásával s a szülői felügyelettel a számukra rendezett és engedélyezett téli és nyári szórakozásokra, multságokra és nemzeti ünnepélyekre.

c) Parokhiánként vallásos iratok terjesztessenek, népkönyvtár szervezendő és „békebiróság“-ok, melyek a perlekedést csökkenteni hivatvák.

d) A lakhelyükről máshova költözöttek egyháziilag is nyilvántartandók s erkölcsi gondozásuk érdekében a lelkészek a költözésekről egymást értesítsék.

e) Másfelekezetű s kivált nemzetiségi vidékeken elszórtan élő egyvallásuak számára nagyobb csoportosítással, de 50 családon felül minden esetben paptanítóságok, körlelkészsegek állitandók fel, állami támogatás mellett.

3. *Az egyházi szervezkedés és anyagi ügyek dolgában szükségesnek tartja a kongresszus:*

a) a keperendszernek (papi és kántori terménybeli fizetés), mely igazságtalan, méltánytalan, idejét mult intézmény a székely népet sulyosan, — átlag állami adója 160%-ával, mely gyakran 4—500%-ra is emelkedik, — terheli, a dézmarkárpótlás mintájára eszközöndő állami megváltással való megszüntetését;

b) egyházi magtárak és bortárak céljainak megváltoztatását oly módon, hogy az egyházi közszükségekre az államtól megfelelő dotációt nyervén, a bor- és magtárak humánus célok humánus eszközeivé válhassanak;

c) kieszközlését annak, hogy a tanítók, az államiak is, csekély honoráriumért köteleztessenek az illető község egyházának összes *kántori teendői teljesítésére*, hogy a nép terhe ezáltal is kevesbedjék. E végre oly községek állami iskolájába, a melyekben csak egy felekezetnek van rendes lelkészszel ellátott parókhija, feltétlenül azon felekezetű tanító neveztetvén ki, az a kántori teendők ellátására — megfelelő képzettség alapján — köteleztessék. Több felekezetű községben, több tanítóval ellátott iskola állittatván, ezek felekezetük szerint köteleztessenek, de úgy, hogy minden bevett magyar felekezetnek jusson belőlök kántor;

d) rendes lelkészt tartani nem képes községek magyar egyházaiban gondoskodni kell arról, hogy ott paptanítóságok, illetőleg *levitaságok* szerveztessenek, kik a kettős munkáért s főállásukért járó fizetésen felül évi 500 korona külön honoráriumban részesüljenek;

e) végre vettessék biztos alap a felekezetközi békének az által, hogy lehetőleg minden bevett vallásfelekezet hiveinek egyházi terhe egyenlősítették;

j) a szegények, betegek, elaggottak, árvák, züllöttek gondozását a község és állam a felekezetekkel karöltve, közös program alapján eszközöljék;

g) egyházi és különösen keperemegváltó alapoknak, me-

lyeket a hívők önmegadóztatása és más áldozatok hoztak létre, a terhes tőkekamat és pótagók alól leendő fölmentését. Végül kívánatosnak tartja a kongresszus, hogy:

az igazságügyminiszter szólítsa fel a törvényszékeket, járásbírókat és telekkönyvi hatóságokat, — miután ezek a székely nép anyagi, erkölcsi hanyatlásának és mindennemű bajainak leghitelesebb ismerői, — hogy kimerítő jelentéseket tegyenek a székely népnek előttük leginkább ismeretes bajairól és romlottságáról s az ide vonatkozó javaslataikat is tegyék meg. Az ekként egybegyűlt anyag kinyomtatassék és felhasználás végett a kongresszus rendezésében résztvett egyesületeknek, a székelyföldi törvényhatóságoknak, egyházi főhatóságoknak, tanfelügyelőknek stb. kellő számú példányban megküldessék. *(Helyeslés.)*

Sándor József elnök: Pál István apátkanonok ur előadása alkalmával dr. Török Andor határozati javaslatot akart benyújtani a görög-katholikus vallású székelyek számára felállítandó magyar püspökség tárgyában. Tekintettel arra, hogy ezen indítvány a kongresszus tervezetében kinyomtatva s az előkészítő-bizottsághoz benyújtva nem volt, a szakosztály határozatától akarja függővé tenni, vajjon a jelzett indítvány napirendre tüzessék-e vagy sem.

Ugron Gábor: Nézete szerint a kérdés egy esetleges későbbi székely kongresszuson volna tárgyalandó, mert magyar püspökség felállítása nemcsak a görög-katholikus vallású székelyek számára kívánatos. Tudomása szerint ugyanis körülbelül **22000** görög-keleti vallású székely is van. E körülmény abban leli magyarázatát, hogy tudvalevőleg az erdélyi részek lakossága először a keleti kereszténységet vette fel és e vármegyékben sokan megmaradtak e hiten. Tekintettel arra, hogy a görög-katholikus vallásuk körülbelül csak 2000 lélekkel vannak többen, mint a görög-keletiek, azt tartja, hogy a magyar püspökség kérdése mindkét felekezetre nézve egyidejűleg volna tárgyalandó.

Ferenczy Károly: A mikor a székelységnek annyi baja van, hogy örülni lehet, ha azoknak tized- vagy huszad-részt orvosolni sikerül, úgy véli, nem volna célszerű a kongresszusnak olyan kérdésekkel is foglalkozni, a melyeknek megoldása nem égetően sürgős. Pl. Csík- és Háromszék vármegyékben nem látja be szükségét görög-katholikus magyar püspökség felállításának. Tapasztalatai alapján tagadja, hogy a székely görög-katholikusok a magyar nyelvet elfelejtették, nemzetiségükből kivették volna. Ellenkezőleg az illetők egyedül vallásukat, illetőleg ennek szertartásait tartották meg, viseletük székely, anyanyelvük magyar. A népszámlálás alkalmával Csikmegyében számos tévedés

történt, mert az ő a görög-katolikusoknál, tekintet nélkül ezeknek magyar viseletére és nyelvére, mindenütt az oláhnyelvet tüntették ki anyanyelvül. Mindezek alapján az a véleménye, hogy a felvetett kérdés tárgyalását jobb időre kell halasztani, mikor egyéb, sürgősebb bajok orvosolva lesznek.

Dr. Török Andor: Kifejti, hogy az országban széleskörű mozgalom indult meg az iránt, hogy a görög-katolikusok részére magyar liturgia állíttassék fel. Kivánatosnak tartja, miszerint a székely-kongresszus mondja ki, hogy e kérdés a székelyeket is érdekli s ezért a mozgalomhoz a székelyek is csatlakoznak.

Deák Lajos: Nem kívánja a kérdés napirendre tűzését, mert az még nincs kellőleg előkészítve.

Koncz István: Szintén mellőzni kívánja a tárgyalást annál inkább, mert a kepe megváltásával a kérdés jelentősége amúgy is megszűnne.

Sándor József elnök: A többség kívánságához képest, a szakosztály határozataképen kimondja, hogy a benyújtott indítvány tárgyalása napirendre nem tűzetik. (*Hehlyeslés!*)

7. Katonai szakoktatás.

Ifj. Gödri Ferencz előadó: A kongresszus rendező-bizottságától nyert utasítás folytán bevezetésül rövid visszatekintést teszek a székelység katonai multjára. Tekintettel a tanácskozási idő kimért rövidségére, igyekezni fogok minél rövidebben ismertetni a kérdést.

Az egyenlő szabadságot és nemesi jogokat élvezett székely nemzet összesége, -- miként okmányilag kimutatható — már a XIV. század elején három. rendbe sorozva élt.*) Ez a beosztás vagyoni alapon nyugodott, és társadalmi utón, szokásjog szerint fejlődött addig, míg később az erdélyi törvényekbe is bejutva végleg megállapodott.

A legfelsőbb — vagyonilag legtehetősebb — rendbe tartozókat *primoroknak*: főrendüeknek, az utána következőket *primipilusoknak*: lófőknek s a legalsóbb rendet *pixidariusoknak*: gyalog székelyeknek nevezték általában. E három rendre való beosztásnak honvédelmi szempontból — az erdélyi fejedelmek korában teljesen kifejlett rendszer szerint — az a jelentősége volt, hogy a *primor* (azaz főrendü) székelynek lóháton, teljes fegyverzettel és pedig vagyoni helyzetéhez képest többet magával, a *primipilus* (azaz lófő) székelynek pedig egymagában, de hasonlóan lóháton

*) Székely Oklevt. I. köt. 48. 1. „Trium gener. Siculor.” 1339.

és jó hadi felszereléssel, a *pixidarus* (vagyis: gyalogos) székelynek pedig végül lándzsával, karddal, vagy puskával felszerelve, gyalogosan volt kötelessége megjelenni háboru esetén a hadseregben.

Mindnyájan saját költségükön szolgáltak, rendszerint 15 napig, 1562 után pedig egy hónapig, azontul a fejedelemtől némi hópénzt vagy évi fizetést is kaptak.*) Ezen hadikötelezettségen fölül adót vagy más közterhet hordozni nem tartoztak, csak rendkívüli esetekben, vagy a felsőbbek visszaélései folytán, mikor a székely ősjogok mindegyre megnyirbáltattak, kényszerítették őket egyéb szolgáltatások, vagy adózás viselésére is.

Ez a régi honvédelmi illetve véradórendszer, mely időfolytán 1764-ig sok változáson ment át, szoros értelemben vett *katonai* rendszernek alig nevezhető, inkább csak a vagyoni helyzethez mért s a szerint beosztott *nemesi fölkelésnek* tekinthetjük. Mert katonai értelemben vett szoros szervezetet, fegyelmezettséget és katonai gyakorlatot csak kezdetleges mértékben találhatunk benne. Sőt még a „katona” szó sem volt ez időben (a XVII. században) a székelység közt használatos, mert az csak az állandóan szervezett rendes katonaságra illet, minők akkor inkább csak a német katonai csapatok voltak. De azért a személyes bátorság, vitéség, erő és hadban való használhatóság ép úgy meg volt a székely lófők vagy gyalogokban is, mint bármely más akkori magyar hadcsapatban, mert nemzedékek nőttek fel egymás nyomában folytonos harcizaj és véres háboruskodások között.

Ez ősi rendszertől nagyban elütő, teljesen új korszak nyílt meg 1764-ben, az osztrák rendszerű székely katonai ezredek erőszakos felállításakor.

Mária Terézia vezéreinek a birodalom keleti határán állandó hadcsapatokra, még pedig saját költségén szolgáló *ingyen* katonaságra volt szükségük. Már hadviselő különleges multjánál fogva is erre a célra a keleti határon lakó székelység a legalkalmasabb kész anyagot szolgáltatatta.

A régi 3 rendre való beosztás szerinti hadkötelezettség azonban a kurucz háboruk befejezése után félszázadon át már szünetelt s az átalakult viszonyok között a székely nemzet zöménél — a régi lófő és gyalogos rendbe tartozóknál — az adófizetés is 1714-től

*) Sz. O. II. köt. 163. 1.

kezdve rendszeressé és állandóvá vált. Ily megváltozott állapotban találta a székelységet a rendes katonaság felállítása iránti felsőbb elhatározás. A felállítandó székely határőri ezredek szervezésére (az 1762/63-beli előleges sikertelen kísérletek után) a kormány báró *Buccow* Adolf Miklós lovassági tábornokot küldötte le, kit egyszersmind Erdély fő hadi parancsnokává és királyi biztossá neveztek ki.

Eléggé ismeretes a csiki és háromszéki székelységnek a katonaság felállítása elleni tiltakozásából a Buccow generálisnak az azzal szemben alkalmazott erőszakos eljárásából származott madéfalvi vérengzés (az u. n. siculicidium) szomorú története. A székelyek leverettek s a katonaság 1764 márczius 24-én szervezve lett. Még pedig két gyalogezred és egy huszárezred, melyeknek létszáma: Gyergyó, Al- és Fel-Csik-, Kászon-, Sepsi-, Kézdi-, Orbai-, Miklós-vár- és Bardoczszékek területéről került ki, illetve iratott össze.

Tehát csak a mai Csik- és Háromszék vármegye egészben és Udvarhely vármegyének egy kis része (Bardocz fűszék) vonatott be a katonai szervezetbe, míg a székelység többi része — miután a keleti határtól távolabb feküdt — teljesen mentes maradt. Az *első* székely-gyalog-határőr ezred Csik-Gyergyó- és Kászon területén feküdt s az ezredparancsnokság székhelye Csikszereda volt; a *második* székely gyalogezred (a Miklósvárral egyesült) Háromszék és Bardocz fűszék területén feküdt és székhelye Kézdivásárhely volt; a székely-huszárság pedig ezen fent említett székek összes területéről volt kiállítva s az ezredparancsnoksága Sepsiszentgyörgyön székelt.

Az első székely gyaloghatárőr ezred *első* ezredesévé *Carattó* Manó; a 2-ik gyalogezred első parancsnokéva: alezredes báró *Zimnique* Simon; a huszárezred első ezredessévé pedig *Reich* Filep neveztetett ki, tehát mind idegen.

Lássuk mármost röviden, hogy a gyalogság és huszárság közél való besorozása a székelységnek minő alapon, azaz mily kulcs szerint történt? Nagyon téved az, a ki azt hiszi, hogy az 1764-ben erőszakkal felállított osztrák rendszerű székely katonaság mintegy természetes és következetes folytatása volt a székely nemzet azelőtti 3 rendbe való beosztáson alapult honvédelmi rendszerének. A régi rendszer szerint: a legtöbb vagyonnal bíró primor-osztálybelieknek költségesebb volt a hadiszolgálatuk is, mert a többedmagukkal és több lóval s jobb felszereléssel kellett hadba menniök

mintha szegényebb lófő primipilusoknak. Ezzel szemben azonban az osztrák katonai rendszerben a vagyonos primor-osztály teljesen mentes maradt a kényszerű katonáskodástól. Mint immunis nemesek szerepeltek, kik sem be nem soroztattak, sem adót nem fizettek. De a régi primori származás mégis csak akkor jött tekintetbe, ha az illető családnak legalább két adófizető jobbágya volt. A vagyonos primipilus is, ha legalább 2 jobbágygyal rendelkezett, kimenekült a katonáskodás terhe alul. Míg a jobbágygyal nem bíró családfejek sem a régi primori származás, sem a fejedelmek alatt bőven osztogatott czimeres és primipilusi levelek nem mentették meg a besoroztatástól. S az ilyenek közül azok, kiknek jobb vagyoni helyzetük volt s a lovat és felszerelés költségét kiállíthatták: huszároknak, a szegényebbek pedig gyalogkatonáknak soroztattak be, tekintet nélkül arra, hogy a fejedelmek korában (a lustrális könyvekben) minő rendbe tartoztak elődeik.

Az első felállítás alkalmával összeíratott Kézdiszékben a gyalogsághoz: 1273 családfe, a lovassághoz: 395; Orbai székben gyalog 726, huszár: 184; Sepsi székben gyalog: 795, huszár: 320; Miklós-várszékben gyalog: 498, huszár: 124. Bardocz-fiuszékben gyalog: 359, huszár: 26. E szám azonban évről-évre oly gyorsan szaporított, hogy már 1773-ban egyedül a 2-ik székely gyalogezredben 4851 családfe találtatott.*)

A katonaság alá kényszerített két székely vármegyében (Csikban és Háromszéken) lassankint anynyira elhatalmasodott a katonai rendszer, hogy valóságos zsarnoksággá fejlődött, melynek nyomása alatt a katonasorba tartozó székely családok még legbensőbb családi ügyeikben sem mocczanhattak meg a katonai felsőbbség engedelmé nélkül. Összes földbirtokuk katonai összeírás alá került, a miből semmit sem adhattak vagy cserélhettek el az illető ezredparancsnokság beleegyezésén kívül. Fiaik a falusi iskolákon kívül kollegiumokba, vagy akadémiára csak katonai engedélylyel mehettek s a vármegyékre papi, vagy más hivatal vállalására csak úgy telepedhettek ki, ha összes itteni örökségükről lemondó reverzalist adtak. A katonai hatóság a közügyekbe, a biráskodásba is beleszólt, s feltétlenül parancsolt. Még városi hivatalnokokat sem lehetett választani, sőt a székely katona ember még leányát sem adhatta férjhez a századparancsnokság tudta és beleegyezése nélkül.

*) Gr. Teleki D. „A székely határórség tört.” 116. 1.

Mert a katonai hatóság hatalma nem csak a tényleges állmányo-beliekre, hanem a nyugalmazottakra is, összes családtagjaikkal együtt, életfogytiglan kiterjedt. S mindez elnyomatás mellett saját költségén kellett szolgálnia valamennyinek.

A költségek (csak igen röviden és nagyobb vonásokban felsorolva) következők voltak. A székely huszár-ezred létszáma 1848. előtt, a tisztikar teljes kihagyásával, 1212 főből állt. Egy székely huszárnak a kezeim közt levő egykoru hiteles adatok szerint lóval és teljes felszereléssel a legminimálisabban számítva évenként átlag 80 frtba került a szolgálata. [Olyformán, hogy lova átlag 110 frtba került légyen, s azt 10 évig használhatta volna, (pedig sokszor 1—2 év alatt is úgy tönkre ment, hogy mást kellett vennie) tehát 10 évre elosztva, egy évre így a lóárából 11 frt essék.]

A 1212 huszárnak tehát egy évre 96,960 frtba került a szolgálata.

Egy székely határőri gyalogezred létszáma 1848 előtt — a tisztikarnak szintén teljes kihagyásával — 2154 főből állt; a két gyalogezred tehát összesen: 4308 fő volt. Egy székely gyalogkatonának évi szolgálati költsége minimum 40 frt volt átlagosan, tehát a két gyalogezrednek az egy évi összes költsége 172,320 frtra rugott.

E szerint 1764-től 1848-ig, vagyis 84 éven át (mig a székely katonaság fenállt):

a) a székely huszárezredbeli szolgálatuk a székelyeknek összesen 8.106,240 frtjukba,

b) a két gyalogezredbeli szolgálatuk pedig összesen 14.474,880 frtjukba került. Vagyis mindössze, Csik és Háromszék szegény székelysége a *saját zsebéből* a 84 évi katonáskodás ideje alatt 22,581.120 frtot izzadt ki, nem is számítva a rengeteg sokféle egyéb ingyen szolgáltatást a 10—18 éves szolgálatot, a háborukban való roppant vér- és életáldozatot, adót stb.

De némi haszna mégis volt a 84 évi rendszeres katonáskodásból a csiki és háromszéki székelység zömének, a mit megemlítés nélkül nem hagyhatunk. Ez abban állt, hogy: 1. a katonáskodó székely családok kisbirtoka csaknem fidei comissum jellegével bírván, arra a katonai hatóságok annyira vigyáztak, hogy a székely katona-ember végkép tönkre nem juthatott. S ha a székely huszárok közül némelyek időközben a nagyobb terhek miatt elszegényedtek is, a gyalogsághoz helyeztetek át, hol aztán olcsóbb volt a szol-

gálat, s hol a felsőbbség gondos felügyelete folytán fentarhathatták magukat. Valamint arra is volt, noha ritkábban eset, hogy a megmódosodott gyalog székely a huszárság közé emelkedett fel.

2. Erkölcsi haszon volt pedig az, hogy a 84 évi katonáskodás alatt erős katonai szellem hatotta át a katonáskodó székelységet. Pontossághoz, katonás magatartáshoz, fegyelmezettséghez, házánál is rendtartáshoz, vallásossághoz, a felsőbbség és tekintély tiszteletéhez szokott, testileg megedződött és igen sok testi ügyességet sajátított el, sőt a francia háborúk alatt egész Párisig is elhordoztatván, világlátottságot, sok tapasztalatot szerzett. Irni olvasni is igen sokan a katonai szolgálattal tanultak meg, nem is említve azokat, kik a kézdivásárhelyi székely katonanevelő-intézetből kikerülve úgy a tisztikarban vitéz katonákká, mint a polgári életben is számottevő, sőt jeles emberekké fejlődtek.

A kézdivásárhelyi székely katona-iskola felállutását — mely az egyetlen katonai nevelő intézet volt a Székely-földön — báró Purczel a 2-ik székely gyalogezred ezredese indutványozta 1817-ben s megnyervén hozzá a legfelsőbb engedélyt, lelkes felhívásokat bocsátott szét a közadakozásra, melyből pár év alatt több mint 74,000 forint gyülvén össze, az építkezés 1818-ban megkezdődött s az intézet 1823. október 4-én meg is kezdette működését. 100 belakó katonanövendék számára volt berendezve, kik közül 36 az első, 36 a második szék. gyalogezredhez, 28 pedig a szék. huszárezredhez tartozó katona-családok gyermekeiből vétetett fel államköltségen. Később ez a létszám növekedett és fizető belakók és fizető künlakó növendékek is felvétettek. Az intézetben gyalogsági altiszteket neveltek a székely katonaság számára, de az akkori rendszer szerint, a ki akart és alkalmas volt, a huszársághoz is kiléphetett onnan és akár gyalogsági, akár huszártiszté is előléphetett, ha megfelelően szolgált. A növendékek 11—12 éves korukban kerültek az intézetbe, melyben 6 alsó osztály és egy 7-ik felsőbb osztály (ugynevezett Militärschule) volt, melynek végzésével 18—19 éves korukban léptek ki az ezredbe a növendékek. Sok derék katona került ki innen, kik közül számosan magas katonai rangot értek el.

A szabadságharcz után ez a kézdivásárhelyi székely katonanevelőintézet megszűnt; alapvagyonát lefoglalták, s az épület később Háromszék megye tanulmányi alapjának engedtetett át. Hogy a mintegy 12,000 forintnyi pénzvagyona az intézetnek meg van-e

még, vagy az abszolút uralom alatt a felsőbbség által miféle célra fordított, nem tudni.

Ennyiből áll a székely nemzet katonai multjának igen rövid vázlata.

Az 1880-as évnek vége felé merült fel aztán a fővárosi és székely vidéki sajtóban s az országgyűlésen is újlag az eszme, hogy a székelység részére a Székelyföldön egy modern katonai nevelő intézet állíttassék. Ezen mozgalom rövid történetét a következőkben vázolólok.

Köztudomású azon mozgalom, melyet a Székelyföld lelkes barátai hivatalos uton és a sajtóban több mint másfél évtized óta folytatnak, egy katonai nevelőintézetnek a Székelyföldön, illetve Háromszéken leendő elhelyezése tárgyában.

A közös hadügyminisztériummal folytatott tárgyalások s delegációkban történt felszólalások egyaránt beigazolták, hogy a székelyfaj hagyományos katonai szellemének átültetése a monarchia védelmének rendszerébe: állami jelentőségű fontossággal bír. Hogy úgy a közös, mint a magyar honvédelmi minisztériumok és országgyűlések nagy feladatát fogja képezni jövőre: a székely nemzet katonai erejének belevonása a monarchia védelmi láncolatába. És be volt igazolva, hogy a Székelyföld katonai tradíciói katonai iskolák felállítására által fognak folytonosságot és jelentőséget nyerni a honvédelem nagy munkájában. S mikor a Székelyföld történeti multjából és geográfiai fekvéséből levont igazságok ilyképpen kiindulási pontjai gyanánt szolgálhattak a további teendőknél: úgy Bauer altábornagy közös hadügyminiszter, mint ennek halála után Krieghammer közös hadügyminiszter kijelentették a delegációkban, hogy egy katonai nevelőintézetet itt fognak elhelyezni a Székelyföldön. És Nyiri Sándor (jelenleg a Ludovika akadémia parancsnoka és vezérkari ezredes) *a közös hadügyminiszter megbízásából 1895 őszén és 1896. év tavaszán tanulmányutat is tett ezen célból Csik-, Udvarhely, Háromszék megyékben és Marosvásárhelyen.*

A tanulmányút eredménye az lett, hogy Nyiri ezredes egy katonai nevelőintézet elhelyezésére legalkalmasabbnak találta Sepsiszentgyörgy várost s felhívta a közös hadügyi kormány figyelmét erre, minek folytán Sepsiszentgyörgy város közönsége és Háromszék vármegye törvényhatósága az illetékes felsőbb hatóság által felhivatott, hogy ajánlataikat terjesszék elé a leendő költségek hordo-

zására vonatkozólag. A tárgyalások azonban részint a katonaiskola jellegét, részint a hozzájárulás elviselhetlen óriási költségeinek (mintegy 600—800,000 korona) mértékét illető véleményeltérések miatt akadtak meg, de a napirendről máig sem vétettek le.

Midőn az 1897. évi XXIII. t.-cz. (a honvédnevelő- és képzőintézetekről) életbe lépett, Sepsiszentgyörgy város közönsége újlag kérte és sürgette egy honvéd-hadapródiskolának Sepsiszentgyörgyön leendő létesítését; mire a honvédelmi miniszter ur őexcellenciája, noha elismerte a székelységnek a katonai pályára való hajlandóságát és rátermettségét, valamint a székelység különleges tekintetbe vételének jogosultságát is, a kérésnek — sajnálattal bár — de mégis az időszerint helyet nem adhatott, 1897. június 29-én 4084. Eln. szám alatt kelt magas leiratával.

Miután ezen legutóbbi előzmények óta a viszonyok jórészt semmit sem változtak, vagy ha talán valamiben változtak volna is, azok csak még inkább indokolttá teszik egy katonai nevelőintézetnek a Székelyföldön leendő felállítását, ennél fogva tisztelettel van szerencsém ez ügyben az alábbi határozati javaslatot előterjeszteni:

határozatilag mondja ki a székely kongresszus, hogy szükségesnek tartja a Székelyföldön egy magyar királyi *honvédhadapródiskola államköltségen leendő felállítását*, még pedig az 1897. évi XXIII. t.-cz. alapján négy évfolyammal s minden évfolyamban 100—100 növendékkel. Az intézetbe első sorban az összes székely vármegyéből pályázó székelyfiúk vétessenek fel s csak a fennmaradó helyekre mások is. A kongresszus eziránt előterjesztést tesz a magas kormányhoz, illetőleg a magyar királyi honvédelmi miniszter urhoz.

A hadapródiskola helyéül pedig a kongresszus Sepsiszent-György várost jelöli ki, illetve javasolja, mint arra legalkalmasabbat.

Indokolásul még a következőket adom elő:

1. A székely nemzet századokon keresztül *született katona volt*; katonai beosztás volt nemzeti alkotmánya is; katonai szellemben nevelkedtek tagjai hosszú időközön át, minek hatása ma is észlelhető; soraiból hősök légiói s a trónnak s a haza alkotmá-

nyának hű és erős támaszai támadtak mindenkoron. Fel kell tehát újra támasztani az ősi hagyományt; tért kell nyitni arra, hogy a székely nemzet *mint az erdélyi magyarság egyedüli fentartója s az ország keleti határának századok óta maig egyedüli természetes védelmezője*, katonailag újra kifejlődhessék, mire az egész monarchiának is védelmi szempontból föltétlenül szüksége van.

2. Miután a régi székely katonaság (1764—1848-ig) azaz a két határori székely gyalogezred és az egy székely huszárezred sorozó kerülete, csakis Háromszékre, Csik-Gyergyóra és Udvarhelyszéknek csak egy kis részére terjedt ki s a Székelyföld többi részei a katonai rendszerbe bevonva nem voltak s így *azon részekben a katonai szellem hagyományai teljesen hiányoznak is*, ennél fogva a hadapródiskola leendő kijelölésénél is, *csak azon vidékek voltak számbavehetők, hol a régi székely katonaság egykor fennállott s a honnan annak létszámu soroztatott*. Az ezen területen fekvő négy város — ugymint: Székelyudvarhely, Csikszereda, Kézdivásárhely és Sepszi-Szt-György — közül ez utóbbit pedig azért hozzuk javaslatba mert:

a) Sepszi-Szt-György *fekvése* és említett székely városok mindenkénel központibb elhelyezésü és legkönnyebben megközelíthető. Három vasuti vonal csomópontja, honnan Csikszereda, Kézdivásárhely, Brassó, Székelyudvarhely városokkal egyenes összeköttetést nyer, valamint a közeljövőben a székely vasutak teljes kiépítésekor: Marosvásárhely és Gyergyószentmiklóssal is a legközelebbi összeköttetésbe fog jutni. Végül a már évek óta tervbe vett és már 1898-ban *trasszizozott* „Sepsiszentgyörgy—földvári vasut” kiépítése is hatalmasan hozzá fog járulni a város forgalmának és gyors megközelíthetőségének nagyban leendő emeléséhez.

b) Sepsiszentgyörgy város *egészségügyi viszonyai* is általában a lehető legkedvezőbbek, s mindenesetre fölötte állanak, már a jó fekvésnél fogva is, Csikszereda, Kézdivásárhely és Székelyudvarhely hasonló viszonyainak. Utczái, terei szépen befásítvák; 1899 óta kitünő *vizvezetékekkel bir*, melyhez egy 800 méter magasságban fekvő havasi forrás szolgáltatja a legegészségesebb vizet. A város területén nagy erdő közt fekvő, szénsavas és vasas forrásokban bővelkedő „Sugás” nevü kies nyaralóhely, továbbá a csaknem közvetlen közelben fekvő *Előpatak, Málnás, Tusnád, Kovászna, Vajnafalva, Bálványos fürdő* (Torjai büdös) elsőrendü

gyógyfürdők is rendkívül kedvezővé teszik az egészségügyi viszonyokat.

c) Sepsiszentgyörgynek következő *jelentékenyebb kulturális intézetei* vannak: főgimnázium (24,000 kötet könyvtárral), tanítónőképzőintézet, két polgári, négy külön elemi iskolája, fiárvaháza iskolával, Székely Nemzeti Múzeum, színház, kaszinó (3000 kötet könyvtár) stb. Hivatalai pedig mindazok, melyek vármegyei központokban lenni szoktak.

d) A mi pedig végül a *hadgyakorlatokhoz és tereptanulmányokhoz szükséges fekvést* és talajviszonyokat illeti: azok az *összes székely városokénál hasonlíthatlanul kedvezőbbek*. Mert Sepsiszentgyörgy nyugati oldalán már egy fél kilométernyi lankás majd mind magasabbra emelkedő, (egész 1000 méter magasságig) kopárral vegyes erdős *hegységek* emelkednek, míg a keleti oldalon, szintén közvetlenül, a gyönyörű háromszéki *síkság* (az ugynevezett: Szépmező) *husz négyszögmértőföld terjedelemben* következik. Ezekon minden képzelhető hadászati tanulmányokat a legkitünőbbben végezhetni. (*Éljenezs.*)

Dr. Török Andor: Elismerését fejezi ki az előadónak és javaslatát a maga egészében üdvözli. Egy pontban azonban eltér tőle, a mennyiben az előadó Sepsiszent-György városát ajánlja a katonaiskola helyéül. Mások azonban esetleg más helyet tartanak alkalmasnak, így a maga részéről Kézdi-Vásárhelyt ajánlja. E városnak erősebb jogcíme is van e követelésre, mert 1848. előtt is ott volt a katonai iskola. A mi Sepsiszent-Györgynek központi fekvését illeti, nem ért egyet az előadóval.

E város a Székelyföld határán fekszik s csak egy óra járásnyi terület választja el a szász földtől. Bármelyik más székely város előnyösebb helyzetet foglal el. Kézdi-Vásárhelyt már ez a szempont is inkább ajánlja. De másfelől az is, hogy mindazon körülményekkel rendelkezik, a melyek egy hadapródiskolának szükségesek. Kivánságát csak jelzi, de nem kívánja, hogy a határozatban a szakosztály állást foglaljon akármelyik székely város mellett is. A hely megválasztását az intéző körök bölcs belátására kívánja bízni. Lényegesnek azt tartja, hogy akár közös, akár honvéd hadapródiskola tényleg álltassék fel a Székelyföldön. (*Közbeszólás: honvéd!*) Indítványában kifejezni kívánja a kongresszus azon óhajtását, hogy a katonai diszlokáció a Székelyföldön igazságosabban történjék s ennek érdekében fölterjesztést intéz úgy a m. kir. kormányhoz, mint a közös hadügyminisztériumhoz. Például fölhozza, hogy a szász városok mily előnyös helyzetben vannak; a magyar városoknak ha van is katonaságuk, ennek száma csekély. A Székelyföldön, a hol sok hegyesoros és hadi ut van, éppen a legkevesebb

katonaság van elhelyezve. Katonai szakértelem nélkül is bárki beláthatja, hogy ez nem igazságos állapot. (*Helyeslés.*)

Sándor József elnök: Hoffmann Hugó ezredes ur, a honvédelmi miniszter képviselője kíván szólni. (*Halljuk!*)

Hoffman Hugó ezredes: A vitatkozásokra nem akar, mert nem is hivatása befolyást gyakorolni. Éppugy nem hivatása határozati javaslatot beterjeszteni. Mint a honvédelmi miniszter kiküldöttje azonban kötelességének tartja a kongresszus tagjait fölvilágosítani, hogy a határozati javaslatoknak lehetőleg oly formát adjanak, a mely kilátást nyújt, hogy az azokban foglalt kívánások mielőbb megvalósulhatnak. Azt tartja a régi közmondással, hogy «Lassan járd, tovább érsz.» A kitűzött végcél, egy katonai iskola létesítése a Székelyföldön, helyes; de mint hogy ennek elérése akadályokba ütközik, keresni kell az odavezető alkalmas utat.

Mikor 1896/97.-ben a székelyföldi katonai iskola kérdését tárgyalták — szóló akkor még nem érvényesíthette tapasztalatait — csupán katonai alreáliskoláról volt szó ugy a közös hadügyi, mint a honvédelmi kormánynál.

Eltételezve attól, hogy oda 10 éves gyermekek kerülnek, akikben még nincs elég erkölcsi erő, hogy nyugodtan ki lehessen őket venni a szülői kézről és tisztán idegen férfi-kézbe lehessen tenni nevelésüket, katonai alreál-iskolára nincs is szükségünk, mert most is öt ilyen intézet van. Ha pedig az alreál-iskolák számát mégis szaporítjuk, szükséges a katonai főreál-iskolák szaporítása is. Ez azonban igen nagy költségekkel jár s ezért jöttek ki akkor olyan ijesztő összegek a számításból. Mikor végre biztosítva volt a közös hadügyi kormány hajlandósága az alreál-iskola felállításának tervéhez, más akadályok merültek fel. Megkezdődött ugyanis a városok versengése s a négy város kijelentette, hogy a mennyiben nem ő kapja meg a katonai iskolát, visszavon mindent, a mit megajánlott. A kormány tehát látta, hogy akármelyik városnak adja az iskolát, elveszti a másik három hozzájárulását. Ez volt igazi oka annak, hogy a kormány retirált.

Ami most a honvéd hadapródiskolát illeti, első és leglényegesebb kérdés, hogy a hadsereg szempontjából van-e szükség vagy nincs. Mert olyan hadapródiskolát, a melynek növendékeit nem lehet elhelyezni, akárki beláthatja, hiába állítanánk fel. Jelenleg van két honvéd alreál-iskola, meg a Ludovika-Akadémia s ezek összesen 300 végzett növendéket produkálnak. Képzhető-e, hogy a honvédség elbirjon több, mint évenként 300 tisztit szaporodást. Most még csak megjárja, mert eddig a honvédség csak a Ludovika-Akadémiából tudta tisztit szükségletét kielégíteni, most azonban, hogy évenként 300-at kapunk, alapos kilátás van arra, hogy néhány év múlva minden hely be lesz töltve, s mire ilyen iskola itt fölállítható volna, már nem lesz reá szükség. Igen nagy azonban a tisztit szükséglet a közös hadseregnél; ennek kielégítésére székely ifjakat nevelni kívánatos volna azért is, mert előnyösnek kell tekintenünk, ha fajunknak a közös hadseregben minél

tágabb tér nyílik. Ennek azonban ismét nagy akadálya van. A székely intelligencia fiai nem eléggé jártasak a német nyelvben, ahhoz, hogy a vizsgákat sikeresen kiállhassanak. Méltóztatnék tehát meggondolni, nem volna-e célszerű a közös hadügyminiszteriumot fölkérni, hogy a székelyföldön 50 növendék számára egyelőre *előkészítő* egyéves tanfolyamot állítson föl a közös hadsereg hadapródiskolái számára s ha ez beválik, akkor következnek a közös hadapródiskola. Fölemlitem itt, hogy az idén összesen 48 ifju pályázott Erdélyből a honvéd hadapródiskolába. Ezek közül elsőrendű bizonyítvánnyal bírt 16, a kik teljesen alkalmasak a hadapródiskolába leendő fölvételre, másodrendű de még alkalmas 12, a többi 20 azonban a fölvétel feltételeinek nem felel meg, mert legnagyobb része nem a reáliskolákból és gimnáziumokból, hanem a polgári iskolából kerül ki. A jelzett előkészítő tanfolyamnak meg volna az az előnye, hogy egységes vezetés alatt a felvételi vizsgára előkészítené az ifjakat, s megerősítené őket a német nyelv tudásában annyira, hogy a hadapródiskolát sikerrel hallgathatnák.

Kijelenti azonban, nehogy félremagyarázzák megjegyzését, hogy javaslatot tenni nincs meghatalmazva, hanem egyedül arra, hogy mint kiküldött figyelje meg a tanácskozásokat. Tehát csak magánvéleménye az, hogy a dolog az előadottak szerint kivihető volna. Ami a dislokáció kérdését illeti, megjegyzi, hogy a honvéd kerületek beosztása az 1868-iki viszonyokhoz képest történt; valószínű tehát, hogy nincs messze az idő, a mikor azokat újra fogják beosztani. Hogy miként vitetik ez majd keresztül, azt természetesen nem tudhatja.

Sándor József elnök: Mint elnök nem akar a dolog érdeméhez hozzászólni. Külön köszönetének kíván azonban kifejezést adni a honvédelmi miniszternek azért, hogy mint az ezredes ur fölvilágosításaiból látszik, nemcsak politikailag kívánta magát a kongresszuson képviseltetni, hanem olyan férfit küldött ki, aki elemző észjárással és tapasztalattal s teljes jóakarattal világosította föl a szakosztályt. (*Éljenezs*)

Szabó Sámuel: Egészen illetékes helyről értesült, hogy a honvédségnek a közös hadseregbe való beolvasztása küszöbön van. Az országgyűlési tárgyalásokon oly dolgok mentek keresztül, a melyek a magyar nemzet 1868-iki jogait és helyzetét negligálni látszanak. A honvédséget nem lehet egyébként tekinteni, mint a közös hadsereg kiegészítő részének.

Itt olyan iskolát akarnak felállítani, a mely a közös és fájdalom nem a magyar hadsereg számára nevelne. (*Nagy zaj. Szónok szavai elvesznek a zajban.*)

Kozma Ferencz: Indítványozza, hogy a javaslatból az iskola helyének megállapítása mellőztessék. A honvédelmi miniszter ur megbizottjától nyert értesülések folytán úgy véli, hogy a szakosztálynak nem lehet határozatot hoznia. Ajánlja, hogy a kérdés tárgyalása függesztessék fel,

Kovács Dániel: Csatlakozik Kozma Ferencz indítványához.

Ifj. Gödri Ferencz előadó: A mikor Sepsi-Szent-Györgyöt hozta javaslatba az iskola helyét, tisztában volt azzal, hogy a lokális érdekek fél-

tékenységét felkelti és javaslatának indokoltságát kétségbe vonják. Három szempontot hoz föl javaslata mellett: először emlékeztetbe idézi, hogy Nyíry Sándor ezredes, midőn 1895/96-ban a székelyföldet beutazta egy katonai iskola felállítása tekintetében információk szerzése végett, szintén Sepsi-Szent-Györgyöt ajánlotta. Már pedig ha oly kiváló szakértő katona ezt a várost tartotta a legalkalmasabbnak, mint laikus jóhiszeműleg csatlakozhatott e nézethez. Második érve az, a mit már első fölszólalásában kifejtett. A harmadik szempont már teljesen egyéni; mint a város polgármestere, kötelességének ismeri Sepsi-Szent-György érdekeit védelmezni.

Hoffmann Hugó ezredes ur fölvilágosításai után, a melyekből kitűnik, hogy honvédhadapródiskola felállítása tényleg óriási nehézségekbe ütköznék, — hajlandó a javaslatot oly formán módosítani, hogy abban ne legyen kikötve, milyen hadapródiskola létesíttessék. Tudja, hogy vannak, a kik félnek a közös katonai intézményektől, mert a székely elem a német nyelv miatt nem lesz képes kellőleg érvényesülni, s másfelől bizonyos hazafias aggodalmak is fennállanak. Tény az, hogy a székely fiuk nehezen tanulják meg a német nyelvet; a mi azonban a hazafias aggodalmakat illeti, emlékeztet arra, hogy a régi iskola is német volt és a szabadságharcz Gábor Áronjai mégis előállottak. Attól nem tart, hogy a székely nemzetiségéből kivetkőzik, vagy legalább is bizonyos, hogy 90%-a ahhoz hű marad. A javaslatot röviden oly irányban akarja módosítani, hogy akár közös hadseregbeli, akár honvéd hadapródiskola létesíttessék a székelyföldön. Az iskola helyéül ismétleten Sepsi-Szent-Györgyöt ajánlja és ehhez ragaszkodik.

Sándor József elnök: Halasztásról lévén szó, elsősorban a fölött kell dönteni, vajjon folytassuk-e a tárgyalást, vagy Kozma Ferencz indítványa szerint függeszszük-e föl?

Deák Lajos: Nézete szerint a kérdés már kellőképen ki van merítve. Kijelenti, hogy közös hadapródiskola még inkább megfelelő céljainknak, mert hiszen a cél az, hogy minél több székely legyen a közös hadseregben és ennek szellemét javunkra változtassa. Bizik a székely növendékek eszében, a mely meg tudja majd emészteni a tanulni valókat, a nélkül, hogy a német nyelv hazafiságában, vagy szellemében változtatná. Az iskola helyére nézve elfogadja az előadó javaslatát. Megjegyzi azonban, hogy véleménye szerint hiában foglalna a kongresszus állást bármelyik város mellett, ezzel a kormány kezét megkötni ugy sem lehet. E szerint a javaslat úgy volna határozottá emelendő, hogy a kongresszus szükségesnek tartja a Székelyföldön katonai iskola felállítását, mely ha lehet és elsősorban honvéd legyen, ha nem, az esetben közös hadseregbeli, de mindenesetre legyen és minél előbb.

Sándor József elnök: Fölteszi a kérdést, hogy a szakosztály ezek után kívánja-e az előadói javaslat tárgyalásának elhalasztását.

Szabó Sámuel: Kéri a határozathozatal elhalasztását. *(Nem halasztjuk el! fölkiáltások.)*

Sándor József elnök: A többség akaratához hiven szavazás alá

bocsátja a javaslatot. A szakosztály ezek szerint az alábbi határozatot terjeszti a kongresszus elé, miután köszönetét fejezi ki úgy az előadónak, mint a szakosztályban résztvevő tagoknak: *(Éljenzés)*

1. A kongresszus szükségesnek tartja a Székelyföldön egy *magyar királyi honvéd* vagy *cs. és kir. közös hadseregbeli hadapród-iskola* államköltségen leendő felállítását, négy évfolyammal s minden évfolyamban 100 növendékkel. A kongresszus ez iránt fölterjesztést intéz a magas-kormányhoz, illetőleg a m. kir. honvédelmi miniszter urhoz.

2. A kongresszus megkeresi a m. kir. kormányt, hogy a cs. és kir. közös hadügyminisztériummal egyetértve intézkedjék a katonai elhelyezésnek a Székelyföldön méltányosabb elosztása iránt. *(Helyeslés.)*

8. A gazdasági ismétlő-iskolákról.

Kovács Dániel előadó: Tisztelt Szakosztály! E szakosztály igen tisztelt előadói tudják, hogy a kongresszusi munkálatok előkészítésénél legelőször az egyes székely lakosságú területek érdekeinek ismertetése és arra vonatkozó határozati javaslatok szerkesztése tüzetett ki feladatul. Ezen alkalommal részemre a régi „Aranyosszék“-et érdeklő közművelődési ügyek előkészítése bízott. Az előkészítő-bizottság intézkedése folytán azonban változás történvén az eredeti terven, részemre a „Gazdasági ismétlő iskolák” ügyének tárgyalása osztatott ki.

Midőn e feladatnak meg akarok felelni, mintegy kiinduló ponttól engedtessek meg, hogy szóljak Aranyosszék magyar lakosságáról, s e népcsoport érdekeiről. Feljogosítva érzem magam erre annál is inkább, mert e szakosztály eddigi előadójának tárgyalásaiban is tekintélyes hely jutott az egyes székely területeken tapasztalható közállapotok ismertetésére, s így mintegy kiegészítve lesznek az eddig elmondott részletek, ha én e helyen Aranyosszékkel is foglalkozom, mielőtt szaktárgyamat előterjeszteném.

Nem kell bizonyítgatnom t. hallgatóságom előtt azon történelmileg igazolt tény, hogy a Tordaaranyos vármegyének részét képező s régen Aranyosszék neve alatt létező terület magyar lakossága székely eredetű. Tudja és még inkább érzi ezt az ara-

nyosszéki magyarság s büszkén vallja magát székelynek, a mihez nem is kell sok bizonyítgatás az előtt, a ki ismeri a székely nép jellemző tulajdonságait. A m. t. szakosztály eddigi tárgyalásai alatt a székely nép erényeiről és gyarlóságairól számos jellemző és hű megfigyelés említett föl s én az ismétlés elkerülése végett is csak annyit mondok, hogy az aranyosszéki magyar ajku lakosság székely voltát legjobban igazolja az a hasonlatosság, mely ugy a jó és szép tulajdonságokban, mint a gyarlóságokban is meg van az eredeti székelység és Aranyosszék lakosai között. Sajnos, hogy a közvélemény Aranyosszékot nem ismeri székelynek s épen azért a megindított székely akciónál is hol bevétetett a székelységbe, mint például a közművelődési kérdések előkészítésénél, hol kihagyatott, mint például a székely kormánybiztos hatáskörének megállapításánál. Épen ezen körülménynél fogva nemcsak indokolható, de valóban kötelességem is, hogy Aranyosszék székely lakosságának a székely fajba való feltétlen elismertetéséért, bevételéért szót emeljek. Nem csupán az aranyosszéki székely lakosság érdekei kívánják ezt az elismertetést, hanem az összes székely közművelődési és népéleti érdekek. Hallottuk Balogh Pál előadó urnak tisztán statisztikai adatokon nyugvó ismertetését, melylyel kimutatta, hogy Tordaaranyos vármegyében a magyarság elszigetelten, a keleti székelységtől elszakadva él, pedig hajdan meg voltak közöttük az összekötő láncszemek. Az önfentartás kötelességei közé tartozik, hogy fajunk biztosítása céljából is ezt az összeköttetést próbáljuk visszaállítani, mert az aranyosszéki székelység megerősítésével és életképessé tételével a keleti székelység is egy erős támpontot, egy biztos talajt fog nyerni nyugatra hatoló előre törekvésében. Ez összeköttetésre első lépés, ha e kongresszus kebelében fölhangzik az atyafiságot elismerő szó s ha már e kongresszus határozataiban az aranyosszéki érdekek is kellőképen méltatva lesznek. Az erdélyi magyarság elhelyezkedésében Balogh Pál előadó ur Tordaaranyos vármegyét is felemlítette, mint a hol a magyarság tulnyomó kissebbségben él a körülötte élő oláhság között. Hogy milyenek ott a viszonyok, azt legjobban jellemezhetik a statisztikai adatok, melyekből néhányat felemlíteni szükségesnek látok.

Tordaaranyos vármegye összes lakossága	160,579
Ebből magyar ajku	40,806
Oláh nyelvet beszél	116,824

Tehát a magyarság átlag háromszor annyi oláh lakossal van körülvéve, összekeveredve.

Közigazgatási járások szerint így oszlik meg a lakosság:

Összes lakosság	Magyar	Oláh	ir és olvas	
Alsó járás	15,554	2,915	12,500	2,908
Felvinci járás	17,782	6,434	10,896	5,732
M.-Ludasi járás	32,181	8,042	23,495	5,809
Topánfalvi járás	31,199	218	30,796	2,675
Tordai járás	31,562	9,976	20,759	7,350
Toroczkói járás	20,184	4,372	15,610	5,680
Torda város	12,117	8,849	2,768	6,533
Összesen	160,579	40,806	116,824	36,687

Amint a népszámlálási adatok igazolják, Tordaaranyos vármegye egyetlen járásában tud csak a magyar elem az 50%-on felül emelkedni, a többi járásban azon alul van s magában Torda városában is jelentékeny számú oláhság lakik.

Azok után, a miket tegnap a Balogh Pál ur előadásában hallottunk, nem kell bizonyítgatnom, hogy e vármegyében a magyarság erős fajfentartási küzdelemben él, nem kell riasztó és megindító hangokat hallatnom, ha arról akarom meggyőzni e t. szakosztály hallgatóságát, hogy főként közgazdasági tekintetben nemcsak erős a küzdelem, de bizonytalan sőt végeredményében aggodalomra is okot ad. Ékes szavakkal, szivhez szólóan hangoztatták az előttem szóló t. előadó urak, hogy a székelységet, mint értékes népfajt, mint a magyarság drága alkotó részét meg kell védeni, meg kell erősíteni, életképessé kell tenni. Az aranyosszéki székelység sokkal jobban ki van téve a körülözönlő oláhság befolyásának, mint bármely más székely terület, azért tehát csak akkor cselekszünk következetesen, ha e népcsoport védelméről első sorban gondoskodunk a leghatásosabb intézkedésekkel.

Aranyosszék székelységének megvédésére és megerősítésére annak idején igyekeztem fölkeresni azokat a gyakorlati értékkel bíró eszközöket, melyek a helyi viszonyok figyelembe vétele és kellő fölhasználása mellett alkalmazhatók lennének. Ezen intézmények egyes részei az egyes szakosztályok határozati javaslataiban szerepelnek is, de jelentékeny részüket nem látom bevéve, s így Aranyosszék érdekeinek jogos védelmezése végett fölsorolom az intézményeket, melyek által a székelység e csoportját megvédelmezhetőnek és megerősíthetőnek tartom.

1. Iskolák létesítése.

a) Tordán egy középiskola a jelenlegi két állami polgári iskola meghagyásával.

b) Tordán a meglevő kertészképző a felhasználható alapokkal földmívelési iskolává fejlesztendő.

c) Az állami szőlőtelepen a modern szőlőmivelés tanítása végett munkásképző iskola szervezendő.

d) Maros-Ludason állami polgári iskola állítandó fel.

e) Felvinczen kisebb gyakorlati földmivesiskola szervezendő, kisebb mintagazdaságban.

f) A vármegye nyugati hegyes vidékén kőfaragó, kisebb vasipari és agyagipari iskolák szükségesek: Mészkö, Toroczko, Alsó-Jára helységekben.

g) Mindezen iskolák benlakással és ösztöndíjakkal látandók el.

h) Ezen iskolák fenttarthatása érdekében építtessék ki a torda-topánfalvi vasut.

2. Az aranyos-széki területen levő nagy ipari vállalatokhoz, nagybirtokok kezeléséhez minél több székely ifju alkalmaztassék tanulás végett is.

3. A nép erkölcsi életének javítására, a hazafiságban való megerősítésére a teendők a következők:

a) Az erkölcsi és jótékony egyletek erős, biztos kézben helységenként lépjének szövetségre.

b) Erkölcsi, ifjusági és mértékletességi egyletek szervezendők, a hol még ilyenek nem működnek.

c) Szerkesztessék egy székely néplap és gondoskodás történjék arról, hogy ez, valamint a gazdasági népszerű irodalom kiadványaihoz a nép ingyen jusson.

4. A közvetítés terén szükséges reformok:

a) Tudakozódó és értékesítő, valamint közvetítő iroda létesítendő, mely ugy társadalmi, mint közgazdasági tekintetben a székelység szolgálatára álljon.

b) Különös gondot kell fordítani az oláhság közé jutott árva, magukra hagyott székely ifjak nevelésére, s e cél érdekében Aranyos-Széken esetleg székely árvaház is létesítendő.

Az előbb felsorolt intézmények mellett még igen jónak mutatkozik a székely népeleti viszonyok javítására a gazdasági ismétlő iskolák célszerű szervezése és okszerű vezetése. Erről, mint előadásom fő tárgyáról részletesebben kell szólnom.

Ismeretesek előttünk azon földrajzi viszonyok, melyek a székely nép életmódjára irányítólag befolyanak.

A székelység egy része hidegebb éghajlat alatt, gyengébb termékenységű talajon él, más részének a gondviselés jobb földet és melegebb napsugarat juttatott. Ennélfogva az egyes székely népcsoportok életküzdelmek sem egyformák.

De legyen bármily különbség az életfentartás nehézségei tekintetében, a szülőföld szeretetében egyformának kell lenniök, mert csak úgy tarthatják meg azt a földet, melyet annyi küzdelmek között máig megőriztek. Azért hangoztatjuk, hogy a székelységet első sorban szülőföldjén kell megerősíteni, életképessé tenni. Ennek a megerősítésnek pedig legtermészetesebb eszköze a jól jövedelmező, okszerű földművelés, gazdálkodás. A gazdasági ismétlőiskola első hivatása pedig az, hogy e foglalkozási körben oktassa, segítse a népet hasznos ismeretek szerzésére s megtanítsa azon eszközök gyakorlati alkalmazására, melyekkel a földművelés, állattenyésztés könnyebbé és jövedelmezőbbé tehető. Ezen iskolát azon földművelő foglalkozásban élő növendékeknek kellene látogatniok, kik az elemi iskola IV. vagy VI. osztályát elvégezték. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi kormánynak igen szerencsés és nagy jelentőségű intézkedése volt, midőn ezen iskola szervezését elhatározta és azokat életbe is léptette. A midőn azonban általános-Ságban elismerem ezen iskola céljának fontosságát, egyuttal meg kell jegyezmem, hogy ezen iskola is csak akkor lesz igazán hasznos, csak akkor fog a székely földművelő népre igazán áldásos hatást gyakorolni, ha jól teljesíti azt a hivatást, melyért megalkottatott, Épen azért már az eddigi tapasztalatok s tisztelt előadótársaimnak hozzám juttatott véleményei alapján szükségesnek látom észrevételeim hangoztatását a gazdasági ismétlő iskolák eddigi működéséről.

Jelenleg az elemi iskolák mellett a népoktatás szolgálatában kétféle ismétlő iskola van, egyik a rendes — a másik a gazdasági ismétlő iskola. Tudjuk, hogy az utóbbi iskola szervezése némi terhet ró a községre és államra egyaránt, épen azért létesítésük attól függ, hogy mily arányban tudják az iskolafentartók az iskola költségeit fedezni. Mindamellettt sürgetnünk kell, hogy az egész Székelyföldön minden ismétlő alakittassék át gazdasági ismétlő iskolává. A kétféle iskola fentartását sem pedagógiai, sem szolgálati okokkal nem lehet védelmezni, s ha elismertetett, hogy a gazd. ismétlő hasznosabb, czélszerűbben működhetik, mint a rendes ismétlő iskola, akkor habozás nélkül a jobbat kell szervezni s a gyengébbet beszüntetni.

De a gazdasági ismétlő iskola is csak akkor tölti be igazán hivatását, ha a földművelő népet gazdasági foglalkozásában valóban hasznos oktatásban részesítheti. Erre pedig elsőrendű hatást gyakorol az iskola tananyagának megállapítása.

E tekintetben mindenekelőtt óhajtanám, hogy a gazdasági ismétlő iskola a helyi viszonyok ismertetésére terjeszkedjék ki jobban, nagyobb mértékben, mint a hogy az jelenleg gyakorlatban van.

Az általános gazdasági ismeretek is szükségesek de a helyi viszonyok kellő megismerése nélkülözhetetlen.

A gazdasági ismétlő iskola működése körébe vonható a háziipar gyakorlati tanítása is. Általánosan el van ismerve, hogy a földmivelő népet háziiparra kell tanítani s ily iparüzésre kell szoktatni, hogy a földmivelésre nem alkalmas időben is hasznos mellékfoglalkozása legyen. Okulva a mult tapasztalataim, nem szeretném, ha a háziipartanítás a gazdasági ismétlő mellett is eredménytelen kísérletezéssé válna a gyakorlati kivitelben, épen azért hangsúlyozom, hogy az egyes vidékek terményeihez, viszonyaihoz mérten, az ott legjobban és legkönnyebben gyakorolható háziipart óhajtanám taníttatni úgy, hogy a készített cikkek értékesítéséről is lehetőleg gondoskodva legyen a kiviteli kereskedés útján.

A gazdasági ismétlő iskolákról kiadott miniszteri szabályzat igen sok hasznos intézkedést tartalmaz, de az iskolák működésének megfigyelése után hiányokat is tapasztalunk, melyek közül fölmlitem a következőt:

a) A jelenlegi képesítési mód mellett sok olyan tanító megy a gazdasági tanfolyamra, kinek nincs elegendő gazdasági ismerete és gyakorlata arra, hogy a földmivelő népet vezetni, hasznosan oktatni tudja s a kellő érzék hiányában ez ismereteket később sem tudja pótolni. Már pedig a gazdasági tanítónál is első kellék a rátermettség, a valódi hivatottság.

b) Visszás állapotnak tekintem azt, hogy csak a gyakorlati tárgyak tanításáért adnak díjazást, míg az elméleti tárgyak tanítói semmi kedvezményben sem részesülnek. E kétféle ellátás eredménye bizonyára érezhető a tanításra is.

Népünk gyakorlati oktatására igen nagy hatással lenne, ha a gazdasági ismétlő iskolák mellett minél több helyen mintagazdaságokat lehetne létesíteni, melyekben közvetlenül, gyakorlatilag lehetne a czélszerű földművelést, állattenyésztést bemutatni. De talán hangoztatnom sem kell, hogy az ilyen mintagazdaságok vezetését valóban mintagazdákra kellene bízni, mert csak így lehetne remélni, hogy a nép azt felkeresi és ott tanul is.

A gazdasági ismétlő iskolákról elmondott észrevételeimmel

együtt föl kell említenem, hogy e szakcsoport több előadójának véleménye érkezett be az előkészítés rendjén, melyek előterjesztendő javaslataimmal összhangzásban vannak.

Ugy a magam nézete, mint az említett vélemények alapján szerkesztettem meg határozati javaslataimat, melyekben a fölösleges részletezések elhagyásával általánosságban foglaltam össze azokat az intézkedéseket, melyek a gazdasági ismétlő iskolákra vonatkozó teendők. Kérem a m. t. Szakosztályt, méltóztassék elfogadni és határozattá emelni alábbi javaslatomat:

mondja ki a Kongresszus, miszerint kívánatosnak tartja, hogy:

1. a Székelyföldön az ismétlő-iskola mindenütt átalakíttassék gazdasági ismétlő-iskolává, melyben a tanítás tandíjmentes legyen;
2. a gazdasági ismétlő-iskola tananyaga a közszükségnek megfelelően állapíttassék meg;
3. a gazdasági ismétlő-iskolában a háziipar is taníttassék;
4. a gazdasági tanítók képzéséről, azok díjazásáról, a gazdasági ismétlő-iskola működésének ellenőrzéséről a gyakorlati tapasztalattal bíró emberek véleményének meghallgatása alapján szerkesztett egységes állami intézkedés törvényténjék;
5. a gazdasági ismétlő-iskolával kapcsolatban a Székelyföldön több helyen minta- kisgazdaság szerveztessék. *(Helyeslés.)*

Székely János: Az előadói javaslatot magáévá teszi a következő pótlásokkal, melyeket elfogadásra ajánl: a javaslat 3-ik pontjában kimondani kéri, hogy a gazdasági ismétlő-iskolákban a háziipart a tanító felügyelete alatt szakértő egyén tanítsa. A 6-ik pontban a gazdasági ismétlő-iskola nagy hivatását elismerve felkérendőnek tartja a kormányt, hogy a népoktatási törvény revíziója alkalmával gondoskodjék arról, hogy ezen intézmény kellő figyelemben részesüljön.

Ferenczy Károly: Annak a meggyőződésnek ad kifejezést, hogy ha a tanítóknak külön díjazása lesz, egyetlen községben sem fog hiányozni az ismétlő-iskola.

Kovács Dániel előadó: Megjegyzi, hogy előadása folyamán csak általánosságban beszélt, mert, ha a szakosztály az apróbb részletek megvitatásába is belement volna, csak a kérdés megoldását nehezítette volna meg.

Dósa Ferencz: Engedelmet kér, hogy egy napirendre nem tűzött kérdést itt felhozzon. *(Halljuk.)* A régi Aranyosszék Tordavármegyének kiegészítő részét képezi, székely terület és a székely kormány-biztosság hatásköréből mégis kihagyták. Ajánlja, hogy a szakosztály intézzon megkeresést a székely miniszteri kirendeltséghez aziránt, hogy a székely akcióba Aranyosszékot is vegye be. *(Helyeslés.)*

Sándor József elnök: Ugy látja, hogy a szakosztály helyesli ezen indítványt.

E szerint a szakosztály a következő határozatot terjeszti a kongresszus elé elfogadás végett:

a kongresszus kívánatosnak tartja, hogy:

1. a Székelyföldön az ismétlő-iskola mindenütt átalakíttassék gazdasági ismétlő-iskolává, melyben a tanítás tandíjmentes legyen;

2. a kormány a népoktatási törvény revíziója alkalmával gondoskodjék arról, hogy a növendékek több időt szentelhessenek a gazdasági ismeretek gyakorlati elsajátítására;

3. a gazdasági ismétlő-iskola tananyaga a közszükségnek megfelelően állapíttassék meg;

4. a gazdasági ismétlő-iskolában a háziipar is taníttassék szakértő egyén által a tanító felügyelete mellett;

5. a gazdasági tanítók képzéséről, azok díjazásáról, a gazdasági ismétlő-iskola működésének ellenőrzéséről a gyakorlati tapasztalattal bíró emberek véleményének meghallgatása alapján szerkesztett egységes állami intézkedés történjék;

6. a gazdasági ismétlő-iskolával kapcsolatban a Székelyföldön több helyen minta-kisgazdaság szerveztessék;

7. kimondja a kongresszus, hogy a régi Aranyosszékot ma is székely területnek tekinti és szükségesnek tartja, hogy a székely kérdés megoldásánál e terület magyar lakosságának érdekei épügy méltányoltassanak, mint a Székelyföld többi részein. Épen ezért óhajtandó, hogy a kormány által kiküldött székelyföldi miniszteri kirendeltség hatáskörébe Torda-Aranyosvármegye is bevonassék. Ez irányban a m. kir. kormányt feliratilag megkeresi. *(Helyeslés.)*

9. Magasabb közoktatás.

Dr. Jancsó Benedek előadó: Tisztelt Szakosztály! Ha tisztán a szokásos statisztikai módszert követve, azt vizsgálom, hogy a Székelyföld területén hány négyzet kilométerre esik egy középiskola, vagy hány ezer lakosra egy középiskolai tanuló viszonyítva az ország más vidékeihez, könnyű lesz megállapítanom azt a tényt, hogy a Székelyföldön nincs hiány sem középiskolákban, sem középiskolai tanulóknak. Ugyanez lesz az eredmény akkor is, ha vizsgálom azt a törekvést, sürgés-forgást, melylyel az okleveles székely ifjuság az életben igyekezik elhelyezkedni. Alább előadandó határozati javaslataimban mégis a székelyföldi gimnáziumok számának némi szaporítását kérem. Mielőtt kifejteném az okokat, melyeknek alapján ezt teszem, megjegyzem, hogy a kézdi-vásárhely-kantai és kereszturi gimnáziumoknál tulajdonképpen csak gyorsítani akarom a főgimnáziummá fejlesztés megindult folyamatát.

Új gimnázium felállítását csak két helyen: Tordán és Gyergyó-Szent-Miklóson tartom kívánatosnak. De e kívánság sem olyan, mely most vetődne először felszínre, vagy a melyet én vinnék bele a székely kívánalmak és óhajítások sorába. Több mint egy évtizede küzd Torda, mely város nemcsak 14,000 lakosu megyei székhely, de kulturális középpontja is a régi Aranyosszék székely népének. E gimnázium szükséges volta mellett még csak okokat sem vagyok kénytelen felhozni. Ki vannak azok fejtve azokban a memorandumokban és ügyiratokban, a melyek Torda város, Torda-Aranyosmegye és a közoktatásügyi kormány között, a mely a tordai gimnáziumot elvben már magáévá is tette, évek során át folytak. A gyergyó-szentmiklósi algimnázium is régi óhajítása a gyergyói székelységnek. Felállításá mellett Gyergyó földrajzi, közlekedési és kulturális viszonyai szólnak.

A gimnáziumokkal kapcsolatosan kívánatosnak tartom a nevelőintézetek, konviktusok, alumneumok stb. állami segítséggel való támogatását is. Ilyes fajtájú új intézetek felállítását csak az ujonnan állítandó gimnáziumok mellett tartom sürgetendőnek. Régibb gimnáziumaink mellett ilyes fajtájú intézetek különösen katolikus részről elegendő számmal vannak s bennök elégséges számú székely ifju is nyer középiskolázása alatt kellő támogatást. E nevelőintézetek azonban nem rendelkeznek annyi tőkével, hogy saját erejükön megfelelhessenek a nevelés kissé fokozottabb igényeinek.

A legjobban felszereltek is hiányosak. Épületeik nem felelnek meg egy nevelőintézet higiéniai és tanulmányi kivánalmainak. Nincsenek bennök segédtanító erők, a kik az ifjakat házi tanulmányaikban segíthetnék és vezethetnék. Nincsenek nyelvtanító mesterek alkalmazva, a kiknek munkássága idő folytán segítene a székely ifjuság az életben keservesen érzett ama nagy baján, hogy egyetlen műveit nyugati nyelvben sincs jártassága. Az iskolafentartó hatóságok az 1883-iki középiskolai törvény idevágó intézkedéseinek segítségével nagyon könnyen megtalálhatják módját annak is, hogy az állami segítséget mi módon biztosíthatják nevelőintézeteik számára is ép úgy, mint megnyerték az általok fentartott középiskolák számára. E tekintetben azonban a kezdeményezés megragadása nem a kormány, hanem az iskolafentartó hatóságok kötelessége.

Ha az általam itt javaslatba hozott dolgok valósággá lesznek, még akkor sem kell félnünk attól, hogy a székelység között az értelmi proletárság el fog szaporodni. A több gimnázium fennállása még nem szül okvetetlenül több középiskolai tanulót, annyival is inkább, mert az óhajtott változások tulajdonképpen összefüggenek középiskoláink területi jobb elhelyezésével. A középiskolai tanulószám a jó területi elhelyezés következtében kiegyenlítődik s ha némelyik mostani gimnáziumban meg is fogy a tanulók száma egy kissé, az egyenesen előnyös a tanítás intenzivitására, hiszen az oktatás sikertelenségének egyik legfőbb oka éppen az osztályok zsufoltságában rejlik.

Ha gondoskodtunk a székely fiúk kellő középiskolázásáról, a székely lányokét sem szabad elhanyagolnunk. Nem tartom célszerűnek, hogy a Székelyföldön egyetlen középiskolai jelleggel bíró felső leányiskola sincs. Okvetetlenül szükségünk van egy ilyen a budapesti állami felső leányiskola mintájára leánygimnáziumi tanfolyammal is összekötött felső leányiskolára és nevelőintézetre a Székelyföld valamelyik pontján. Egyéni nézetem szerint egy ilyen magasabb jellegű felsőleányiskolának legalmasabb székhelye Maros-Vásárhely vagy Székely-Udvarhely lehetne. A hely azonban ez idő szerint mellékes, a fő maga az intézet.

Határozati javaslatom 4. pontja azt jelenti, hogy a székelység középiskolázásának nem szabad drágának lenni, hogy miért, fájdalom, mindnyájunk, de meg a közoktatásügyi kormány előtt is eléggé ismeretes.

Javaslatomnak főiskolákra vonatkozó része azt akarja biztosítani, hogy a középiskolát végzett székely ifjúságnak lehetővé legyen téve magasabb tanulmányait a legnyomasztóbb anyagi gondoktól mentesen folytathatni. Az 1. és 2. pontban semmi újat nem kívánok, egyszerűen csak a meglevő intézmények fejlesztését. Nem is tisztán székely ügy, hanem összefüggésben áll a magyar felsőbb iskolák tanulóinak anyagi és erkölcsi helyzetével. Hogy ez a helyzet orvoslásra vár, nemcsak a sajtóban és a parlamentben konstátált dolog, de érettebb ifjúságunk nevelésének egyuttal olyan kérdése is, a melynek megoldását előbb-utóbb napirendre kell tűzni.

Nem elég azonban, ha a székely ifjakat csak egyetemi tanulmányaikban támogatja a kormány és a társadalom. Rajta kell lennünk, hogy amaz eszközöket is megtaláljuk, a melyek lehetővé teszik, hogy a magasabb technikai pályákon is érvényesülhessen a székely ifjúság. Hogy eddig nem érvényesülhetett kellő módon, annak nem a tehetség vagy a kedv hiánya volt az oka, hanem a szükös vagyoni helyzet. Ezen pedig ez idő szerint nem vélek más-ként segíthetni, mint határozati javaslatom 3. pontjának fokozatos megvalósításával.

A székely értelmiség állapotát vizsgálva, nem az a baj, mintha e réteg nem lenne eléggé számos, hanem az, hogy színvonala nem elég magas. Ha azt akarjuk, hogy a székely értelmiség a magyar társadalom vezető elemei között is érvényesüljön, még pedig a maga teljes súlyával, e színvonalat okvetetlenül emelnünk kell. Szaporitanunk kell azok számát, a kiket a franczia ugy szokott nevezni „les hommes superieurs”. Javaslatom 4., 5. és 6. pontja amaz eszközöket jelöli meg, a melyekkel e színvonal emelhető s a melyekkel megteremtheti idehaza a Székelyföldön is azt a magasabb művelődési légkört, a mely ma nemcsak a Székelyföldön, de olyan vidékeken is hiányzik, a melyeknek középpontját olyan nagyobb városok alkotják, a minők Székelyföldön nincsenek.

E hiányos és az idő szükös voltához mért indokolás után, szabad legyen gondolataim összefoglalásául a következő határozati javaslatot benyujtanom és elfogadásra ajánlanom:

mondja ki a kongresszus, hogy a székelyföldi közép- és felsőiskolázás tárgyában szükségesnek látja a következőket:

A) Középiskolák.

1. A *kézdi-vásárhely-kantai* rom. kath. és a *székely-kereszturi* unitárius gimnáziumok megfelelő állami segítséggel nyolcv-osztályu teljes gimnáziumokká fejlesztendők és a pedagógiai követelményeknek megfelelő épületekkel látandók el.

2. *Tordán nyolcz* osztályu teljes, *Gyergyó-Szent-Miklóson* pedig négyosztályu állami algimnázium állítandó fel az odavaló polgári iskolák megszüntetése nélkül.

3. *Maros-Vásárhelyt* vagy *Udvarhelyt* a székelység számára egy konviktussal (nevelő-intézettel) összekötött hatosztályu felsőbb leányiskola állítandó fel, a mely a mutatkozó esetleges szükséglethez képest leánygimnáziumi tanfolyammal is ellátandó.

3. Az ujonnan állítandó állami gimnáziumok mellé a helyi viszonyok követelményeinek megfelelő ingyenes, fél-ingyenes helyekkel ellátva, olcsó *konviktusok* állítandók fel. A régebbi középiskolák mellett már meglevő konviktusok, nevelő-intézetek, alumneumok állami segítséggel a szükséglet szerint kibővitendők és a nevelés igényeinek megfelelő színvonalra emelendők.

4. A *tandij* és az *iskolázás egyéb terhei* állami segítséggel *mérséklendők*.

B) Főiskolák.

1. A róm. kath., ev. ref. és unitárius egyházak ama Kolozsvárt levő intézetei és intézményei, melyek az egyetemi hallgatókat teljes ellátással, benlakással vagy más módon támogatják tanulmányaik ideje alatt, kellő állami segítséggel fejlesztendők és kibővitendők.

2. A kolozsvári és budapesti *menza akadémiák-k* akként segélyzendők államilag, hogy a székelyföldi tanulók a lehető legnagyobb számban vehessék igénybe azok jótéteményeit.

3. A *budapesti* műegyetemen, állatorvosi főiskolán, a keleti kereskedelmi tanfolyamon, rajztanárképző intézeten, festészeti és zeneakadémián, a *selmeczbányai* erdészeti és bányászati főiskolán több ösztöndíj alapítandó, hogy e szakmákban is kellő számú székely ifjunak tétessék lehetővé a tanulás.

4. A székelyföldi középiskolák tanárainak számára legalább is három utazási ösztöndíj alapítandó, hogy a törekvőbbeknek lehetséges legyen magokat valamelyik külföldi egyetemen tudomány szakukban bővebben kiképezni.

5. A technikai, orvosi fakultások és felsőbb művészeti intézetek végzett jelesebb tanulói számára is alapítandó a mutatkozó szükséglet arányában egynehány ilyen utazási ösztöndíj.

6. A magasabb tudományos képzettség megkedveltetése, fejlesztése és állandósítása szempontjából szükséges lenne állami segítséggel a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárt, a sepsiszentgyörgyi *Székely Múzeum*-ot, a legutóbb alakult *Udvarhelymegyei Múzeum*-ot s a Csik-Szeredában alapítandó *Csikmegyei Múzeum*-ot kellő színvonalon álló vidéki múzeumokká fejleszteni s a helyi középiskolákkal szorosabb kapcsolatba hozva, a közművelődés mindmégannyi forrásaivá tenni. Megyénként ily módon bizonyos magasabb foku közművelődési középcentrumok alakulnának, a melyekből kiindulva s a melyeknek körében a székelység tudományal foglalkozó egyénei csoportosulva, megindítói és vezetői lehetnének a népegyetemi előadásoknak, az úgynevezett University Extension tevékenységének. (*Helyeslés.*)

Dr. Zakariás János: Köszönetet mond az előadónak nemes buzgalmaért és az előterjesztett határozati javaslatot magáévá teszi. S ha mégis felszólal, azért teszi, mert e kérdésben megalkotott felfogását a szakosztály bírálata alá bocsájtani kívánja. Szól a székely intelligencia fiainak ama téves törekvéséről, hogy boldogulásukat nem a Székelyföldön, hanem Budapesten és az ország egyéb szellemi központjaiban keresik, holott a Székelyföldnek nagy szükségük volna rájuk. A szé-

kely vármegyék az erdélyi részben vezetőszeret csakis általuk érhetnének el. Indítványt nyújt be, a melyben a kongresszus abbeli óhajtásának kifejezését kéri, hogy minden, székely ifjak részére létesítendő alapítványba kikötés foglaltassék, mely szerint az illető alapítványt élvező székely ifju köteles legyen lehetőleg a Székelyföldön letelepedni, élethivatását itt teljesíteni. Végül annak tudatában, hogy a vidéki életben mily fontos szerepet töltenek be a községi jegyzők, kívánatosnak tartja, hogy ezen állások is lehetőleg székely ifjak által töltsenek be. (*Hehelylés.*)

Ugron Gábor: Az előtte szóló indítványához jelenlegi formájában nem járulhat hozzá. Nézete szerint a székelységnek kétféle módon kell a magyarságot képviselnie és szolgálnia. Először mint földbirtokosoknak a Székelyföld határain túl földet, vagyont és szeretetet kell keresniök, másodsor a Székelyföldön arra kell törekedniök, hogy a székely nép vagyónában és szellemi erejében olyan duzzadó erőhöz jusson, melynek szabad expanziója hódítson és tért foglaljon. Magyarország nemességének több mint negyedrésze kiszármazott székelyekből áll. Ezeknek a székely családoknak támogatására rászorulunk s azt megnyerhetjük a magunk számára, ha fel tudjuk kelteni az érdeklődést. Ha a székely iskola minden ifjunak lelkébe ülteti a tudatot, hogy a magyar faj fentartása érdekében kétannyit kell dolgoznia, mint egy magyarországinak, mert a magyar haza mellett ott van az ő szűkebb erdélyi hazája, melyet a magyar nemzet számára védelmeznie és megtartania kell: a büszkeségnek és súlyosabb kötelezettségnek tudatában így nevelt jövő nemzedék boldogabb lesz és erősebb a kapocs, mely őt szülőföldjéhez köti.

Az előadói javaslatához nagyrészt hozzájárul, csak némely árnyalatban tér el. Ugy tartja, hogy ha a székely nép vagyonosodni és a magyar faj érdekeit kellően szolgálni akarja, a kereskedelmi pályákhoz kell fordulnia. Tisztán a földmivelésből egy nép sem tud vagyont szerezni. A székelységnek a kereskedelem iránt ismeretes hajlamát tekintetbe véve, szükségesnek tartja a Székelyföldön egy felsőbb kereskedelmi akadémiának a felállítását. Ennek feladatául ismerné, hogy Európa keleti tartományaiban és Kis-Ázsiában a magyar kereskedelemnek uttörőit és előkészítőit nevelje. Szellemi képességeinél fogva a székely e feladatra hivatottabb a magyarság többi részénél. A gyakorlati kiképzés szerinte valamely kis-ázsiai városban történhetnék. Összefoglalva a mondottakat, kijelenti, hogy a Székelyföld valamelyik városában egy keleti kereskedelmi akadémia felállítását tartja szükségesnek, melynek utolsó évfolyama esetleg a kereskedelmi működés teréül szolgáló valamely keleti ország fővárosában állíttatnék fel. (*Hehelylés.*)

Dósa Ferencz: A székelyföldi középiskolákról szólva, égetően sürgősnek tartja egy középiskolának Tordán leendő felállítását. Kéri a szakosztályt, hogy ezen óhajtást tegye magáévá.

Ferenczy Károly: Szívesen elismeri előtte szóló azon kérelmének jogosultságát, hogy Tordán középiskola létesíttessék, de nem helyesel-

heti azt a kifejezést, mintha éppen legsürgősebben vagy éppen csak Tordán volna szükséges középiskola felállítása. Utal a gyergyói papság memorandumára s annak értelmében kéri a szakosztályt, mondja ki szükségesnek, hogy Gyertyó-Szt.-Miklóson a polgári iskola megszüntetésével alгимnázium álltassék fel.

Dr. Jancsó Benedek előadó: Zakariás János indítványát illetőleg egyetért Ugron Gáborral. Nem szükséges kimondani, hogy a székely ifjuság a Székelyföldnek szentelje erejét, tehetségét; hivatkozik a maga példájára és állítja, hogy minden székely szívesen maradna szülőföldjén és működne ott, mint idegenben, vagy akár Budapesten. Ez tisztán érzelmi dolog. Kimondani annál kevésbé szükséges és lehet, mert pl. ha valaki a zeneművészetben akarja magát kiképezni, alkalmas központ hiányában kénytelen a Székelyföldtől megválni.

A mi Zakariás Jánosnak azon indítványai illeti, mely szerint lehetővé teendő, hogy minél több székely ifju végezze a jegyzői tanfolyamot, ezt azért nem kívánja a javaslatba felvenni, mert nem tartozik a magasabb közoktatás körébe.

Deák Lajos: Kifejti, hogy miután a jegyzői tanfolyamra most már csak érettségi bizonyítvánnyal lehet beiratkozni, e tanfolyam valóságos akadémiai jelleggel bír. Megjegyzi, hogy a tanfolyamot teljesen ellep-ték az oláhok és szászok. Ha a magyar ifjakat alapítványokkal nem segítjük, oda fejlődhetik a dolog, hogy a magyar községekbe is oláh vagy szász jegyző jut. Kéri ennél fogva az indítvány elfogadását. *(Helyeslést)*

Dr. Jancsó Benedek előadó: Még Ugron Gábor megjegyzésére reflektál. Székelyföldi kereskedelmi akadémia feállítását javaslatában azért nem kívánja, mert e kérdés más előadás körébe tartozik. A keleti kereskedelmi akadémiáról pedig nem feledkezett meg. Javaslatában kéri, hogy székely ifjak részére alapítványok létesíttessenek. A keleti kereskedelmi akadémia megfelel Ugron Gábor kívánságainak. A végzett növendékeket kiküldik keleti országokba gyakorlatra. Szívesen látná, ha a Székelyföldön, pl. Csíkszeredában hasonló tanfolyam létesülne, ezt azonban több okból nem reméli. Először, mert a budapesti akadémiát végzett növendékek elhelyezése is sokszor nehézségekbe ütkö-zik, daczára annak, hogy Budapesten számos oly üzlet áll fen, melyek-nek világkereskedelmi összeköttetések vannak. De nem remélheti azért sem, mert jelentékeny anyagi áldozatokkal járna s épen ez a körülmény teszi lehetetlenné a budapesti akadémia fejlesztését is. A jelenlegi szükségletet kielégíti az is, ha a budapesti akadémián ösztöndíjak által lehetővé teszszük székely ifjak kiképeztetését. Ragaszkodik javaslatának eredeti szövegéhez.

Sándor József elnök: Stiláris módosítást ajánl. Az előadói javaslat második részének 3-ik pontjához hozzátenni kívánja, hogy utazási ösztöndíjakat is kapjanak. Több felszólaló nem lévén, a vitát bezárja és köszönetét fejezve ki az előadónak, felteszi a kérdést, s az eredményhez képest kimondja a határozatot, mely szerint a szakosztály az előadói javaslatot a következő pótlásokkal terjeszti a kongresszus elé:

Ad A) 2. pont. „Tordán a polgári iskola megszüntetése nélkül nyolcz osztályu teljes, Gyergyó-Szent-Miklóson pedig a polgári iskola megszüntetésével négy osztályu algimnázium állítandó fel.”

5. Uj pontul felvétetik: „Jegyzői tanfolyamot látogató székely ifjak ösztöndíjjal segitendők.”

Ad B) 3. Negyedik sorban „több” szó után beveendő: „hazai és külföldi tanulmányi” szavak. *(Helyeslés.)*
(Az elnöki széket **Merza Lajos** alelnök foglalja el.)

10. Elemi népiskolák és óvodák.

Deák Lajos előadó: Tisztelt Szakosztály! A már eddig elhangzott, népünk és főleg székely véreink állapotát gyakran megdöbbenő szinezéssel feltüntető előadások maguk teljes mértékben indokolják, hogy népoktatásunkat, népnevelésünket erőteljesebb, intenzivebb és gyorsabb tempóban kell fejlesztenünk, mint az eddig történt, noha eléggé ismeretes azon örvendetes haladás is, melyet e tekintetben az utolsó pár évtized alatt elérnünk sikerült.

A népiskolának kell ugyanis azon hatalmas és megdönthetien alapot képezni, a melyre a házi neveléssel keveset foglalkozható székely nép gyermekeinek ugy vallási, mint erkölcsi és tudási szempontból való egész fejlesztését, lényének további kialakulását építeni lehessen, ugy hogy midőn az élet iskolájába onnan természetesen még mindig a kellő szellemi és erkölcsi felügyelet alatt átlép, ott helyét méltóképen megállhassa és esetleg valami szakszerű továbbképzéssel is teljesen képessé legyen az élet sok nehéz küzdelemmel teljes harcának győzedelmes megvívására.

Az egész művelt világ egyhangu jelszava most, hogy a népoktatás állami feladatot, kötelességet képez, mert hiszen az államnak kell módot és alkalmat nyújtani arra, hogy polgárait a közérdek szempontjából bizonyos minimális és lehető egyöntetű ismeretek szerzésére segítse, illetve kötelezze is arra, szükség esetén a megfelelő eszközöket is rendelkezésére bocsássa.

Ebből első tekintetre önként az következnék, hogy tehát az államnak kell kezeibe venni minden vonalon a népoktatás ügyét, szóval az összes iskolákat államosítsa és a szükséges ujakat állítsa fel.

Ámde részemről kijelentem egész határozottsággal és legjobb meggyőződésem alapján, hogy a mi viszonyaink között nem vagyok hive a mindenáron való államosításnak — és pedig a következő okokból.

a) Először is mert részemről törhetlenül ragaszkodom mindazon, a történelem sok századok folyamán kifejlődött politikai és kulturális ősi intézményeinkhez, melyek egyáltalán fentarthatók s kisebb-nagyobb átalakításokkal a modern kor követelményei között is helyüket megállhatják, mivel mint a költő az egyénre nézve gyönyörűen mondta, hogy:

„Mert boldogságra még kevés csak a jelen
A multon épül az s az emlékezeten.”

aként áll ez a nemzetek életére is. Ilyen ősi intézményünk a felekezeti iskolák rendszere is, melyet a megfelelő keretekben továbbra is kegyelettel fentartandónak vélek mind ott, a hol azok a hazafias szempontokkal összeütközésbe nem jönnek.

b) Fentartandóknak vélem még azért is, mert a különböző jellegű, de megfelelő szellemű iskolák nemes és magasztos versenyzése a tökéletesség felé való haladásban csak üdvös hatással lehet népnevelésügyünk fokozott és gyorsabb fejlesztésére.

c) Fentartandóknak vélem továbbá azért is, mert hazafias szellemű és munkásságu egyházaink azokat mint édes gyermekeiket szeretettel melengetik keblükön s mert az emberi természetben rejlik, hogy azok, a kik alkották, a kik áldozatokat hoztak értük, talán még bensőbb szeretettel ápolják és fejlesztik is azokat, mint azt tennék esetleg a nem tőlük származott alkotásokkal szemben, a mint azt itt-ott a gyakorlati élet bizonyítja.

d) Fentartandónak vélem még azért is, mert az iskoláknak rohamos államosítása oly mérhetlen terheket róna az államra, melyek egyáltalán elviselhetlenek volnának és végül

e) fentartandónak vélem azon egyik legfőbb szempontból is, mert a magyar tannyelvű iskolát fentartó felekezeteknek teljesen megbízható hazafias szelleméhez a kétségnek még csak árnyéka sem férhet.

Viszont ezekkel szemben aztán meg van bőséges tere az állam segélyezésének és egyenes alkotásainak is.

Mert a hazafias szellemben és nagy erőfeszítéssel dolgozó felekezetek, illetve egyes iskolafentartó egyházközségek is sok helyen kimerültek, — ezeknél tehát szükséges, hogy az állam minél

nagyobb készséggel, minél kevesebb nehézség támasztásával és minél gyorsabban nyujtsa felemelő segítő kezét és mozdítsa elő fennállásukat, haladásukat.

Ott pedig, a hol sem felekezetek, sem községek, sem a társadalom, a kisközségek erőtelensége miatt iskolát létesíteni soha sem voltak és most sem képesek: siessen saját költségén vagy az érdekeltek minimális megterhelésével legfeljebb az 5% iskolai pótdadó és a 3% óvodai adó hivatalból kirovásával új iskolákat, óvodákat létesíteni.

Hasonlóképpen különösen a felekezeti és nyelvi széttagoltságok fenforgása esetén akár a helyi érdekeltségek kérésére, akár a nélkül saját kezdeményezéséből mulhatlanul szükséges, hogy az eddigi hosszadalmas eljárásoknak lehető helyes mellőzésével vagy minél rövidebbre fogásával és az eddig felállítani szokott követeléseknek a legcsekélyebb mértékre való leszállításával minél rövidebb idő alatt vagy legalább is állandó folytonossággal évről-évre állítsa fel új iskoláit, hogy azok minden tekintetben mintaképei legyenek a többi iskoláknak.

Iskoláink pedig olyanok legyenek, hogy az azokból kikerült ifjuság szive tele legyen buzgó vallásos érzelmekkel és imádattal Istenünk, lángoló szerelemmel hazánk, hódoló szeretettel királyunk iránt; elméje pedig tele legyen az élet küzdelmére szükséges tudással, ismeretekkel, keze erős legyen és a munkára kész ügyes-ségre szoktatva és a mi nálunk százszoros fontossággal bír, legyen székelységére büszke és szeresse hű ragaszkodással, elválhatlan szeretettel ezt a földet, melynek minden hantját másfélezer esztendő óta őseinknek szentelt vére áztatá!

Ezek után ajánlom határozati javaslataimnak a 4-ik és 18-ik pontokra vonatkozó saját változtatással, hozzáadásommal való elfogadását.

Mondja ki a Kongresszus, miszerint kívánatosnak tartja, hogy:

1. Az iskola nélkül való kis községekben, melyekben legalább 30 rendes tanköteles van és melyek 4 kilométeren belül nem csatolhatók más iskolával bíró és ezen tanköteleseket is befogadni képes községekhez: minden hosszadalmas és nagyobb anyagi hozzájárulásokra amugy sem vezető tárgyalások mellőzésével szervezzen és építsen az állam — természetesen kizárólag magyar tannyelvű — iskolákat, egy tankerületben legalább évenként két ilyen községben.

2. Minden olyan községben, hol a létező iskolák államosítása kéretik az 5%-os iskolai póttadó megajánlásával és kellő megokolással az iskolafentartó felekezet és a község által: az eddigi számos részletre kiterjedő követelések, sokszor évekre terjedő tárgyalások mellőzésével — ha az iskolák államosítását ott a vármegye közigazgatási bizottsága is ajánlja — szervezzen, építsen és tartson fenn az állam a szükségletnek megfelelő tanerőkkel és helyiségekkel ellátott iskolát. Ilyen iskola is tankerületenként a szükséghez mérten évenként bár kettő, de legalább egy mulhatatlanul létesíttessék — és ha már nem lesz iskolátlan község: azután több is szerveztessék évenként ilyen helyeken.

3. Minden olyan községben, hol azt a vármegye közigazgatási bizottsága szükségesnek mondja ki: szervezzen, építsen és tartson fenn az állam a szükségletnek megfelelő iskolát és pedig, ha az 5%-os iskolai póttadó a községek által egy felhívásra meg nem szavaztatnék: ugy azt hivatalból és minden további hosszadalmas felebbezések kizárásával rója ki a vármegye közigazgatási bizottsága és hajtsa is fel, — más kisebb követelések felállítása, az azok fölött való tárgyalások mellőzendők; mert azok csak évekre nyujtják a szükséges szervezéseket, mely időveszteség alatt helyrehozhatlan károk történhetnek és történnek is a tapasztalatok szerint. Az országos tanítói nyugdíjintézeti járulékok, t. i. az évenkénti 24 korona minden tanító után, szintén hivatalból rovandó ki mindig a polgári községekre felesleges kérdések és tárgyalások mellőzésével, — ellenben a 30 filléres, igen sok felesleges eljárást, nehézséget és kellemetlenséget okozó járulékok a tanulók után feltétlenül törlendők, a mi kezdettől fogva országos óhajást képez.

4. A községek által eddig fentartott, kifogástalan hazafias szellemben működő felekezeti iskolák továbbra is fentartandók s ha segélyért folyamodnak tovább fejlesztésük céljából — állami segélyben részesítendők, az iskolák jellegének érintése nélkül. Ott azonban, hol a hazafias szellemű tanítás biztosítékai fenn nem forognak, az ilyen iskolák községekké vagy államiakká átváltoztatandók.

5. Ott, a hol két vagy több kis község egymáshoz igen közel fekszik, - sok helyen már egészen össze is van építve, — azok a szintén igen hosszadalmas közigazgatási eljárások rövidítésével a megyei közgyűlés ajánlata, határozata alapján első sorban politikailag hivatalból egyesíttessenek, nem várva be a gyakran saját érdekeit is félreismerő helyi érdekeltség erre irányuló kérését, mert így az iskolaügy is sokkal könnyebben és gyorsabban lesz rendezhető; a csak iskoláztatás szempontjából való egyesítés ugyanis célra nem vezet.

6. Az állam, mely a nemzet minden tagjától egybegyűlt filléreket fordítja egyes községekben a népnevelésügy rendezésére: az egyes községekkel szemben mondjon le az eddig szokásban volt sokféle hozzájárulási követelésekről, melyeket a nép egyebütt is nehezen, de a számtalan állami, törvényhatósági, helyenként vasuti, községi, betegápolási, stb. pótdókkal tulterhelt és épen ezen kongresszus határozataiból is jól ismert csapásokkal sújtott Székelyföld népe merőben képtelen teljesíteni és így a legszükségesebb helyeken is az állami iskolák létesítése nemcsak lassan megy, de évek hosszú sorára megakad.

7. Az állam a maga iskoláit, természetesen mind ott, a hol annak szükségét a vármegye közigazgatási bizottsága megállapítja, tekintet nélkül a községi lakosság nyelvi, vagy felekezeti viszonyaira, állítsa fel; — önként érthetőleg azokban a tanítás kizárólag magyarul történjék, — mivel az állam minden polgárának első kötelessége hazája, nemzete nyelvét feltétlenül tudni.

8. A már létező és a létesítendő állami iskolák a rendszerint alkalmatlan bérházak helyett az állam által a többieknek is mintául szolgáló saját épületeibe helyezendők el.

9. Az egészségi követelményeknek meg nem felelő régi iskolák a községek és felekezetek által is rendre újakkal cserélendők ki és pedig ha erre reászorulnak: ezen célra olcsó, vagy éppen kamatmentes, évek hosszabb során át részletekben törlesztendő kölcsönökkel *segitse az állam a másként a törvény követelményeinek mindenben megfelelő iskolafentartókat.*

10. Azon iskolák, melyek a magyar nemzeti és hazafias követelményeknek, törvényeknek meg nem felelnek, a törvény szükséges megváltoztatásával a többszörös félévi hosszadalmas intések mellőzésével bezáratandók, ha rövid idő alatt a vett megintés után törvényparancsolta kötelességüknek mindenekben eleget nem tesznek, vagy azzal szemben éppen tüntető eljárást is tanusítanak.

11. A nagy határral bíró, szétszórta lakott községekben a nyári hónapokban vándortanítói rendszer életbe léptetendő bizonyos minimális elemi ismeretek tanítására, hogy a távol lakó gyermekek se nélkülözzenek minden szellemi táplálékot.

12. A magyar nyelvnek az összes községi és felekezeti iskolákban sikeres tanítása érdekében mulhatlanul szükséges, hogy a nem magyar tannyelvű iskolákban már a II-ik osztálytól kezdve egy tantárgyat felváltva minden osztályban a tanító magyar nyelven tanítson a tanulóknak, — és a mint itt szükséges ennek keresztülvitele: éppen úgy szükséges az a nem magyar tannyelvű tanítóképezdékben is a tanítói pályára készülőkkel szemben, — hogy t. i.

minden osztályban felváltva más-más tantárgy magyar nyelven taníttassék, — akkor minden tanuló és minden tanítójelölt valóban megtanulhat és tudni is fog jól magyarul beszélni; *ez különben éppen úgy, mint a legtöbb ugynevezett székegy-kérdés, egyuttal országos fontosságú megoldandó kérdést is képez.*

13. Szükséges, hogy ott, a hol egy tanító keze alatt a rendes tanulók létszáma évről-évre több éven át meghaladja a 80-at: az állami segély igénybevételeivel is második tanítói (tanítónői) állás rendszeresíttessék.

14. Az állam bármily megterhelhetése mellett is tekintsen el azon újabb intézkedésektől, hogy a tanítói új állásokhoz már csak 400 K. évi segélylyel hajlandó járulni, mert ilyen módon sok fölötte szükséges új tanítói állásnak rendszeresítése elmarad a népnevelésügy igen nagy kárára.

15. Az állami iskoláknak nemcsak épülete, hanem belső felszerelése és taneszközökkel való ellátása is a többi iskoláknak követendő példányképe legyen.

16. Az elemi iskola V—VI. osztályának elvégzésére minden tanuló köteleztessék, még ha tán a 12 éves korát túlhaladta volna is, mert csak azon osztályokban juthat hozzá a magasabb ismeretekhez és azok között éppen olyanokhoz is, melyek hazaszeretét erőteljesebbé, hatékonyabbá teszik. Ezek bevégezése előtt ipari, kereskedői pályára mint tanoncz egy se legyen felvehető, valamint a magyar nyelv tudása nélkül sem.

17. Az elemi iskolák tantervének újrakészítése alkalmával az iskolát az étellel egybekötő gyakorlatias irány tartassék szem előtt.

18. Kivánatos, hogy Oláhországban élő magyar gyermekek alaposabb magyarul tanítása és hazafias érzésük ébresztése, erősítése céljából a határszéli városokban

ilyenek számára egyes iskolákkal kapcsolatban internátusok létesítenek, vagy más megfelelő intézmény léptetessék életbe és tartassák fenn és ugyanazoknál a tanításon kívül a vallás-erkölcsi érdekek megóvására is különös súly fektetendő.

19. Az iskolák hatékonyabb és gyakoribb meglátogatása, ellenőrzése céljából mulhatlanul szükséges, hogy a tulterhelt kir. tanfelügyelőségek mellé a mostani személyzet megtartásával segédtanfelügyelői állások is rendszeresítenek és első sorban halaszthatatlan ez Maros-Torda és Háromszék vármegyékre nézve.

20. A tanítók bővebb önképzése, tanulmányi utazhatása céljából, kívánatos volna részükre a sokszor kért vasuti kedvezmény megadása.

Kisdedóvó intézetek.

Óvodák állítandók teljesen állami költségén egyelőre minden tankerület minden járásában 6—8 év lefolyása alatt évenként egy-kettő és azonkívül minden állami iskolánál nyári menedékház létesítendő a háromhavi szünidőre egy terem átengedésével 200 K. évi rendes állami költséggel: a dologi kiadások némi fedezéséhez a módosabb szülők is pár fillérrel hozzájárulhatnak vagy pedig annak megváltásul a községi pénztár 30—40 K.-t adjon évenként. Természetesen állami óvodák csakis ott szervezendők, hol az óvodaköteles koruak létszáma azt indokoltá teszi egyfelől, másfelől pedig az iskolaügy magyar nemzeti és kulturális szempontból egyaránt már jól rendezve van, mert első az iskola s azután következik az óvodaügynek rendezése.

Az óvodák is természetesen kizárólag magyar nyelven működjenek és a vármegyei közigazgatási bizottságok ajánlatára ott építenek, a hol annak szüksége fenforog,

tekintet nélkül a község netáni nyelvi, vagy felekezeti viszonyaira.

Az óvodai 3%-os pótladó is ott, a hol arra szükség van, ha egyszeri felhívásra meg nem szavazza azt a község: hivatalból kirovandó és felhajtandó, a hosszadalmas felebbezési eljárások teljes kizárásával, a vármegyei köz-igazgatási bizottságok által. *(Helyeslés.)*

(Az elnöki széklet **Sándor József** foglalja el.)

Imecs Jákó: A javaslat 18-ik pontjához pótlásul indítványozza: «bennük a vallás-erkölcsi nevelésre is különös suly fektetendő.» *(Helyeslés.)*

Páll Albert: Az előadói javaslat végére 20-ik pontnak ajánlja a következőket:

felkérendő a kormány, hogy a vasuti kedvezményt ne csak az állami tanítóknak, hanem az összes székelyföldi tanítóknak engedélyezze. *(Helyeslés.)*

Sipos Samu: Megjegyzi, hogy ez nem specziálisan székely, hanem országos kérdés.

Deák Lajos előadó: Indítványozza, hogy a szakosztály a pótlást a következő alakban fogadja el:

a népoktatásügy hatékonyabb fejlesztése érdekében szükséges, hogy a tanítók önképzése minél nagyobb mértékben előmozdítottassék; szükséges, hogy az utazás számukra vasuti kedvezmény által megkönnyítettessék. *(Helyeslés.)*

Sándor József elnök: Határozatképpen kimondja, hogy a szakosztály Deák Lajos módosítása szerint az indítványt elfogadja.

Kedves kötelességének ismeri a szakosztálynak tudomására hozni, hogy Deák Lajos tanfelügyelő az előkészületek folyamán mindig kiváló készséggel állott az EMKE rendelkezésére s magára vállalta a kongresszus egyik legfontosabb kérdésének előadását. Buzgóságában kifejtett érdemeiért kéri, hogy a szakosztály jegyzőkönyvi köszönetét fejezze ki. *(Éljenzés.)*

II. Iparos- és kereskedőtanoncz-iskolák.

M. Székely János előadó: T. Szakosztály! Az észszerűség és helyes gondolkozás azt diktálja, hogy a közigazdaság fellendülését előmozdító, annak bár közvetetten is szolgálatában álló minden

intézetnek összhangzatos fejlesztése a nemzet érdekében, a haza javára történik. S ez így is van. Ezt tartva szem előtt, ily szempontból indulva ki, az iparososztály értelmi színvonalát emelni hivatott iparos tanoncziskoláról megfélekedezni nem szabad, mert értelmetlen iparosmesterekkel virágzó ipart teremteni nem lehet.

Az 1884. évi XVII. t.-cz. értelmében létesített iparos-tanoncziskola nem felel eléggé meg a czélnak, nem szolgálja kellően a nép érdekét, a polgárság javát, sőt sok esetben elősegítője a kivándorlásnak. A mai gyakorlat szerint iparostanoncznak az is szerződhet, a ki soha iskolát sem látott s tényleg többen vannak ilyenek az iparostanonczok között s e miatt minden iparostanoncziskolánál előkészítő osztályt kell felállítani. Olyanok pedig, a kik az elemi iskola egy-két osztályát végezték, de azon idő alatt, a mig inasok lettek, még az írás- és olvasástudás is teljesen elpárolgott fejükből, igen sokan vannak. Ezeket a kellően elő nem készített, testileg elcsigázott s a tanítási órákat átszunnyadó fiukat heti 4 órán a közismeretekben s 3 órán a rajzolásban az ismeretek oly fokára juttatni, hogy ama tudomány a társadalomban való érvényesülésüket eredményezze, az életben való boldogulásukat elősegítse, képtelenség. Az ilyenek átkinlódják az előkészítő s legfeljebb az első osztályt, ezt is ritkán s lesznek segítők, később mesterek. De hogy a versenyt kiállják, hogy a megélhetés, a boldogulhatás feltételét képező szakképzettség és kellő műveltség vértjével legyenek pánczélozva, az lehetetlenség. Kinlódnak, vergődnek egy darab ideig, aztán elbuknak, átkozva sorsot, pályát, kormányt, embereket, szóval mindent, a mi létezik s ekkor elindulnak szerencsét próbálni, kivándorolnak Romániába, vagy Amerikába, mivel itthon, a hol mint iparosok, mesterurak szerepeltek, szégyenlenek kapálni, kaszálni, aratni, esetleg cselédnek állani. Kivándorolnak, mivel a fajszeretetet, őseink vérével megszentelt ezen földnek szeretetét, az ehhez való ragaszkodást a történelemtanítás lelkesítő erejével nem oltották szivükbe, a nemzeti öntudatot nem keltették föl lelkükben, hogy „itt éljed, halnod kell”; hiszen ők történelmet nem tanultak.

Arról, hogy a polgárnak nemcsak terhei és kötelességei, de jogai is vannak; a haza nemcsak pénz- és véradót követel, de ellenértékül fontos jogokat is ad: soha, semmit sem hallottak. Ezért kell követelni, hogy iparos- és kereskedőtanoncz csak az lehessen, a ki az elemi iskola VI. osztályát sikerrel elvégezte, mert az elemi népiskola teljes bevég-

zése adja meg a minden polgárnak multhatatlanul szükséges alapismereteket, sőt épen ezen okból szükséges, hogy ha valaki a közép vagy polgári iskola II. osztálya elvégzése után lesz iparos- vagy kereskedőtanoncz, legyen köteles az elemi iskola V—VI. osztályai számára előírt hazai történelemből s a VI. osztály számára előírt polgári jogok és kötelességek ismeretéből magánvizsgálatot tenni, mert tudvalevőleg a közép és polgári iskola I. és II. osztályaiban sem történelmet, sem alkotmánytant nem tanítanak. Erre a kívándorlás miatt kiváló nagy súlyt kell helyezni. De ezeken kívül azt is meg kell követelni, hogy a ki iparos- vagy kereskedőtanoncz akar lenni, az értse hazája nyelvét, tudjon magyarul beszélni, írni, olvasni, számolni.

Az ipariskolától várható sikert nagy mértékben kockáztatja amaz általánosan ismert, bevett szokás, hogy az iparosmesterek egész év folytán szerződtenek tanonczokat és így egész éven át tart a beiratkozás, a mi semmi más intézetnél nem fordul elő. A kit decemberben vagy azután szerződtenek, ha még rászámítjuk azt az időt is, a míg a tanoncz beiratkozik, mert azt az iparos legutolsó kötelességének tartja, hogy inasát az iskolába beírassa, arra nézve elmondhatjuk, hogy az nem végzi, nem végezheti sikerrel az évet és így arra nézve elveszett az esztendő, a mi nagyon hátrányos következközésekkel járhat a felszabadulás idejében. A haladásnak valóságos kerékkötője az egész éven át tartó beiratkozás. Ezt meg kell szüntetni olyformán, hogy csak junius hó 1-től október 1-ig legyen szabad inast szerződtenni. Juniusban már nem kell beiratkozni, októberig még nem késett el.

Tudvalevőleg a kereskedők, borbélyok, nyomdászok, timárok, óráskok, pékek, szóval azok, a kiknek rajzra nincs szükségük, miniszteri rendelet értelmében felmentethetik magukat a rajztanulás alul; így ezek csak heti 4 órán tanulnak, csaknem félannyit, mint a többiek, pedig a más 3 órát haszonnal lehetne értékesíteni, ha azt a csoportot az őket leginkább érdeklő ismeretekben heti 3 órán át oktatnák. De ennek az ujitásnak életbeléptetése költségtöbbletet okoz, a községektől mint iskolafentartóktól hasztalan kívánjuk a költségtöbblet fedezését s azért az iparostanoncziskolának fontos kérdése, hogy az iparos-tanoncziskolák államsegélye emeltessék. Iparos- és kereskedősegéddé csak az legyen felszabadítható, a ki az ipariskola III. osztályát sikerrel végezte. Ez az iparososztály értelmi színvonala emelkedésének s az iparostanoncziskola fontos-

sága elismerésének halaszthatatlan érdeke. Most felszabadítják az inast, ha tanonczideje eltelt, még akkor is, ha csak az előkészítő osztályt végezte. Ezt ők maguk is jól tudják s azért az ipariskolára s az ipariskolai bizonyítványra nem sokat adnak, ennek semmi értéke sincs előttük. De lenne ám, ha tudnák, hogy az iparostanoncziskola III. osztálya elvégzése nélkül senki segéd nem lehet. Akkor a tanító lelkes magyarázatát, jóra intését nem vennék, mint ma, csak úgy félvállról. Ezen intézkedés életbeléptével rohamosan szaporodnék az értelmes iparosok száma s kapcsolatosan következnek az ipar emelkedése.

Vannak községek, melyeknek aránylag csekély a jövedelmük s ezzel szemben a községi pótagók, a felhalmozódott közterhek, a meglevő humánus és kulturális intézetek fentartása vagy segítése oly nagy terhet képeznek, hogy az ipariskolára megfelelő összeget áldozni képtelenek. Például: Csikszereda, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy s talán a székely városok és nagy községek mindenike, a hol iparostanoncziskola van, ide sorolható. Ilyen helyeken az iskola teljesen fel nem virágozhatik s így nem szolgálhatja a nép érdekét, a haza javát. Tandijemeléssel segíteni s azoknak az iparostanonczoknak földhözragadt, szegény szülőit sujtani, nem volna igazságos dolog, de nem is vezetne célhoz. Messze kiható érdeke az államnak, hogy a hol ily terhesek a viszonyok, ott tegye államivá az iparos tanoncziskolát.

Ezek előrebocsátása után tisztelettel javaslom a következőket: *mondja ki a Kongresszus*, hogy a tanoncziskolák reformja tekintetében *kívánatosnak tartja*, hogy:

1. Iparos- vagy kereskedő-tanoncz csak az lehessen, ki 12-ik életévét betöltötte s legalább az elemi iskola hatodik osztályát sikerrel elvégezte, magyarul beszélni, írni, olvasni és számolni tud.

A közép- vagy polgári iskola második osztályát legalább elégséges sikerrel végzett tanuló is lehessen iparos- vagy kereskedő-tanoncz, ha a 12-ik életévét betöltötte s az elemi iskola V—VI. osztálya számára előirt magyar történelemből s a VI. osztálya számára előirt polgári jogok és kötelességekből megelőzőleg kielégítő magánvizsgálatot tesz.

Iparos- vagy kereskedő-tanoncz, csak junius hó 1-től, október hó 1-ig szerződthető.

2. A kereskedő, borbély, nyomdász, órás, timár, pék, szóval azon tanoncok, a kiknek a rajzolásra nincs szükségük, s így miniszteri rendelet értelmében a rajztanulás alul való felmentésüket kérhetik, a rajzolásra kitűzött idő alatt az őket leginkább érdeklő ismeretekre oktattassanak.

3. Iparos- és kereskedő-segédde csak az legyen felszabadítható, a ki az iparos-tanoncziskola III. osztályát legalább elégséges sikerrel végezte s erről bizonyítványt mutat fel, vagy rendkívüli esetben erről magánvizsgálatot tesz.

4. A mely községek hitelesen igazolják, hogy csekély jövedelmük, a községi pótdók, a felhalmozódott közterhek s a meglévő humánus és kulturális intézetek fentartása, vagy segélyezése miatt az iparos-tanoncziskolák terheit hordozni képtelenek: ott az iparos-tanoncziskolák állami kezelésbe vétessenek. *(Helyeslés.)*

Sándor József elnök: Miután a javaslatához senki sem kíván hozzászólni, azt egyhangulag elfogadottnak jelenti ki. *(Helyeslés.)*

Az igazság kedvéért meg kell jegyeznie, hogy Székely János előadó a kongresszus előkészítő bizottságához Háromszék vármegye egész tanügyére vonatkozólag terjedelmes határozati javaslatot nyújtott be. A bizottság azonban czélszerűnek találta a javaslatokat szakok szerint csoportosítani, s így történt, hogy az előadó ur számára a legrövidebb javaslat jutott. Kéri a szakosztályt, hogy az előadónak az előkészítő bizottsághoz benyújtott részletes és becses munkálataért is köszönetét fejezze ki. *(Helyeslés.)*

12. Emberbaráti intézetek.

Sipos Samu előadó: Tisztelt Szakosztály! Midőn a legnagyobb magyar, Széchenyi István ajkáról elhangzott: „Oly kevesen vagyunk, hogy az apagyilkosnak is kész volnék megbocsátani, csakhogy a hóhér bárdja ne fogyassa fajunkat”, minden bizony-

nyal nem gondolt az idegenbe vándorolt s ott elveszésnek, pusztulásnak kitett magyarokra; mert magyar emberről fel sem tételizte, hogy a sors keze bármennyire sujtja is, e nagy világon lenne más hely, melylyel hazáját felcserélje.

Szomoru való: fogyunk, pusztulunk; fogy, pusztul különösen a magyar haza keleti védbástyáján őrt álló székely hadsereg s ha fajunk fentartására, megerősítésére a nagy Széchenyi intelme tette nem buzdított, összetett kézzel néztük nemcsak az önhibáján kívül gyengének, gyámoltalannak, nyomorban születettnek, árván maradtoknak elzüllését, — hanem a munka nehéz harcában, a mostoha viszonyok mellett végkimerülésig küzdő családapáknak sem nyújtottunk segítő kezet, engedték, hogy utolsó erejét összeszedve, szívében szaggató fájdalommal, más hazában vegye fel a munka és megélhetésharcát: most már lelkünkben erős elhatározással, szívényben a krisztusi felebaráti szeretet egész melegével, ha kell az önfeláldozásig vegyük fel a székely gyermekek védelmét; mert egyedül ezek megmentésével munkálkodunk a magyar haza és a székelység jövőjén s kárpótoljuk még valamennyire századok mulasztásait.

Nekem feladatom volna a megállapított program szerint az emberbaráti intézményekről: árvák, siketnémák, vakok, hülyék, dadogók, hebegők stb. megmentéséről javaslatot tenni.

Ha általánosságban a társadalom részvétét, áldozatkészségét tekintjük, mely által pártját fogja a gyengének, ügyét felveszi az elhagyottnak, gondjait viseli annak, kinek nincsenek gondjai; úgy találjuk, hogy az ép testtel, ép lélekkel felruházott embertársai iránt nem viseltetik annyi részvéttel, áldozatkészséggel, mint fogyatékos embertársai iránt.

A vakkal, siketnémával, hülyével, bénával — megosztja utolsó fillérjét és falatját — ha alamizsnáért a szerencsétlen személyesen nyújtja kezét, — miért sem a hírlapok napi hireiből, sem a statisztikusok adataiból nem látható, hogy vak, siketnéma, béna éhenhalt volna, vagy a nyomor miatt öngyikos lett; de azt igenis tudjuk, hogy a nyomorékok egész serege vagyont gyűjtött és hagyott hátra.

Sietek azonban kijelenteni, hogy én úgy a magyar ember ily irányu áldozatkészségét, mint a szerencsétlenek segélyezését nem azért említettem fel, hogy fogyatékos embertársaink megélhetése a társadalom által biztosítva levén, ne törődjünk velök; sőt mióta a szegénynevelés ügyét szolgálom, azt vallom, követem és

hirdetem, a hol csak alkalom és tér nyílik, *hogy a segély csak akkor segély, ha viszonzás mellett adatik*, vagyis világosabban szólva: ha az éhezőnek enni adunk, csak addig tettünk vele jót, míg újra megéhezik; ha felruháztuk, míg a ruha lerongyolódik róla; de ha lelki és testi erejéből egy részt lefoglalunk, ha a vakot, a siketnémát stb. munkára neveljük, akkor nemcsak magunkhoz emeljük, nemcsak megélhetését biztosítottuk, hanem a közjó előbbre vitelére is munkáltunk; mert a hazai emberbaráti intézeteinkből meritett tapasztalat igazolja, hogy a munkára nevelt vak, siketnéma az életben meg tud állani.

Igy és ily célból vette fel Hollandia, Dánia, Belgium, Svédország és Norvégia a fogyatékos érzékűek 100%-ának, a Német birodalom 77%-ának munkára nevelését, mert a nemzeti erőt, ha fogyatékos is, veszni nem engedhetik.

Vegye fel tehát a társadalom és állam egyaránt a fogyatékos és nem fogyatékos embertársak védelmét, ha saját jól felfogott érdekeit s a haza jövő boldogságát szívében viseli; azonban székely szempontból, illetve székelykongresszuson a székely faj fentartására és megerősítése céljából nekünk nem lehet más célunk, minden törekvésünk oda kell irányuljon, hogy a csecsemőkortól 16 éves korig vagyon és gyámol nélkül maradt, vagy a születés szeszélyétől szegénynek született — ép érzékű gyermekek megmentése azáltal, hogy Marosvásárhelyt, Székelyudvarhelyt és Csíkszerdában az állam és társadalom együttesen létesítsen 100—100 árvafiu és ugyanannyi árvaleány befogadására nevelőintézeteket, a Háromszék megyében, Sepsi-Szt-Györgyön és Kézdivásárhelyen a megye által létesített árvaházakat pedig fejleszse annyira, hogy azokban is 100—100 árva legyen elhelyezhető, míg a fogyatékos érzékűek a meglevő hazai és állami, társadalmi intézetekben nyerjenek befogadást.

Első tekintetre, illetve e javaslat első hatása, benyomása alatt lesznek, kik a terv nagyságán megütköznek s a mai kor szálló igéjét alkalmazzák reám is: azért kér sokat, mivel úgy is tudja, hogy semmit sem adnak.

Rajta leszek, hogy a gyakorlatból meritett tapasztalataim alapján bizonyítsam be, hogy sem az államnak, sem a társadalomnak nem nagy áldozatába kerül, hogy minden székely vármegyében 200 árva, vagy szülővel bíró, de veszélynek, elzüllésnek, eloláhosodásnak kitett székelygyermek megmentessék.

És a mi fő, a székelység saját áldozatából, önadóztatásából Háromszék megyében létesített és fentartott intézetek életéből mutathat nemcsak arra, hogy a veszélyt, mely faját fenyegeti, felismerte, annak fenmaradásáért, megerősödéseért tenni, áldozni tud, hanem arra is, hogy nyomasztó anyagi körülményei mellett is nem házalt, még csak országos gyűjtést sem rendezett s mégis napról-napra erősödött, fejlődött, biztosította fenmaradásukat, vagyis más szóval: vajmi kevés évi fedezetből tart fen évenként 120—130 árvát.

Ez azonban hosszú idők munkája. Azt az utat követni, melyen Háromszék megye haladt, illetve árvaházait létesítette, fenmaradásukat biztosította, ha előre tudnók is, hogy ugyanaz a lelkesültség, áldozatkészség hatná is át a testvérvármegyék vezető férfiai, közönségét, minő ezen intézeteknél nyilvánult, még akkor is azt javaslom: ez az ut hosszú,*) mire ezen az uton célhoz érünk, *a temető sok jeltelen sirdombról szaporodik, az idegen föld sok Székely könnyel lesz áztatva, a székely munkáskar más urat, más nemzetet lesz kénytelen szolgálni s mint Erdély igen sok vármegyében, más nemzet áll a magyar földesur szolgálatában, ugy székelyföldön is már egész rajokat lehet látni, kik igen sokan a munkájukért nyert béren a településhez szükséges kellékekhez is nem nehezen jutván, szerényen meghunyászkodva letelepednek, megvonulnak, hogy alkalmadtán felülkerekedjenek.*

Nem, itt késni nem szabad, a késedelem valóságos öngyilkosság s merem állítani, hogy *sem háboru, sem pestis* sohasem tett akkora pusztutást, mint a nyomor, mivel azok csak időközökben fordulnak elő, de a szegénység állandóan az emberi társadalomban tanyáz és kegyetlenül rombol.

A négy székely vármegyében legkevesebb 8000, 1—15 éves korban levő árva, vagyontalan gyermek várja a mentőkezet, kétszer annyira tehető azon gyermekek száma, kik napszámos, teljesen vagyontalan szülők gyermekei s kiknek szülőire 3—9 gyermek fentartása nehezedik, vegyük ezekhez a szülőikkel Oláhországba költözött s ott árvaságra jutott gyermekeket s előttünk áll a szomorú való, a feladat nagysága, a sürgős, elodázhatatlan mentő munka.

Miután pedig az állami gyermekmenhelyekről alkotott 1901.

*) 1886. évben szavaztatott meg az árvafiu-szeretetház létesítésére az 1%-os pótdadó és 1893. évben nyílt meg.

évi VIII. törvénycikk 1. §-ának második bekezdése szerint a vidéki állami gyermekmenhelyek oly helyeken állíttatnak fel, „*hol gyermekmenhely életképes működését a helyitársadalom emberbaráti tevékenysége megfelelően biztosítja*”, a kezdeményezést, az első lépést, az első áldozatot a vármegyének, a vármegye közönségének kell megtennie.

Én ezt a törvényt nemcsak igazságosnak, hanem a törvényhozás egyik legszebb alkotásának tartom, mert míg p. o. Svájcban a gyermekvédelem alapeszméje az, hogy minden község tartozik árva vagy szegény gyermekét gondozni, azokat 3—16 éves korukig vagy magánosoknál, vagy intézetekben elhelyezni, e célra intézeteket, árvaházakat létesíteni; addig a magyar törvény részt követel magának a mentő munkában.

És ha már felemlítettem Svájcot a gyermekek védelmezésében, rámutatok az eredményre is, melyet 160 árvaházával 7800 árva, szegény gyermeknek gondjai állandó felvételével az alig 3 millió lakossal bíró kis ország elért; széppé, nagygyá, vonzóvá tette hazáját, hol a lakosok jóléte, boldogsága általánosan tudva van.

És hivatkozom-e Angliára, hol 40,000 gyermek van elhelyezve különböző jótékony intézetekben, minek eredménye az, hogy néhány év alatt 6 fegyintézetet szüntettek meg, mert nincs lakója? Igen, mert az angol jog szerint, ha valahol egy csavargó gyermeket találnak, nem sokat kérik az apa engedelmét, hanem egyszerűen árva- vagy javítóintézetbe adják.

A kis kitérés után lássuk a székely vármegyét az árvaházak létesítésénél, a cselekvés, kezdeményezés munkájában.

Az árvák pénzéből gyűjtött gyámpénztári tartalékalapot és a szegényalapoknak legalább 3%-át szavazzák meg a vármegyék törvényhatóságai az árvák nevelőintézeteire.

Ha Háromszékvármegye 100,000 korona alapot tudott két árvaházának a gyámpénztári tartalékalapból biztosítani s úgy S.-Szt.-György, mint K.-Vásárhely városok árvaszékei ugyanez alapból mindkét árvaházat segítetik, miért nem szolgálhatná más vármegye tartalékalapja is az árvaügyet, melynek léteit köszönheti?

Avagy az árvák pénzéből gyűlt nagytőke csak a netaláni károsodások fedezésére tartatik vissza?

Aradvármegye esete, azt hiszem, kinyitotta minden vármegye szemét s az árvák pénze nem fog szolgálni sem személyt, sem más ügyet, hanem árvaügyet.

Íme a székely vármegyék gyámpénztári tartalékalapja számokban:

Csikvármegyének	55373 K 94 fill.
Udvarhelymegyének	73028 „ 93 „
Maros-Tordamegyének	15558 „ 29 „

a városok közül, hogy csak Szász-Régent említsem: 15894 kor.

Szegényalapja pedig csak Udvarhelymegyének 75447 kor. 09 fill. szolgálhatná a szegény árvák ügyét, de a megyei, úgy mint a községek által egyesítve kezelt szegényalapok a jövő nemzedék megmentésére, a nemzeti erők fejlesztésére holt tőkék.

Adózzunk elismeréssel a vármegyéknek, hogy ily szép összeget hoztak össze az árvák filléreiből biztosítékul, de mondjuk: nem hasonlóan cselekednének, ha továbbra is gyűjtik a biztosítékot, mintha a kertész gyümölcsösében azért tartaná a fát, mert dús lombozatu, de gyümölcsöt nem ad? Már pedig az a fa, mely gyümölcsöt nem hoz, az okszerű kertész által kivágatik. A jelekből ítélve, nem messze az idő, hogy állami közigazgatás mellett majd az állam teszi rá a kezét a tartalékalapokra, a kezelést már 1903. évtől átveszi s ezt követi a pénz feletti rendelkezés is. Tagadhatatlanul jó kezek közé jut, e felett nem lehet aggodalom, de az nem biztos, hogy székely árvák megmentésére fordítatik-e?

Nem lehet tehát ezek után kétség s mint a székely vármegyékben tett látogatásaim alkalmával a megye főbb tisztviselőivel folytatott tanácskozásból meggyőződtem, biztosra vehető, hogy a székely vármegyék törvényhatóságai az ügghöz méltó lelkesültséggel bocsátják a gyámpénztári tartalékalapot és a szegényalapot saját megyéjükben létesítendő árvaházra; csak hogy ezek által a közönység vajmi keveset tett az árvákért.

A székely vagyonos osztály is multjához hiven részt fog követelni a mentő munkában s a szegény nevelésügy oltárára meghozza áldozatát, mint Háromszékmegye meghozta az 1%-os megyei pótdadó önkéntes megszavazása által.

Ez alapból a fentartásra 9—10,000 korona foly be.

Ha a pótdadónak még nevétől is hidegborzongás futja át a székely gazdát, azon nem lehet csodálkozni — mert Székelyföldön nem ritka eset a 100%-os községi pótdadó — de ha e pótdadó rendeltetése felől hű képet nyer a nép, zugolódás nélkül, mondhatom, örömet hozza meg áldozatát.

Csak álljon az árvák otthona, népesüljön be az fajunk szeren-

csétleneivel s látni kell a gazdagot, úgy mint a szegényt, mikor átlépi a hajlékot.

Sokszor megyei közigazgatási rabok végeznek a háromszékmegyei árvafüi-szeretetházban gazdasági munkát, midőn megtudták, hogy kikért dolgoznak, megelevenült a vontatott rabmunka s még egynek ajkáról sem hallottam mást: „Isten áldja meg az urakat, nyugodtan halhatunk meg, gyermekeink nem maradnak az utcán.”

Ezen s hasonló nyilatkozatok biztos jelei, hogy ott hol a nép gyermekei gondjai felvételnek: szocializmus, anarkizmus, nihilizmus talajra nem talál.

Láttam én már dugszádosnak is az árvaház falain belül könnyet törülni szeméből s midőn környezete okát tudakolta, azt felelte: „sok gyermekem van, egynek sincs homlokára urva, nem egy ily jótékony intézet nyújt-e mentőkezet.”

Egy öreg özvegy napszámosné unokáját látogatta meg az árvaházban, távozásakor ígéretet tett, hogy ha Isten élteti és megsegíti, alapítványt tesz. Négy év telt el az ígéret után.

- Ismer-e az ur? — így köszöntötte az igazgatót.
- Nem én, néni, — felelt az igazgató.
- Nem-e, hát az ígéretemre emlékszik-e?
- Arra most már igen.
- No ha igen, hoztam az árváknak 100 koronát.

Mennyi szép és megható jelenetet tudnék felsorolni, míg azt a több, mint 200,000 korona önkéntes adomány történetét elbeszelném, mely a háromszékmegyei árvaháznak javára tétetett le?!

De ez nem lehet czélom, miért ennyit is felhoztam, csak az 1% pótdától való netaláni aggodalmak eloszlatásáért tettem.

Van, volt és lesz a székely népben áldozatkészség, ha az a hazának és a haza fiainak fentartására és megerősítésére szól.

Ha tehát a gyámpénztári tartalékalap és 1% pótdó megszavazásával bebizonyítottuk, hogy a törvény intencziójának megfelelőleg „a helyi társadalom emberbaráti tevékenysége biztosítva van” akkor törvénnyel kezünkben jogosan mondhatjuk a magyar kormánynak: ime, mi megtettük a mi tőlünk telhető volt, tegye az állam is kötelességét. Szent meggyőződés: tenni is fogja, mert a székelyt elesni hagyni, annyi, mint kaput nyitni az idegen befogadására, a mi pedig még gondolatnak is merész.

Hiszem, megvagyok győződve, hogy a kongresszusnak minden

tagja, kiket a székely nép iránti rajongó szeretet hozott össze, nem ez előadásból, pillanatnyi benyomásból fog a kongresszus határozataihoz hozzájárulni; tanulmányozta, ismeri itt minden tag a veszélyt s az általam felhozottakkal sem túlzottnak, sem hatás-keresésnek, könyörület felkeltésnek, hanem valóznak, igaznak tartja s az elmondottak alapján összegezett javaslataimhoz egy szívvvel, lélekkel járul.

Én azonban nem elégszem meg azzal az eredménnyel, hogy áll mind a négy székely vármegyében az árvák otthona, a kongresszus feladatának tekintem azt is, hogy irányt szabjon, melyen az árvaházak a hozzájuk kötött várakozásnak megfeleljenek.

Az árvanevelés szép műve három időszakra, korosztályra osztható: az 1—6 éves, 6—12 éves és 12—15 éves korosztályra. Mindhárom korosztály az intézetbe aggodalom nélkül beilleszthető, sőt ha egész munkát akarunk végezni, ha azt akarjuk, hogy a növendék oda forrjon az intézethez, akkor 15—16 éves kor előtt semmi esetre ne bocsássuk az életbe. 12 éves gyermektől kivánni, hogy lépten-nyomon erkölcstelenséget látva, ő erkölcsösnek maradjon, ez csak mesék országában válik be.

Az 1—6 éves koruak, egy óvó, egy dada felügyeletével; a 6—12 évesek családtanítók nevelése oktatása alatt, és a 12—15 évesek, mint gazdasági ismétlő iskolások, egy gazdasági szaktanító vezetése alatt álljanak.

15 éves korban helyeztessenek el, mint gazdasági cselédek s nagykorúsításukig keresményök takarékpénztárilag kezeltessék, melyből azon községben, hol családot alkot és letelepedik, egy épületes belső telek vásároltassék, hogy ezáltal is azon községhez, illetve hazájához szoros kapocs kösse.

Hogy gazdasági cselédek s később jó gazdasági munkások képeztessenek az árvaházakban, minden árvaháznak legyen 50—60 hold szántóföldje, melyet a 12—15 éves koruak munkáljanak, míg a 6—12 éves koruak inkább a kertészeti teendőkre alkalmaztassanak.

Téli időszakban a gazdasági teendők, állattenyésztési ellátásokból fenmaradt idő alatt kisebb gazdasági eszközök készítésében, a gazdaságnál alkalmas házi ipari foglalkozásokban gyakoroltassanak.

A gazdasági, kertészeti, háziipari foglalkozásokkal többféle czélt szolgálhatnak az árvaházak:

a) a gazdaközönség értelmes, megbízható, szakértő munkásokat nyerne;

b) az árvaházak növendékei $\frac{4}{5}$, részben napszámos szülők gyermekei lévén, a szülők halála után maradt ürt lennének hivatva betölteni;

c) mind a négy székely vármegye első helyen a földmivelés és állattenyésztésre van utalva; szakképzett munkások a föld ápolásának, tökéletesebb művelésének gyakorlatával, az állati termékek értékesítésének tudásával hasznos szolgálatot tesznek.

Ipari pályára csak olyan növendékek adhatók, kik már az intézetben valamely iparra különös tehetséget, nagy kézügyességet tüntettek fel.

Az ipari pálya még virágzó ipar mellett is azért nem való árvagyermeknek, hogy ismerve a nem árva inas életét is—szenvetés és gyötrelmek árán, az elhintett nemes és jó mag kiölésével kevés tudással lesz segéd s környezete hatása alul nem tud szabadulni, urnak csap fel és alig 1—2% jut azon helyzetbe, hogy mint segéd önálló üzlethez tőkét szerezzen, tehát a munkanélküliek légióját szaporítja. Az ipari pályát birtokos szülők foglalják le gyermekeiknek.

Van azonban az árvaházak, gazdaság, kertészet és állattenyésztés folytatásában az említett előnyök mellett — egy az intézet anyagi életére, a megélhetésre, fennmaradásra nagyon is fontos szerepe: a gazdálkodásból befolyó jövedelmek és termények helyes beosztásával fedezve lesz az élelmezés, mely a pénzalapra fektetett intézetek jövedelmeinek felét emészt fel.

Ezen alapra fektetve tettem én azt a merésznek látszó javaslatot, hogy a székely árvaházak 100—100 árva befogadására terveztesse, mivel a helyesen beosztott és vezetett gyermeki erővel a gazdaság napszámkiadás nélkül vezethető, miáltal igen sok van biztosítva.

A gazdaság folytatásának említett és eléggé nem méltányolható haszna mellett merem állítani, hogy akár a foglalkoztató tanmód által nyújtott ismereteket, akár a vallás erkölcsi nevelést tekintve hathatósabb eszköz nem áll a pedagógus kezében.

Az árvaházak említett 50 — 60 hold szántó és belső laktelekkel kapcsolatos 5—6 hold kert megszerzésére pedig az illető városok, hol az árvaházak létesítve lesznek, azt hiszem készséggel nyújtanak alkalmat, segítőkezet, hisz ezáltal nemcsak a humanitást szolgálják,

hanem a polgárság érdekeit is, miután egy árvaház 15—20,000 korona évi kiadása a városi iparosok, kereskedők stb. közt oszlik meg.

Az árvaházak elhelyezésénél pedig nem a város szépségét, hanem a határ ékességét kell tekinteni s így az elhelyezésre szükséges terület is könnyebben előállítható.

Tételem keretébe, meg a kongresszus programjába sem illeszthető be, hogy az árvaházak szervezetét, nevelési irányát bővebben ismertessem, azért végzem a tétel fejtegetését s javaslataimat következőkbe foglalom:

1. mondja ki a kongresszus, hogy Maros-Vásárhelyt, Székely-Udvarhelyt, Csikszeredában a székely árva fiúk, székely árva leányok, 4 gyermekben felüli teljesen vagyontalan székely szülők, az Oláhországba vándorolt székelyek gyermekei részére 100—100 fiu és 100—100 leány befogadására intézetek létesítését a székelység fenmaradása és megerősítése céljából elodázhatatlannak tartja.

2. Az első pontban említett intézetek létesítése céljából átiratot intéz a székely vármegyék törvényhatóságaihoz, hogy a gyámpénztári tartalékalapból, szegényalapból bizonyos összeget és 1%-os megyei pótdót szavazzanak meg s hívja fel a székely városok közönségét, hogy a kezelésük alatti árvapénzekből gyűjtött tartalékalapból járuljanak az árvaházak létesítéséhez s ott, a hol az árvaházak elhelyeztetnek, a város ingyen adjon belső telket s anyagi erejéhez mérten az építési anyagokat is fedezze.

3. Támaszkodva az 1901. évi VIII. t.-czikk 1. §-ára, intéztessék kérés a magyar királyi belügyminiszteriumhoz, hogy a székely teljesen vagyontalan, elzüllésnek, eloláhosodásnak kitett gyermekek megmentésére a székely vármegyék, illetve társadalom emberbaráti tevékenységére *csakán erkölcsi szempontból is találja meg a megfelelő biztosítást* s sürgősen létesítsen gyermekmenhelyeket.

4. A belügyminiszter szigoruan utasítsa a községi elől-

járóságokat, hogy olyan községben, hol a teljesen árvaságra jutott és minden gyám nélkül maradt gyermekek az oláh-ság közé jutottak, addig is míg valamely székely, vagy állami árvaházba elhelyezhetők, teljesen megbízható családoknál helyeztessenek el.

5. A létesítendő székely árvaházakban 1—15 éves korig neveltessenek a gyermekek s a mezőgazdaság, kertészet, állattenyésztés, állati termékek feldolgozásában, kisebb gazdasági eszközök, háziipari cikkek készítésében képeztessenek s 15 éves kortól nagykorúsításig, mint gazdasági cselédek szerződtesse nek.

6. A sepsiszentgyörgyi, kézdivásárhelyi és maros-vásárhelyi árvaházak továbbfejlesztése iránt a m. kir. belügy-minisztériumhoz előterjesztés tétessék.

7. A vakok, siketnémák s általában a fogyatékos érzékű székely gyermekek felvételére a házi intézetek kéressenek meg.

8. Létesítsék Hosszufaluban a Romániában tartózkodó csángó szülők gyermekei, valamint a csángó árvák részére benlakással és ingyenes vagy mérsékelt díjfizetés mellett egy csángó-otthon, hol a gyermekek tankötelezettségük ideje alatt magyar iskolákba járjanak s pályaválasztásuk onnan irányíttassék. (*Helyeslés.*)

Koós Ferencz: Nem mulaszthatja el, hogy e kérdésnél meg ne emlékezzék a sepsi-szt.-györgyi árvaházról, a mely éppen az előadó vezetése alatt páratlan intézménynyé fejlődött. Potsa József főispán ur

Önagyméltósága ezen árvaház megalapításával örök emléket állított magának. Első volt aki Erdélyben az árvaházak szép emberbaráti intézményét megvalósította s ezzel számos szegény ember életpályájának alapját teremtette meg. Engedelmet kér tehát, hogy a székelység nevében hálás köszönetét fejezze ki Önagyméltóságának és kívánja, hogy a Mindenható a közügyek élén és az intézet gyámolítására sokáig tartsa meg. (*Éljenzés!*)

Sándor József elnök: A szakosztály legmelegebb köszönetének kifejezése jegyzőkönyvbe vétetik.

Potsa József: Midőn köszönetet mond Koós Ferencznek a székelység és különösen a kivándorolt székelyek igaz barátjának, itt előterjesztett indítványáért, kifejti, hogy a ki a közéletben működött, mielőtt onnan távoznék, gondoskodnia kell, hogy törekvéseinek emléke marad

jon. Ez a törekvés vezette őt a sepsi-szent-györgyi árvaház megalapítására. Visszaemlékezik a 25 év előtti időkre, mikor egy többnyelvű, vármegyének volt alispánja s daczára az iránta tanusított vonzalomnak, ott hagyta azt a vármegyét és hazajött a Székelyföldre, hogy a székely faj érdekében fejtsse ki tevékenységét, melyre magát hivatottnak érezte.

Hosszu időn át szerzett tapasztalatai alapján mondhatja, hogy a Székelyföldön a nevelést kell első sorban reformálni. Az államnak és társadalomnak kell segítségére sietnie azoknak, a kik nem képesek gyermekeiket úgy nevelni, a mint az szükséges és talán maguk is szeretnék. A ki két kezével 11 gyermeket nem tud ellátni, azt nem lehet elítélni, ha vizsgálatásért az alkoholhoz folyamodik. Ennek az a szomorú következménye van aztán, hogy 30—40 éves korában az illető elpusztul, s gyermekei árván maradnak. Ezeket nevelni s pályájukat biztosítani, képezi az árvaház feladatát, a melynek első sorban a *becsületességet, a vallásosságot és erkölcsiséget* kell a gondjaira bízott gyermekekbe oltania. Az árvák gondozása súlyos nemzeti feladat a Székelyföldön. Kívánatos volna, ha elérhetnők, hogy minél kevesebb gyermek kerüljön az árvaházakba, ellenben a szülők életmódja tétessék olyanná, mely képessé teszi őket gyermekeik nevelésére.

Fel kell hívni államot és társadalmat, hogy az árvák gondozására minél nagyobb súlyt helyezzen, az árvák minden vármegyében nyilvántartassanak s a hol a kereső munkáskéz elgyöngül, az állam és társadalom nyújtson segítséget. (*Helyeslés.*)

Borbély Sámuel: Mindenben hozzájárul az előadó elismerésre méltó munkálatához, csak egy dologra kívánja a szakosztály figyelmét felhívni. Székely-Kereszturon állami, Csik-Somlyón róm. kath. tanítóképző-intézet áll fenn és Sepsi-Szt.-Györgyön is nemsokára felállítanak hasonló intézetet. E tanítóképző-intézeteket véleménye szerint szerves kapcsolatba kellene hozni árvaházakkal, a melyeknek növendékeit a tanítójelöltek oktatásban részesítvén, így gyakorlati kiképzésük is egyidejűleg megtörténhetnék. Indítványozza tehát, hogy

Csik-Somlyón és Székely-Kereszturon a tanítóképző-intézetek mellé és ezekkel kapcsolatosan egy-egy szeretetház állíttassék fel.

Sipos Samu előadó: Köszönetet mond a felszólalóknak érdeklődésükért. Borbély Sámuel javaslatához azzal az észrevétellel járul hozzá, hogy e szerint az általa előterjesztett javaslat csak annyiban szenvedne módosulást, hogy Csik-Szereda helyett Csik-Somlyó, Székely-Udvarhely helyett Székely-Keresztur állíttatnék be. Elismeri, hogy a Borbély által szükségesnek vélt kapcsolat tényleg czélszerű volna, mert egyfelől az árvaházi növendékek is többet tanulnának, másfelől a tanítóképzők mellett fenálló gyakorló iskolák feleslegessé válnának. (*Helyeslés.*)

Sándor József elnök: A szakosztály által helyeselt indítványok alapján kimondja, hogy az előadó által benyújtott határozati javaslat a következő módosításokkal fog a kongresszus záró-ülése elé terjesztetni:

Ad 1. pont: „Maros-Vásárhelyt” után „Székely-Udvarhelyt, Csik-Szeredában” helyett „Székely-Kereszturon, Csik-Somlyón a tanítóképzőkkel kapcsolatosan” tétetik.

Pótlólag, 9. pontul fölvetetik: „A négynél több gyermekkel bíró székely szülőket gyermekeik nevelésében, fentartásában az állam segítse, mint az Franciaországban történik s mint gyakorlatban van a magyar kir. pénzügyőrök gyermekeinek segélyezésénél”. (*Helyeslés.*)

13. Székely cselédképzés és cselédoktatás.

Koós Ferencz előadó: Tisztelt Szakosztály! *A cselédleányok oktatásának története hazarésziinkben* nagyon rövid történet, de mégis előadom, hogy a multban szerzett tapasztalatok szolgálnak jövőre tanulsággul arra nézve, hogy mit kell elkerülni s mit kell tenni, hogy a cselédleányok oktatását hazarésziink és Románia minden nagyobb városában életbeléptessük és felvirágoztassuk.

I. A cselédleányok oktatásának bölcsője a brassó-belvárosi állami elemi iskolák voltak 1879—80-ban. Erre nézve az említett állami iskolák „Értesítőjé”-ben a következő feljegyzést találtam:

„A gondnokság és tanítótestület gondoskodó figyelme kiterjedt mindre, a mivel iskoláinkat az elérni óhajtott célokhoz közelebb vezetni jónak vélte. Ez elvtől vezéreltetve, ezen tanévben három új intézmény honosított meg intézetünkben: a kézimunkatanítás, az iskolai takarékpénztár és a *nőcselédoktatása*.

A nőcselédoktatás vasárnapi oktatását illetőleg gondnokságunk figyelembe véve ama körülményt, hogy városunkban az ismételőiskolai oktatás nem létezik s annak szervezése alig belátható nehézségekkel is járna, mint az ismételőiskolák korában levő iparos-oktatás, ugyanazon korban levő nőcselédoktatás részére is a vasárnapi oktatást elhatározta. Ezen oktatást vezető tanítónőtestület pedig a szükséges erkölcsi érzület ápolását és fejlesztését tűzte ki célul, miután a tantárgyakban nagyobb eredmény elérésére jelen viszonyok között még amugysem számíthat.

Ezen intézmény életbe lépett 1879. év december hó 14-én, a mikor a tanításon megjelenő nőcseléd száma 30 volt, míg év végén már 75.”

De a gyermek a bölcsőből csak 21 évi alvás után kelhetett

ki. A Brassói Székely-Társaság hívta új életre a székely cselédleányok oktatását 1901 december hónapban ugyancsak a brassói áll. iskolák egyik legéletrevalóbb iskolájának igazgatója és tanítószemélyzete s néhány tanár és tanító támogatása mellett. Erről később részletesen fogok szólni.

2. Az *Izabella főhercegnő* védnöksége alatt keletkezett *Egyesület Kolozsvárt*.

1894-ben alakítottattam a néhai főispánné elnöklete alatt. Bár ez egyesületnek szépszámu tagja s pompásan működő irodája egy öreg ur vezetése alatt kezdetben szép reményekkel kecsegtetett, bár hívek csoportosultak a gondolat megtestesítésére, az *egyesület fejlesztése nem sikerült*. Apostolai visszahúzódtak s *félévi uttörő munka után elahudott az egész akció*. Elég kár, mert hazarészünk fővárosának jó példával kellett volna a többi városok előtt a leánycselédek oktatásában is éppen úgy előljárni, mint tette 1894-ben az EMKE megalapításakor.

3. Bár nem tartozik szorosan ide, de jó példaadás végett meg kell említenem a brassói szász cselédleányok oktatására lelkes szász nők által alapított egyesületet, az úgynevezett „Mädchenheim“-ot, leányok otthonát.

A szász cselédleányok oktatása Brassóban 1896 november hó óta áll fenn és működik valóban áldásosan az öreg Lurz K. evang. tanár derék neje fáradhatatlan elnöklete alatt. A főfelügyeletet Obert Ferencz belvárosi első lelkész gyakorolja a presbitérium megbízásából.

a) Az oktatás a szász elemi és polgári leányiskola disztermében történik november—április végéig minden vasárnap d. u. 3—5-ig.

Az oktatás tárgyai körülbelül azok, melyek a brassói székely cselédleányoknál, melyet a Székely-Társulat rendezett s tart fenn 1901 december óta, mit alább részletesen elmondok. Különbőség csak az, hogy a szász cselédleányok maguk is tevékeny részt vesznek egymásnak oktatásában, dalok és szavalatok előadásában, megjegyzem, hogy a szász cselédleányok mindannyian végezték otthon az elemi és ismétlő iskolákat, szépen dalolnak, nagyon szeretik a dalt. A székely leányok közül sokan még az elemi iskolát se végzik s már Brassóba özönlenek. Itt igazán megvalósítva látjuk, hogy a *szükség törvényt ront*.

A szász cselédleányok száma Brassóban átlag csak 100—120, a székely leányok száma megközelíti a kétezeret.

Átlag 50 száz leány látogatja az oktatást, legtöbb 75.

Karácsonykor karácsonyfát állítanak fel az iskolában, melyre azonban aranyos dió, mogyoró és pogácsa helyett különböző keszkenőket, harisnyákat, szalagokat s egyéb szükséges tárgyakat aggatnak.

Pénzbeli jutalmakat is osztogatnak 2—10 koronáig az olyan jó magaviseletű leányoknak, kik egy gazdánál legalább három évig hiven szolgálnak.

Egy évben egyszer bált rendeznek a leányok számára a tornacsarnokban d. u. 3—7-ig, melyre a leányok kedveltei is meghívhatók, ebből nem csinálnak titkot, ha valamelyik leánynak katona kedvese van, azt tartják, hogy jobb az nyiltan, mint titokban. Olyan forma biz az, mint a székely cselédleányok *sáribálja*, azzal a különbséggel, hogy a *székely cselédleányokat* ilyenkor senki sem ellenőrzi. Általában el kell ismernünk, hogy a százszok mindkét nemű ifjúságuk nevelésére, oktatására és ellenőrzésére nagy gondot fordítanak s hogy e téren példát vehetnénk tőlük.

A cselédoktatás költségeit közadakozásból teremtik elő.

Hasonló leányotthonok van még a százszoknak Segesvárt is.

4. 1899-ben Székely és Csángó leányok czimen igen érdekes röpiratot adott ki *László Gyula M.-Vásárhelyt*. E röpirat célja volt, hogy Románia helyett hazánk fővárosa és vidéki nagyobb városok felé terelje a szolgálatot kereső leányokat.

Véleménye az volt, hogy a szegény leányok ügyét a nőegyleteknek, a művelt nőknek kell felkarolniok.

Lám a brassói művelt százsz nők ebben is megelőzték a művelt magyar nőket!

„Az én akcióim — írja László Gyula hozzám, — nem sikerült, maradt minden a régiben. Pedig nemzetünknek szégyene a székely és csángó leányok vándorlása. Akárhová helyezzük, csak itthon tartsuk őket s legyünk annyi figyelemmel irántok, a menyenyivel véreinknek tartozunk.”

Mondhatná valaki, hogy László Gyula ezen akciója nem tartozik a cselédleányok oktatásához. Erre azt felelem, hogy Lászlónak éppen ezen akciója után kezdettek a székely leányok nagyobb számban Bukarest helyett Budapestre menni s hogy a budapesti lelkes magyar nők mihelyt, a Brassói Székely Társulat által rendezett cselédoktatásról a „Magyarság” napi lapból értesültek, azonnal élénk, lelkes levelekben kezdték tárgyalni a

cselédleányok oktatásának égető szükségességét. Erősen hiszem, hogy a *leányzó nem halt meg, csak aluszik* s László Gyula megéri még azt az örömnapot, midőn a cselédleányok oktatását Budapesten is életbe fogják léptetni a budapesti lelkes magyar nők.

5. Csécs Balázné, Péchy Izabella hozzám intézett levele :

„A legbensőbb örömmel van szerencsém üdvözölni azért az elhatározásért, hogy a cselédképzés eszméjét felkarolva e nemes misszió élére áll és kezet fogva az erőben gazdag EMKE-vel, nem engedik a legfontosabb, legsürgősebb kulturális ténykedés tovább halasztását.

Erős meggyőződéssel állítom, hogy a cselédképzés üdvös gondolatának megvalósítása megmérhetetlen haszonnal jár, mert először az a leány, a ki minden képzés nélkül legfőlebb 10—12 koronára viheti fel fizetését, kiképezve azt nemcsak megkértszeresheti, hanem még jóval főlebb is viheti, a mi természetesen az ő ügyességétől és szorgalmától függ. De sokkal fontosabb azért, mert nem egy, hanem számtalan családnál megtörtént az, hogy egy lelkiismeretlen, rossz jellemű cseléd példájának, közvetítő működésének esett áldozatul a család féltve őrzött leánya vagy éppen a ház fiatal, tapasztalatlan asszonya, s így hány családi élet bomlott már fel a csöcselék cselédnépség miatt. De mint-hogy a jellemképzés már a zsenge gyermekkorban kezdetét veszi, ehát legeslegfontosabb gyermekeinkért, s ezzel szoros kapcsolatban hazánk s nemzetünk jövőjeért, mert anyán kívül egyelőre legtöbbet a cseléd foglalkozik a gyermekekkel, sőt fájdalommal mondhatjuk azt is, hogy a legtöbb gyermeknek a cselédek az első nevelői. — Szerény nézetem szerint nem is lehet elég hiven ecsetelni ezen legfontosabb társadalmi kérdés megoldásának fontosságát. És pedig azért, hogy cselédeink nem a hányódó-vetődő csöcselékből, hanem a helyzet fontosságát teljesen értő kezek alól és kellő szakavatottsággal vezetett iskolából kerüljenek ki.

De nem oly iskolát értek ez alatt, mely csupán az ő érdekeiket lenne hivatva felkarolni, mert önmagában a cselédképzés még sehol sem bizonyult célhoz vezetőnek, mely állításom igazságát bebizonyítják árvaházaink, hol tisztességesen felnevelik őket, sok ügyes dologra meg is tanítják, de jó cselédnek egyáltalán nem válnak be, mivel inkább kisasszonyoknak képezik magukat mint cselédnek, hanem egy olyan *háztartási iskolával* kapcsolatban, hol intelligens leányok is képeztetnek, mert

míg a cselédnövendékek csakis tanügyi főhatóság rendelkezése alatt állanak, nem szokhatják meg azt a bizonyos alárendelt helyzetet, mely mint cselédeknek osztályrészük lesz, míg az ily háztartási iskolában nemcsak a tanerők, de a növendékek is felügyelet mellett bizonyos rendelkező felsőbbséget képeznek, úgy hogy a míg az iskola intelligens növendékei a cseléddel bánásban, rendelkezésben, tekintélytartásban gyakorolhatják magukat, a cselédtanuló azalatt beleszokik teljesen alárendelt helyzetébe; a folytonos dolog mellett munkaképességük is fejlődik, s így semmi esetre sem válhatik belőlük henye cseléd. Képesítésüket pedig bizonyítvány alakjában a szerint kapják, a mint azt viseletök, szorgalmuk, ügyességük és felfogásuk szerint megérdemlik s midőn azon szakcsoport tananyagáról, hová beiratkoztak (gazdasszony, szakácsnő, szobalány, kertésznő, mosó-, vasalónő, vagy más iparosnő) a szorgalmi idő befejeztével nyilvános vizsga alkalmával beszámolnak. Kiképzési idejük a szerint váltakozik, a mely szakban akarják magukat kiképeztetni. Valaki, hogy házvezetőnőnek is megfelelhessen, csak 2 év alatt lehet, szakácsnőnek ki a sütés-főzés minden ágát, tejjel-vajjal való bánásmódot, gyümölcs és zöldségek konzerválását, szappanfőzést, mosást, vasalást, baromfi- és sertéshizlalási módozatokat csak egy év alatt és akkor is nagy szorgalom mellett lehet elsajátítani. Egy teljesen kiképzett szobaleány szorgalmi ideje szintén egy év, hogy a takarítás minden ágát, mosást, vasalást házilag történhető pecsétisztításokat, foltzást, beszövéseket (stopolás), egyszerűbb női és gyermekruhák készítését, felszolgálatát, hogy mindezeket teljesen elsajátíthassa, rövidebb idő nem elégséges. Konyhakertésznőnek, ki a kertészetben teljes jártasságot óhajt nyerni és e mellett a téli hónapokban néhány hasznos iparágat akar elsajátítani, legkevesebb egy évi időtartamra szüksége van.

A háziiparban való kiképzés ideje részben az egyéntől, részben meg az iparág minőségétől függ. — De lehet kiképezni rövidebb idő alatt is, egyszerűbb háztartáshoz 3—4 fogásu ebéd és a mindennapi életben előforduló vacsorák elállításához szakácsnőt és egyáltalán szerényebb igényeknek megfelelő szobaleányt, mosó-vasalónőket, ezeknél a szorgalmi idő minimuma 3 hónap. De megjegyzem, hogy a gyermekeleányokról egyáltalán, de főleg utóbbi esetben szó sem lehet, hanem legalább 18—20 éven felüliek felelhetnek meg a kívánalmaknak.

Nézetem szerint nem elég a cselédeket csak kiképezni és azután utnak ereszteni, mert ezzel nem messzire haladnának, minthogy köztük bizony a legtöbb olyan, hogy csak addig megbízható, a míg porázon tartják. E szerint alkalmas helyekre kellene őket elhelyezni s hogy azutánra se válják képtessé existenciájuk, kötelezni kellene, hogy egy őket biztosító egyesület tagjai legyenek, hová évente pár koronát fizetnének azon célból, hogy abból azon cselédek, a kik becsülettel felelnének meg a hozzájuk kötött várakozásnak (vagy esetleg, a kit valami szerencsétlenség érne) bizonyos szabályok mellett meghatározott időközökben részesül-
nének segélyben.

Csupán ilyformán lenne képes az őket képező-elhelyező és tovább is (a gazdával összeköttetésben levő) felügyelő-intézet, egyesület, vagy bármely főhatóság kilépésük után is fegyelmezni.

Ha módomban állana, én egyszerre legalább 30 leányt képeznék és ezt a mennyiséget folyton megtartanám, így nem-sokára feltűnnék a biztos eredmény, mert ugy a mint én eddig szeré tehetségemhez képest eszközöltem 2—3 szegény leánynyal, céljt értem ugyan, mert mindenik igen jövedelmező álláshoz jutott és mindenütt bámulatot keltettek ügyességükkel, sőt egy annyira vitte, hogy 2 évi tanulás után nem fogadta el a felaján-
lott 300 korona évi fizetést, mert ennél sokkal többet kap s így nemcsak ráutalt anyját, nagyanyját támogatja, hanem 4 testvérén is segítve, számos tagból álló család ekszisztenciáját képes biztosítani; a mi, azt hiszem, bármely más képzés mellett is nagyon nehezen lenne elérhető.

Maros-Vásárhelyt, 1902. június hó 16-án, hazafias üdvözléttel Csécs Balázsne Péchy Izabella s. k., a háztartási iskola igazgató-
nője.”

A Brassóban szolgáló székely-csángó cselédleányok iskolázta-
tása, a mint később előadom, ugy a brassói Székely Társulat, valamint a szász nők által fentartott *leányotthon*-ban csakis a szolgáló leányok vasárnaponkénti oktatására szoritkozik. Ilyen *háztartási iskola*, milyent Csécsné Péchy Izabella tart fenn, van itt Brassóban is már 12 év óta s szép eredményt tud felmutatni a román nőegylet meleg támogatása mellett. Van még ilyen háztartási iskolájuk Szebenben a szászoknak és Balázsfalván a románoknak. Hathatós támogatásra van szüksége Csécsné háztartási iskolájának ugy a kormány, valamint az Emke részéről, hogy

szép hivatását betölthesse, hogy virágozhatnék Nagy-Szeben, Balázsfalva és Brassó mellett egy magyar háztartási iskola is Marosvásárhelyt, mert mi, az igazat megvalva, ebben a tekintetben a szászok és románok után állunk.

A cselédleányok nevelése és oktatása elhanyagolásának káros következményei. Országszerte általános a panasz a cselédleányokra, hogy szófogadatlanok, megbizhatatlanok, erkölcsileg romlottak, hogy a házinőknek nem hívei, a mint kellene lenniök, hanem ellenségei, hogy durvák, darabosak, durczások, a hol tehetik lopnak is, hogy a gyermekek iránt kiméletlenek, vagy ocsmányságokra tanítják őket; jaj azon gyermekeknek, kiket a szülők a cselédekre biznak stb.

Hogy van közöttük erkölcsileg romlott teremtés, ennek kézzel fogható bizonyágai a pöczegödrökben, pinczékben, kutakban talált ujszülött gyermekek hullái, melyekről rendesen kiderül, hogy a házi cselédek bűnös magzatai, kik a szégyentől, a büntetéstől menekülni akarván, még nagyobb bűnbe esnek, midőn titkosan megölik, elrejtik magzataikat, a mi pedig rendesen napfényre kerül s bűneikért keservesen meglakolnak. Némelyek titkos bűneik tudatában öngyilkosságra vetemednek.

De ki bírná előszámlálni azokat a panaszokat, melyek a cselédleányok feje felett naponta elhangzanak?

Megengedem, hogy e panaszok egy része szóról-szóra igaz, de egyesek bűnei miatt az összes cselédleányokat kárhozatra itélni nem lehet s nem is szabad. A társadalom más osztályában is vannak jók és vannak rosszak és vajon egyedül a cselédleányok maguk okai annak, hogy olyan rossz hirbe kerültek?

Gondoljuk meg azt, hogy Brassóban, Romániában a székely leányok közül kerülnek ki az iparüző mesterek számára azok a jó házi nők, kik közül sokat ismerek, kik iránt tiszteletet érzek s nem mondom a felvuvalkodó, hiu emberekkel mintegy megvetőleg *hiszen azok csak cselédek voltak.* Jók voltak, mint cselédek és jók, mint mesterasszonyok.

Midőn a múlt évi egyik oktatáson egy derék középiskolai tanár tanítást tartott itt Brassóban az Isten házának látogatásáról s megemlítette, hogy az ő községéből is van az oktatáson jelen olyan leány, ki fél év óta lakik Brassóban s máig sem tudja, hogy hol van a róm. kath. templom, több leány sirva fakadott, mert mindannyian találva érezték magukat. Midőn egy oktatás után

megemlítettem, hogy néhány leány milyen botrányt idézett elő éjnek idején egyik utczában, a melyben laktanya van, a legmélyebb csendben hallgatták intő beszédemet s a botrány többé elő nem fordult.

Azért hoztam fel ezt a két példát, hogy rámutassak arra, hogy a székely cselédleányokban van *becsület*, van *vallásos érzés*, hogy nem egyedül ők okai annak, hogy rosszabb a hirük, mint a milyenek. A társadalom nem gondolt eddig velük, nem tette meg velük szemben azt, aminek elmulasztásáért minden rossznak okát a leányokban keresik. A magyar társadalomnak nem jutott eddig eszébe, hogy azok a leányok a mi véreink, hogy azoknak oktatása és neveléseért tenni kellene már valaha valamit. Panaszkodunk uton-utfélen reájuk, pedig mi magunkra éppen úgy panaszkodhatnánk, mert azok nevelés-oktatásáért vajmi keveset tettünk.

Végig gondolok hazarészünk városain s Brassón és Marosvásárhelyen kívül nem találok olyan várost, a melyben a társadalom valamit lendített volna a leánycselédek nevelése és oktatása érdekében. Itt Brassóban is még főleg a leánycselédek érdekében nagy és sulyos feladat várakozik a társadalomra, a Székely Társulatra, mert mi is még csak a kezdetén vagyunk; de jó uton indultunk, mind a „Mädchenheim”, mind a Székely-Társulat és a mi földolog, nincsen itt a cselédleányok oktatásának egyetlen ellensége, de annál több jóakarója, támogatója, hála legyen Istennek.

Fuchs Károly brassói állami főreáliskolai nyug. tanár is foglalkozott legközelebb a székely és csángó leányok állapotával a „Brassói Szemle” május 25-iki 21-ik számában ilyenénképpen:

„Legégetőbb dolog a székely leányokról gondoskodni, kik most a lélekkufárok martalékai lesznek. Történt már több kísérlet, a leányokat cselédeknek vinni Budapestre és más városokba. Az eredmény szomorú volt; előbb-utóbb a leányok nagyobb része — elveszett. Szomorú tapasztalatot különben már Brassóban tehetni, egész Erdélyben, a hol székely cseléd van. Mi lehet e tüneménynek oka? Egy oka az, hogy a mai hazai asszonyok már kevesen tudnak cselédet nevelni, mert maguk is keveset értenek; fontosabb oka pedig az, hogy a törvény a háziasszonyoknak nem ad elég hatalmat a cseléd felett; legalább nem annyit, a mennyi a legtöbb székely leánynyal szemben szükséges. A székely leány otthon oly szabadon nő fel és mikor elszegődik, oly ferde fel-

fogása van jogairól és szabadságáról, a mellett oly határozott, önálló természetű, hogy rendesen csak egy módon lehetne saját sajátságos álláspontját helyre igazítani: *a kényszerrel határos szigorúsággal és szigoru igazságossággal.*

Itt a hatóság kétes helyzetben van. A kényszer oly veszedelmes fegyver, milyent ma csak kevés asszonnak kezébe adhatni; a legtöbb asszony ügyetlenül, sok asszony pedig rosszakaratulag kezelné.

Fegyelmet, a visszaélés veszélye nélkül, cselédiskola adhat. Külföldön vannak cselédiskolák, de tulnyomóan jobb leányok számára, kiknek oktatás, nem pedig fegyelem kell. Talán lehetne a cselédiskoláknak egy oly szervezetét is találni, mely a székely leányok természetének megfelel. A legegyszerűbb szervezet az volna, hogy egyes kiváló háziasszonyok a hatósággal történt megegyezés alapján elvállalják valamely leány kiképzését, de úgy, hogy a leány hosszabb időre például két vagy három évre kötelezi magát. A hatóság szükség esetén fegyelmezően lép fel.”

A mi a Románia nagyobb városaiba szolgálatra kiment, vagy kiszöktetett székely és csángó leányok sorsát illeti, az még sokkal elszomorítóbb. Nem tagadhatjuk, hogy idehaza is töméntelen csábításnak, kísértésnek vannak kitéve a cselédleányok, de ezeknél sokkal veszélyesebb idegen földön, idegen embereknél helyzetük. Sok szomorú tapasztalatot szereztem én ebben a tekintetben 1855—1869-ig Bukarestben a kórházakban és szüléstdékben, miket itt le nem írhatok. Egyet azonban megemlítek.

1887-ben itt Brassóban, az Európa szállodában éppen a székely és csángó leányok kivándorlása ügyében tartottunk értekezletet néhai Horváth Gyula orsz. képviselő elnöklete alatt. A legtöbben abban a nézetben voltunk, hogy nemzetünkre nézve ezt a kivándorlást károsnak tartottuk; volt azonban olyan is, ki nem osztotta a nézetünket. Erre egyik társunk, ki alaposan ösmerte a bukaresti viszonyokat, így felelt: *Uraim, jegyezzük meg magunknak, hogy Bukarest minden kórházában a székely leányok hulláiból vannak készítve a praeperátumok,*

A viszonyok itt ma sem jobbak, sőt rosszabbak, mert a székely és csángó leányok *ma meg nagyobb számban vannak ott, mint valaha voltak.*

László Gyula „Székely és csángó leányok” című röpiratában ezeket írja:

„Évtizedek óta halljuk, hogy a határszéli vidékek székely és csángó leányai százanként vándorolnak ki Romániába alárendelt cselédszolgálatok végzésére. Arról is tudunk, hogy a leányoknak *egy része nem marad meg a becsület útján, künn ragad és czégrézteti a magyar nevet, ha ugyan mihamarabb el nem oláhosodik.* Arról is halottunk, hogy gaz lélekkufárok az ellenőrzés hiánya folytán, már idehaza hálójukba keritik a székely és csángó leányokat s busás haszonnal üzérkednek velük. És végül épp napjainkban azt is tapasztaljuk, hogy a romániai nagy városok romlott csöcselékével sűrűen érintkező határszéli székely és csángó nép erkölceiben rohamosan hanyatlik, züllik és koldusodik.

Ezen jelenségekkel szemben tétlenül áll a magyar társadalom. Pedig mindenki ösmeri a székely és csángó leányok szomorú sorsát, *de csodálatosképpen érettük nem tesz senki semmit.* Még csak kísérlet sem történt eddig a szegény leányok megmentésére, *még csak jóakaratu szándék sem nyilvánult érdekükben.* Mert ugy vélekedik a felületesen ítélkező nagy közönség, *hogy csak a selejtes elem megy ki és romlik odaát, a melytől jobb szabadulni.*

Igy, a társadalom közönye miatt elfajult a székely leányokkal való üzérkedés annyira, hogy ma utlevél nélkül lélek-kufárok százankint viszik a hegyeken át, kerülő utakon a fiatal leányokat és a mi aggasztóan elszomorító — a szülők tudtával, azok beleegyezésével. Csupán egy szolgabirósági kerületből, a kézdi járásból jelenleg 261 utlevél nélküli átszöktetett leány van Romániában, a kik nagy részének tartózkodási helyét, miként arról személyesen meggyőződtem, a szülők sem tudják.

Mi természetesebb, minthogy a határszéli megyék egész területéről

Háromszék, Csik és Brassó vármegyék minden egyes községéből vannak utlevéllel és vannak a nélkül is Romániában fölös számmal leányok, kiknek összes számát ezrekre lehet tenni. Csak a leányokét. És a leányok legtöbbször, ha idejében vissza nem térnek, hontalanság, elzüllés, megvetés és halálig tartó nyomor vár. *Ott a a székely és csángó leányokra rendkívül bizonytalan jövő vár, nagyobb részük elhervad, elpusztul időnap előtt.*

Vajjon van-e jogunk elítélni a székely leányokat, mikor megmentésükért éppenséggel semmit sem teszük. És vajjon igazságosak vagyunk-e akkor, mikor a kivándorló leányokról már előre rosszat tételezünk fel? Igazságtalanul ítélkezünk, mert részben a mi hibánk, a művelt társadalomé a leányok szertelen kivándor-

lása. Mi vagyunk felelősök, a miért az elzüllés a székely és csángó leányok között oly gyakori.”

Ezeket írja László Gyula.

Végig jártatom gondolatomat Románia nagyobb városain: Bukarest, Ploest, Pitest, Gyurgyevó, Braila, Galacz városokon, a melyekben ma már róm. kath. és ev. ref. egyházak és elemi népiskolák állanak fenn.

Hogy mit kell ezekben tenni a székely és csángó leányok nevelése és oktatása érdekében, javaslatomban részletesen előadtam s bizom az illetők hazafiságában, hogy tudni és teljesíteni fogják kötelességüket.

Minő eszközökkel lehet a cselédleányokat a nevelés-oktatás pontos látogatására megnyerni? Ide igazán illik ama példabeszéd, hogy: „minden kezdet nehéz”.

A brassói Székely Társulat töretlen uton indult meg ebben a tekintetben. Két hónapon át négy gyűlésben hánytuk-vetettük a cselédnevelés, oktatás ügyét. Voltak, kik kivihetetlen dolognak tartották; voltak, kik a költségektől riadtak vissza; voltak, kik attól tartottak, hogy a házinők nem fogják cselédeiket az oktatásra elbocsátani; voltak, kik attól tartottak, hogy maguk a leányok nem fognak az oktatásra megjelenni.

Ilyen és több más nehézségek megvitatásával teltek az ülések s már-már oda jutottunk, hogy elejtjük az eszmét.

Ilyen viszonyok között rendelt az isteni gondviselés ennek az ügynek megvalósítására egy őrangyalt Krbek Arnold áll. felsőkereskedelmi iskolai tanár nevében, *Liber Etelka* állami polgári leányiskolai igazgatóban.

Krbek Arnold barátom, tagja a Székely Társaságnak, melegen érdeklődött a cselédoktatás iránt s annak megvitatásában kivette az oroszlanrészt és otthon közölte a feleségével, hogy mivel foglalkoznak a Székely Társaság ülésein.

Vitatkozásunk végén, novemberben meglátogattam a kedves Krbek családot, melyben három szép kis angyali gyermek teszi oly boldoggá a szülőket. Előfordulván a leányoktatás is, Krbekné *Liber Etelka* így szólott:

„Édes Koós bácsi! Kezdjük el mielőbb a leánycselédek oktatását. Én rendelkezésre bocsátom a rajztermet, melybe elfér 200—300 leány. A polg. leányiskola 12 nagyobb növendéke zongorakiséret mellett fog minden oktatáson kétszer dalolni. Én magam

is mindig jelen leszek, sőt ha megengedi, a legelső oktatást fogom tartani és a leányokat valamivel meglepni.

A vezetésem alatt álló állami polgári, valamint az állami elemi iskolák tanítónői megígérték, hogy ők is készek a leánycselédnek egy-egy oktatást tartani, őket a háztartásba bevezetni. Minden oktatáson egy-egy polgári leányiskolai nagyobb növendék fog egy-egy hazafias költeményt szavalni.”

Ki írhatná le örömeimet?

Bejelentettem a nagylelkű ajánlatot a Székely-Társaságnak, a hol lelkesedéssel fogadták, megbiztak, hogy a helybeli magyar lapban — „Brassói Lapok”-ban — kérjem fel a gazdákat és házi-nőket, hogy engedjék el vasárnap délután 3—4-ig az oktatásra leánycselédeiket. Minden előkészület megtörtént s szivszorongva vártuk 1901 december 8-ikát, vajjon eljönnek-e a leányok? vajjon elbocsátják-e a házinők őket ? ...

Megjelent 55 leány. *Liber Etelka* tartotta az első oktatást, munkára s az oktatások látogatására buzdítván őket. Az állami polgári leányiskola 12 nagyobb növendéke szép magyar dallal nyitotta meg és zárta be az oktatást, sőt egyik szavalt is.

A Székely-Társaság gondoskodott, hogy rajtam kívül még egy tag minden oktatáson legyen jelen. Az oktatást rövid beszéddel én nyitottam meg és zártam be. Erre következett a meglepetés, *Liber Etelka* igazgató minden leányt egy-egy szép nagy almával lepelt meg, kik aztán örvendezve hazaoszlottak.

A *jég meg volt törve*, a felhozott nehézségek eltűntek. Lám mit tehet egy lelkes honleány a cselédleányok oktatása érdekében!

1901 december 22-én tartott második oktatásra már 132 leány jelent meg; oktatott *Boór Jolán* állami elemi leányiskolai tanítónő a takarékosagra, tisztaságra serkentvén őket. A Székely-Társaság elnöke Papp Ferencz 5 koronát adott, melylyel almát vettünk. Dalolás és szavalat mint előbb. Az almák kiosztása nagy örömet okozott.

1902 január 5-én jelen volt 103 leány, oktatott *Szemlér Ferencz* helybeli r. kath. középisk. tanár, templomlátogatásra buzdítván őket. Dr. Fiala Lajos Bukarestből 5 koronát küldött a költségek fedezésére.

1902 január 19-én jelen volt 139 leány, oktatott *dr. Halász Gyula* állami főreáliskolai tanár, a ki Arany János egyik népies és tréfás költeményét olvasta fel és fejtegette, melylyel folytonos

derültséget idézett elő a leányok között. Gr. Lázár István főispán ő méltósága a költségek fedezésére 10 koronát adott.

1902 február hó 2-án jelen volt az oktatáson 164 leány oktatott *Vizy Teréz* állami polgári leányiskolai tanítónő, egy hűséges, igazságos leány élettörténetét adván elő. Ekkor kezdtünk az almán kívül kiflit és mesemondó füzeteket osztogatni.

1902 február hó 16-án jelen volt 185 leány, kiosztottunk 185 mesemondó füzetet. Oktatott Krbekné *Liber Etelka* állami polgári iskola-igazgató az igazmondás igazságosságáról.

Február hó 18-án a helybeli magyar Takaré- és Önségélyező egyesület a költségek fedezésére száz koronával lepott meg.

1902 márczius hó 2-án a hetedik oktatáson jelen volt 165 leány, oktatott *Moór Gyuláné* állami elemi iskolai tanítónő a hazaszere- tetről, szépen és lelkesen. Kiosztottunk 165 mesemondó füzetet.

1902 márczius hó 16-án a nyolczadik oktatáson jelen volt 205 leány, oktatott *Hesz Lenke* állami elemi iskolai tanítónő a munkásságról. Kiosztottunk 205 mesemondó füzetet.

1902 április hó 6-án a kilenczedik oktatáson jelen volt 97 leány, tévedésből jöttek volt össze ilyen kevesen. Oktatott *Tischlerné Wächter Etelka* állami polgári leányiskolai tanítónő az egészség fentartásáról. Kiosztottunk 97 mesemondó füzetet.

1902 április hó 20-án a tizedik előadáson jelen volt 156 leány, oktatott *Csulak Lajos* állami elemi iskolai tanító, a Székely-Társaság jegyzője, egy 1848-beli hazafi viszontagságos életét adván elő. Kiosztottunk 156 mesemondó füzetet.

A tiz oktatáson megjelent összesen 1401 leány, hozattunk Budapestről 900 mesemondó füzetet, melyből kiosztottunk 834 füzetet. Azok a leányok, kiknek eddig itt Brassóban könyv kezükben nem volt, ma 834 könyvet birnak, melyeket egymás között kicse- rélnek s szorgalmasan olvasgatnak.

Az *EMKE* egy leánycseléd-könyvtár alapítására 130 korona és 80 fillért adott; a könyveket már elhozattuk. Krbekné *Liber Etelka* igazgató fogadta gondjába a leánycseléd könyvtárt is. Jövőre már nem osztunk ki füzeteket, hanem minden oktatás után fognak a könyvtárból kapni olvasni való könyveket.

A helybeli vasuti tisztviselő-egyesület egy bál jövedelméből száz koronát ajándékozott társulatunk szükségei fedezésére.

A *Székely-Egyesület* ötven koronát szavazott meg az oktatás szükségének fedezésére. Ezen összeget a jövő tanévben fogjuk felhasználni.

Azért részleteztem az oktatások leírását, hogy felmutassam, mit tehet a Székely-Társaság a leánycselédek oktatása érdekében, ha egy lelkes, művelt honleányt rendel melléje, mint nálunk történt, az isteni gondviselés!

Jövő tanévre úgy intézkedünk, hogy egy hónapban nem két, hanem négy oktatást tartunk. Minden hónap első és harmadik vasárnapján írni, olvasni, számolni, dalolni tanítjuk az olyan apró székely leánykákat, kik a nyomor elől menekülnek az elemi iskola bevégezése előtt Brassóba. Ezen tanítást Tischlerné Wächter Etelka állami polgári leányiskolai tanítónő egy éven át honleányi szeretetből minden díjazás nélkül fogja teljesíteni.

Minden hónap második és negyedik vasárnapján úgy fogunk eljárni, mint az előző évben, azzal a kis különbséggel, hogy az ének és szavalásban a cselédleányoknak is juttatunk egy kis szerepkört s hogy a háztartásra nagy súlyt fogunk fektetni.

Előadtam a leánycselédek nevelésoktatásának rövid történetét, a cselédleányok nevelésoktatása elhanyagolásának káros következményeit. Jelezttem, hogy minő eszközökkel lehet a leánycselédek a nevelés-oktatás pontos látogatására megnyerni.

Szivemből kívánom, hogy szavaim találjanak visszhangra az egész hazában és a szomszéd Romániában.

Erősen hiszem, hogy a mi Brassóban a Székely-Társulatnak és a mivelt szász nőknek sikerült, az sikerülni fog más városokban is.

Erősen hiszem, hogy ha lelkes hazafiak és honleányok ennek a nemzetünkre nézve oly égetően szükséges hazafias ügynek élére állnak, ha hamarabb nem is, de egy tized alatt társadalmi életünkre áldásos hatása minden bizonynyal be fog következni. *Legyünk kitartók, legyünk fáradhatatlanok, ha egyszer hozzá fogtunk, az elhintett jó mag meg fogja teremni hazánkra nézve áldott gyümölcseit.*

Ugy legyen! *(Élénk helyeslés.)*

Az előrebocsátottak után javaslatomat a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

mondja a Kongresszus, miszerint kívánatosnak tartja, hogy a hol nagyobb számú székely cselédség van, magyar hazafias testületek vagy egyletek a cselédgondozás és oktatás ügyét felkarolják vasárnapi oktatások által, vallási és hazafias irányban. (Éljenezés.)

Szabó Sámuel: Engedelmet kér, hogy szivből jövő köszönetét fejezze ki a székelység öreg barátja, az előadó iránt, a ki éppen azt a kérdést választotta előadása tárgyává, a mely a székely kivándorlás mérlegelésénél a legsúlyosabb s a legfontosabb helyet foglalja el. Az előadó által felvetett kérdést a szakosztály különös figyelmébe ajánlja. Mert igaz ugyan, hogy a kik e földtől megváltak, idegenbe mentek, azoknak nagy részét már visszanyerni alig lehet, vagy ha igen, akkor is csak a réginek romjaként, gondoskodni kell azonban az itthonlévőről. Kívánja, hogy az előadók, a ki munkás életének utolsó szakát sem nyugalomban, hanem a közérdekért való tevékenységben tölti el, az Isten sokáig tartsa meg! (*Éljenzés.*)

Sándor József elnök: Az előadói javaslat ellen észrevétel nem merülvén fel, határozatképen kimondja, hogy a szakosztály azt *egyhangulag* elfogadja és előadónak hálás köszönetét fejezi ki. (*Helyeslés.*)

14. Tanító- és tanítónőképző intézetek.

Borbély Sámuel előadó: Tisztelt Szakosztály! Javaslatom elfogadását nem is szükséges vagy igen röviden szükséges indokolnom: annyira jogos és kívánatos az abban kifejezett óhajtás.

Hogy bármely szakiskola megfelelhessen a hozzá fűzött követelményeknek és hogy fejlődhessék, egyebek mellett szükséges, hogy jó helyen, kedvező vidéken legyen elhelyezve, másfelől, hogy a közkivánalmaknak megfelelő épületekkel, helyiségekkel birjon.

A Székelyföld egy állami tanító- és egy állami tanítónőképző-intézete Székely-Kereszturon és Sepsí-Szt-Györgyön a legjobb vidékeken vannak elhelyezve. Mindkettő egy-egy előretolt bástyája a magyar nemzeti művelődésnek a szász és oláh tenger felé; mindkettő a legjobb, a leghelyesebb csatornája a székely kitelepítésnek; mindkettő a legjobb anyagot szolgáltatja a nehéz, a küzdelmes tanítói pályának, mert a székely faj, nők és férfiak kitartó munkások, lelkiismeretesek, kevés mellegelégedők, kevés igényűek. A tanítói pályára pedig ilyen emberek kellenek.

Hogy ez intézetek nemzetiségi szempontból mily átalakító hatásuk az azokban tanuló idegenajku ifjakra, nem kell fejtegetnem.

Ugyde ez intézetek oly épületekben vannak berendezve, melyek nem ily célra épültek, egészségtelenek s ezer hiányban szenvednek. Építtessen tehát az állam mindkét intézet számára oly

épületeket, kerülve minden luxust, melyek nemcsak a tanítás céljaira szolgáljanak, hanem lehessen azokban a tanulók számára együttlakást és együtt étkezést is berendezni. Így rendeli ezt a népoktatás tárgyában alkotott 1868. évi XXXVIII.-ik törvényczikk is.

Székely-Kereszturon van ugyan saját épülete az intézetnek, de az a tanítás céljaira is szűk, az együttlakás pedig bérelt helyiségben van kezdetlegesen berendezve, a mellett abban oly kevés helyiség van, hogy ott a tanulóifjuságnak alig fele helyezhető el úgy ahogy, a másik fele pedig szerteszét lakik a községben, sok nélkülözésnek és erkölcsi veszélynek kitéve. Ez intézetnél együttétkezésről szó sincs, mert azt alkalmas helyiségek hiányában berendezni nem lehet.

Az ösztöndíj oly kevés (10—16 kor. havonként egy-egy tanuló-
nak), hogy abból táplálkozni nem lehetséges s így éppen abban a korban táplálkoznak szűkön, mikor az anyagcsere legnagyobb s a szervezet legtöbbet kíván.

Sok tekintetben hasonló viszonyok állanak fenn a sepsi.-sztyörgyi állami tanítónőképző-intézetnél is, ott is türhetetlenek az elhelyezkedési állapotok: tisztelettel kérem tehát javaslatom elfogadását.

Mondja ki a Kongresszus, miszerint kívánatosnak tartja, hogy: a Székelyföldön elhelyezett tanító- és tanítónőképzőkbe (Székely-Keresztur és Sepsi-Szent-György) elsősorban székelyföldi tanulók vétessenek fel, hogy azok ne csak a Székelyföldön levő intézetek, hanem a székely nép számára való intézetek legyenek, melyekben az általános nevelés-oktatási szempontok mellett különös gond fordítandó a székely viszonyokhoz való alkalmazkodásra. Ennek hatékonyabb eszközölhetése végett ez intézetek megfelelő épületet nyerjenek és mindenesetre internátussal láttassanak el, mely míg egyfelől megkönnyíti a szülőknek a taníttatást, másfelől lehetővé teszi a tanároknak az eredményesebb tanítást, nevelést, munkához szoktatást és fegyelmezést; megóvja az ifjakat a különféle erkölcsi veszélyektől s egészséges táplálkozás által életerős nemzedéket ad. (Helyeslés.)

Szőke Mihály: Indítványozza, hogy az előadói javaslatához második pontul a következő pótlás tétessék be:

minthogy a lelkeskedő papság mellett a tanítók a nép gazdasági oktatói is kell hogy legyenek, úgy a teológiai tanintézetekben, mint a felekezeti tanítóképzőkben a gazdasági és kertészeti oktatásra kellő gond fordítassék.

Sándor József elnök: Megismétli azt a megjegyzését, a melyet már előbb kötelességszerűleg felhozott, t. i. azt, hogy az előadó munkálata szintén nagy terjedelmű volt és felölelte Udvarhely vármegye egész tanügyét, azonban az előkészítő-bizottság a javaslatokat felosztotta a különböző előadók között. Kéri, hogy az előadónak buzgó munkásságáért és a rendező-bizottság elé terjesztett munkálatáért jegyzőkönyvi köszönetet szavazzon. *(Helyeslés.)*

A szakosztály az előadói javaslatot a Szőke Mihály pótlásával kiegészítve elfogadja.

15. A felső nép- és polgári iskolák.

Lakatos Mihály előadó: Tisztelt Szakosztály! A nem szorosan vett tudományos avagy magasabb hivatalnoki pályára készülni, de azért az elemi iskolában szerethetőnél magasabb műveltséget és tágabb körű ismereteket óhajtó mindkét nembeli ifjúságnak érdekeit különösebben kétféle iskola szolgálja, a polgári iskola és a felső népiskola.

Annak idején, mikor ezen intézményeket felállították, a latin iskolákhoz szokott közönségünk mindkét iskolát bizonyos idegenkedéssel, hogy ne mondjam, ellenszenvvel fogadta.

A polgári iskola csakhamar legyőzte ezt az idegenkedést, pár év alatt megtörte azon közönyt, melylyel iránta rendszeren a szülők viseltettek, a minnek azután természetes következménye az lett, hogy különösen olyan helyeken, a hol nagyobb a polgári életpályákon foglalkozó elem, a mindkét nem számára felállított polgári iskolák tantermei benépesültek.

Azt hiszem teljesen felesleges munkát végeznék, ha én a mélyen tisztelt szakosztály tagjai előtt a polgári iskolák fontosságát kezdeném bizonyítgatni, hiszen ma már minden a tanügygyel foglalkozó és az iránt érdeklődő ember előtt ismeretes, hogy a polgári iskolák milyen kiterjedett széles körben, a társadalom milyen vastag rétegében teljesítenek missziószerű hivatást és eközben milyen kiváló mértékben szolgálják a magyarság ügyét is.

Egyébiránt a polgári iskolák eléggé ékesen szólnak és elég meggyőzően argumentálnak maguk mellett, évről-évre szaporodó

számuk és a mindkét nembeli ifjuság számára felállított ilyen intézetek folyton szaporodó népessége arról beszél, a mellett bizonyít, hogy ezen iskola társadalmunknak egyik ma már nélkülözhetlenné vált intézménye, melyet támogatni, pártfogolni és erősíteni kell.

A polgári fiuiskolák kilátásba helyezett reformját minél sürgetőbben keresztül kell vinni és a három felső osztályt, mintegy az intézmény betetőzését minél rövidebb idő alatt felállítani és a tantervet úgy a fiu-, mint a leány-, a kézimunkatanítás tantervét pedig a leányiskolákban úgy módosítani, hogy az a gyakorlati élet kívánalmainak minél inkább megfeleljen. Ezen iskolákat is el kell látni internátusokkal, ösztöndijakkal és tápintézetekkel, hogy, ne csak az oktatás, hanem az erkölcsi nevelés feltételeinek is minél jobban megfelelhessenek.

Végül állítani kell polgári iskolákat, még pedig, tekintettel a székelység viszonyaira, állami költségen a Székelyföld mindazon helységeiben, ahol annak szüksége mutatkozik, a hol pedig, amint az előbb hallottuk, népiskolákat állítanak, ott a polgári iskolát vagy meg kell hagyni, vagy pedig a vármegye más pontjára áthelyezni.

Sokkal kedvezőtlenebb fogadtatásban részesültek a mindkét nembeli növendékek részére felállított felső népiskolák, melyek különösen a földmiveléssel foglalkozó népességünk igényeit lettek volna hivatva kielégíteni. Ezek az iskolák azonban néptelenek maradtak, megalkotásuk után még néhány évig szórványosan itt-ott mutatkozott hajlandóság felső népiskolák felállítására, később azonban az megszűnt, sőt idő haladtával a már meglevőket is vagy átalakították polgári iskolákká, vagy pedig teljesen megszüntették.

Azokat az okokat vizsgálva, melyek a felső népiskolák és különösen a gazdasági felső népiskolák megnépesedésének akadályul szolgáltak, elsősorban népességünk azon nem épen dicsérendő törekvését kell tekintenünk, hogy minden gyermekéből urat akar nevelni, már pedig a felső népiskolák végzése ilyen célokat nem szolgál. Továbbá, hogy a közép gazdasági tanintézettel nincsen összeköttetésben, de leginkább abban, hogy földmivelő népünk úgy gondolkodik, hogy azon gyermekeinek, kiket a gazdasága mellett megtart s szintén gazdává akar nevelni, semmiféle ismeretre szüksége nincsen. Miután a gazdasági felső népiskolák földmives népünk érdekében olyan szerepet játszanak, mint a kereskedő és iparososztály érdekében a polgári iskolák,

azért ezeket szintén fejleszteni kell, hogy a két osztályu felső leányiskolák szintén teljesíthessék üdvös hivatásukat.

A székely nép a kereskedelem iránt érzékkel viseltetik, sőt erre a pályára nagyon rátermett, ezért megfelelő iskolák létesítése által módot kell nyújtani, hogy magát ilyen irányban képezhesse.

A fentebbi rövid indokolás alapján ajánlom elfogadásra a következő határozati javaslatokat:

mondja ki a Kongresszus, miszerint kívánatosnak tartja, hogy:

A) *Felső népiskolák.*

1. A felső népiskolák tanértéke akár még egy osztály felállításával, akár pedig a tanterv kibővítése által a gimnáziumi VI-ik osztály tanértékével tétessék egyenlővé, hogy a gazdasági irányu felső népiskolák növendékei a gazdasági tanintézetbe átléphessenek. Miután az egyik gazdasági irányu felső népiskola Csik vármegye lakói ilyen irányu igényeinek kielégítésére elegendő, a másik változtattassék át ipari irányu felső népiskolává.

2. Csik vármegyében leányok számára állami költségen egyelőre három felső népiskola állittassék fel, még pedig Alcsik, Felcsik és Gyergyó valamely alkalmas pontján egy-egy.

3. Udvarhely vármegyében a székely-kereszturi állami tanutóképző intézet számára új épület emeltessék, s a mostani egy állami felső leányiskola céljaira használtassék fel.

B) *Polgári iskolák.*

4. A már meglevő polgári fiú-iskolák a tervezett VII. osztályu polgári iskola sürgős létesítése után ilyenekké minél előbb kiegészíttessenek s a helyes irányu nevelés, a kellő felügyelet, az erkölcsi élet és az egészség óvása érdekében mind a fiúk, mind pedig a leányok számára állított polgári iskolák benlakással, tápintézzel és ösztöndíjakkal kapcsolttassanak össze.

5. Miután kilátásban van, hogy Tordán és Gyergyó-Szent-Miklóson középiskolák állittatnak, Tordán a jelenlegi állami polgári iskola az előbbi pontban ajánlottak keresztül-

vitelével hagyassék meg, a gyergyó-szt.-miklósi polgári iskola pedig az algimn. létesítése esetén, a mi csak idő kérdése lehet, teljesen állami kezelésbe véve, a vármegye csiki részének valamely alkalmas pontjára helyeztessék át.

6. Maros-Vásárhelyen a községi polgári iskola a 4-ik pontban ajánlottak figyelembe vételével államosítottassék.

7. A csik-szeredai és gyergyó-szent-miklósi polgári leányiskolák, mint a magasabb nőnevelést szolgáló intézmények fejlesztessenek és erősbittessenek s a mennyiben ehhez az iskolafentartók kellő alappal nem rendelkeznenek, ezek részére államsegély eszközöltessék ki. A „Kézdi-Vásárhelyi Jótékony Nőegyesület” polgári leányiskolája pedig, mely életképességét bebizonyította, a mellett közszükséget képez s az ottani társadalom is az iskola fenmaradásáért nagy áldozatot hozott, teljesen állami kezelésbe vétessék.

8. Az összes polgári leányiskolákban a női kézimunka-tanítás oly irányban módosítottassék, hogy a gyakorlati életnek megfeleljen.

9. Szászrégenben az 5%-os pótdónak szükség esetén hivatalból való kirovásával is, állami polgári fiu- és leányiskola létesítettessék, esetleg, ha a helykérdés ott nehézségekre „ütköznék: az azzal teljesen egybeépült Magyar-Régenben, Maros-Ludason szintén állami polgári iskola létesítettessék.

C) *Felső kereskedelmi iskola.*

10. Csik-Szeredában önállóan, Gyergyó-Szent-Miklóson avagy Ditróban, Maros-Vásárhelyen addig is, míg a polgári iskola tervezett reformja keresztül vitetnék, a polgári iskolák mellé állami költségen felsőkereskedelmi iskolák állíttassanak fel.

D) *Női kereskedelmi tanfolyamok.*

11. Csik-Szeredában és Kézdi-Vásárhelyen az ottani polgári leányiskolák mellett női kereskedelmi tanfolyamok létesítendőek állami költségen. (*Helyeslés.*)

Puskás Jenő: Az előadó határozati javaslatát abban a formában, melyben indokolása folyamán előterjesztette, elfogadja. Kívánja, hogy a felső népiskolák gazdasági iskolákká egészítettessenek ki, mert népünk gazdasággal foglalkozik s az idevágó ismeretekre van leginkább szüksége.

Ferenczy Károly: Hozzájárul az előadó azon indítványához, hogy az egyik csikmegyei felső népiskola ipari oktatással kibővítsék, mert tény az, hogy a felső népiskola éveken keresztül csak igen kevés növendék oktatásával foglalkozhatik, mert jelentkező nincs, dacára egy iskola fentartásával járó súlyos anyagi áldozatoknak, ha ellenben ipari oktatással kiegészítik, egészen más eredményeket lehet elérni. Így pl. ha kőfaragó iskola csatoltnék hozzá, ott, a hol a híres márványtelepek vannak, egyuttal a székelyipar fejlődését is szolgálni lehetne. Különben a gyergyói papság memoranduma is megegyezik az előadó fel-fogásával. Puskás Jenő azt indítványozza, hogy a létesíteni kívánt felső kereskedelmi iskola Ditróban állíttassék fel és nem Gyergyó-Szt.-Miklóson. Nem látja be az okát, hogy miért kellene Gyergyó Szt.-Miklóst, mely fekvésénél és közintézetinél fogva kereskedelmi és gazdasági központot képez, mellőzni, mikor új iskola felállításáról van szó. Leg-czélszerűbbnek tartja egyébként, ha a szakosztály nem jelöli meg a helyet, hova az iskolát kívánja, hanem a kormány belátására bizza ennek eldöntését.

Nagy Károly: Nem helyesli, hogy az egyes intézetek elhelyezésének kérdésével vagy pedagógiai kérdésekkel foglalkozzék a szakosztály. Egyik sem tartozik a kongresszus hatáskörébe.

Szabó Sámuel: A felső népiskolák intézményét, miután ez még a kísérlet stádiumában van, nem lehet a hazai közoktatás keretébe illeszteni. Nem tartja helyesnek, hogy a kongresszus új természetű iskolát kívánjon felállítani.

Lakatos Mihály előadó: A csikmegyei gazdasági iskolának ipari oktatással leendő kiegészítése tárgyában benyújtott javaslatát elejti.

Hasonlóképen Puskás Jenő visszavonja indítványát.

Nándor József elnök: Ugy látja, hogy a szakosztály az előadói javaslatot az előadó által elejtett pont kivételével, elfogadja. (Helyeslés.) Köszönetét fejezi ki az előadónak, a kinek eredeti javaslatát az előkészítő-bizottság szintén szétosztotta.

16. Közművelődési segédintézmények.

Dr. Csernátory Gyula előadása: (felolvassa: Szabó Sámuel.)

Azok az ismeretek, a melyeket a népiskola elvégzése nyújt, csakis abban az esetben válnak gyömöicsözökké, ha az iskola elvégzése után is alkalom nyílik továbbfejlesztésükre és a gyakorlati életben való alkalmazásukra. Ellenkező esetben hatásuk alig

marad s az iskolában eltöltött évek a nagy tömegre nézve csupán egy többé-kevésbé kellemes gyermekemlék értékével bírnak.

A saját szomorú tapasztalataim alapján mondhatom, hogy még az egykori kiválóbb népiskolai tanulók közt is akadnak olyanok, a kik, mire sor alá kerülnek, nemhogy a földrajzból, történelemből vagy természettanból bírnának némi tájékozással, hanem még az írást és olvasást is elfelejtették.

Igaz, hogy a viszonyok az utóbbi években tetemesen javultak, mert a népiskolai teljes hat évi tanfolyam beállítására, a tankötelezettség szigorubb végrehajtására, a gazdasági irányú ismétlő-oktatás szervezésére, de különösen az állami iskolák szaporítására irányuló miniszteri intézkedéseknek kétségkívül meg lesz a maguk jótékony hatása.

Mindemellett a gyakorlat azt mutatja, hogy a legszigorubb rendeletek kijátszására is ezer alkalom kínálkozik és használtatik fel az érdekeltek részéről, ugyannyira, hogy a népiskolai ötödik és hatodik osztályok népessége országszerte feltűnően csekély; részint azért, mivel a tankötelesek egy része már az alsóbb osztályokban betölti a 12-ik életévet; részint pedig azért, hogy sokan a teljes népiskolai tanfolyam bevégzése előtt magasabb iskolákba, ipari pályákra vagy a nyomasztó anyagi viszonyok kényszere következtében szolgálatba lépnek. Pedig a történelem, alkotmánytan, természettan, természetrajz, szóval azon általános ismeretek a melyek a népiskolában megszerezhető ismeretanyagot betetözik s a leendő állampolgárnak mintegy utravalóul szolgálnak: csakis ezen osztályokban sajátíthatók el.

Világos tehát, hogy a jelzett körülmény hazánkra és nemzetünkre nézve szellemileg nagy veszteséget jelent, a melyet gyökeresen csakis úgy lehetne pótolni, ha a népoktatási törvény idevágó intézkedései akként módosíthatnának, hogy a tankötelezettség nem a 12-ik életév betöltésével, hanem — *tekintet nélkül a korra*, a népiskolai hat osztály bevégzésével érne véget; az ipari pályákra nézve pedig szintén törvényes intézkedéssel mondatnék ki, hogy tanonczul bármely ipari ágra csakis a népiskolai hat osztályt elévégzett növendék vehető fel.

Ámde ha ezen, nemzetünk műveltségi fokának emelésére nézve kiszámíthatlan előnnyel járó ujitás netalán bekövetkeznék is: mégsem lenne mellőzhető egy oly intézmény, a mely az iskolában szerzett ismeretek és a mindennapi élet követelményei közt össz-

hangot teremtsen és ezen ismereteket a gyakorlati élet s a hazafias és nemzeti követelmények szempontjából is megrögzítse és gyümölcsözővé tegye. Nem mellőzhető különösen a Székelyföldön, a hol az utóbbi években tapasztalt tömeges kivándorlás folytán többszörös szükségünk van a faji és nemzeti öntudatnak emelésére, az ősi föld és hagyományok iránt megingott ragaszkodásnak, sőt talán a megrendült egyéni önbizalomnak is ápolására, fejlesztésére és erősítésére.

Hisz a székelység évszázadokon át leghatalmasabb fentartója volt különösen az erdélyrészi magyarságnak. Egy szünetnélküli bevándorlási folyamat volt észlelhető a legrégebb időktől napjainkig a „Székelyföld”-ről a „megyék”-be, a melynek kapcsán mint pap, gazdatiszt, iparos és hivatalnok százával telepedett meg a székely ifjuság a folytonos belvillongások és véres háborúk következtében elárvult magyar vidékekre és észszel, életrevalósággal, szívóssággal s az ősi hagyományokhoz ragaszkodó nemes konzervatívizmussal — Magyarország igazi gascognardjaiként — megalapították szerencséjüket; visszahódították a hajdan magyarlakta földet és száz meg száz jó magyar család megalapítóivá lettek.

Igy vált idők folytán valódi „drága gyöngy”-gyé hazánkra és nemzetünkre nézve a székely vér, a melynek, ha valaha kellett: úgy csak ma kell igazán minden cseppjét megbecsülnünk és megóvnunk attól, hogy eddigi nemzetfentartó hivatásával szakitva idegenbe folyjon és ellenségeinket szaporítsa.

Hogy azonban ezt elérhessük, nem külső kényszerre, hanem együttes erőre, közös lelkesedésre és egymásiránti teljes bizalomra van szükség, mert minden ténykedésnek úgy van meg a valódi értéke és sikere, ha önként és csupán a lelki kényszer által serkentve jön létre.

Ebben a hitben és meggyőződésben tárgyalom e kérdést, a melynek két főága, t. i. a kulturai és közgazdasági közül földadatom körébe az előbbinek azon része tartozik, a mely az általános szellemi színvonalnak egyesületek útján való emelését célozza, mint a melyek tapasztalás szerint a legalkalmasabbak arra, hogy keretükben egymással társulni, egymástól tanulni és magasabb célok érdekében egyöntetűen működni lehessen.

Ezen a téren főleg az amerikai községi egyesületek keltik föl bámulatunkat tökéletes és a gyakorlati élet követelményeinek teljesen megfelelő szervezetükkel. Olyanok ezek kicsiben, mint egy-

egy népegyetem, mert a szórakozáson és kényelmen kívül megadják az ifjunak, illetve az egyesület tagjainak az általános műveltséghez tartozó tárgyokban, sőt a saját szakmájukban való továbbképzés lehetőségét is.

A végcélzt tekintve, ilyen községi társasegyesületek képe lebeg lelki szemeim előtt is, de megtermékenyítve a magyar nemzeti érzés ápolására irányuló törekvésekkel; mert míg az amerikai Egyesült-Államok polgárát kielégíthetik csupán a gyakorlati élet szempontjából fontos követelmények: bennünket viszonyainknál fogva egyenlő mértékben kell érdekelniök a hazafias szellem ébrentartására és folytonos fejlesztésére vonatkozó kérdéseknek is. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagynunk azon szomorú tapasztalatot, hogy a kivándorlási kedv és ezzel kapcsolatban a nemzeti érzés meglazulásának jelenségei tulnyomó részben a nép körében fordulnak elő. Önként kínálkozik tehát a tanulság, hogy minden erőnkkel a nép szellemi színvonalát kell emelni és megadni műveltségének azt a hazafias tartalmat, a mely megedze a hazát cserélő kísértésekkel szemben és képessé tegye arra, hogy az élet harcát őseinek évezredes küzdelmei helyén: itthon vivja meg.

E végből mindenekelőtt azt látnám jónak, ha „Közművelődési Kör” czim alatt minden székely községben egy oly kulturális szövetkezet alapjai vettetnének meg, a mely az önképzés mellett a tagokat egyszersmind társadalmilag és nemzeti szempontból is összefűzze s a tagok értelmi színvonalának emelésén kívül egyik nem kevésbé fontos célja az legyen, hogy minden székely községben egy erős, összetartó, közösen megállapított célok felé törekvő hazafias nemzeti közszellemet teremtsen.

Ezen körök hivatása lenne aztán, hogy a többi székely községek hasonló egyesületeivel kezefogva és egyetértve a maguk összességükben egy kulturailag magas színvonalon álló és törhetlenül magyar nemzeti irányu társadalom kezdeményezői legyenek.

Ugy képzelem, hogy e „Közművelődési Kör”-ökben kellene föltalálnia minden székely község lakosságának második otthonát; elkezdve a 16 éves ifjutól a legöregebbig, még pedig vagyoni, társadalmi és felekezeti különbség nélkül.

Azért hangsulyozom ezt, mivel a vagyonosabb és műveltebb elemeknek kell első sorban fölfogniök e kérdés fontosságát és igazi testvéries érzéssel közreműködniök, mint szervezők, irányítók és összetartók ez egyesületek életrehívásában. Reájuk vár min-

denekelőtt az a hivatás, hogy krisztusi türelemmel munkálva és építve, az egyesületi életnek megadják a nemesebb tartalmat s megóvják azt a magyar egyesületek közös átkától: a széthuzástól, pangástól és a végleges elzüléstől.

Erre a módot és alkalmat — nézetem szerint — az egyesület oly irányu szervezete adná meg, hogy a „Közművelődési Kör”, mint olyan, a saját alapszabályai keretében a következő alosztályokra oszlana: olvasókör a népkönyvtárral; daloskor és zenekar; ifjúsági és mértékletességi egyesület; tüzoltó-egyesület.

A „Közművelődési Kör” elnökének és választmányának hatásköre az egyes alosztályokra is kiterjedne, a melyek mindenikének élén mint közvetlen vezető, egy-egy alelnök működne. Az alelnökök az alosztályok kebeléből választandó 2—2 taggal

együtt egyszersmind a „Közművelődési Kör” választmányának is tagjai lennének. Ilyenformán az egyöntetű vezetés mellett biztosítva lenne az egyes alosztályok működési körében a szükséges önállóság, illetve önrendelkezési jog is, a mely nélkül egészséges testületi szellem és virágzó egyesületi élet nem képzelhető. Természetes, hogy egy és ugyanazon egyén, mint a „Közművelődési Kör” tagja, a saját egyéni hajlamai szerint egyszersmind bármely szakosztály működő tagja is lehetne.

A „Közművelődési Kör” elnökségének és választmányának tisztében állana a szakosztályok működését állandó figyelemmel kísérni és ezenkívül — a mint már előbb is jeleztem — gondoskodni arról, hogy az egyesület föladatainak megfelelően és lépésről-lépésre mindinkább megközelítse azon nagy célokat, a melyek érdekében létrejött.

Igy például minden eszközt föl kell használnia az egyének felekezeti és társadalmi elkülönülésének, valamint az erők és tehetségek szétforgácsolásának a lehetőség szerint történendő megakadályozására, hogy ez által nemzeti bűnünk: a széthuzás helyett közös törekvés és együttes elhatározás előzzön meg minden ténykedést.

Érdeklődnie kell a népiskola iránt, a mely az egyesület jövő tagjainak nagy részét neveli. Meg kell gátolnia az iskolakerülést, bármely okból származzék is az s a szegény gyermekek fölsegélését községi, társadalmi és egyesületi uton egyaránt szorgalmaznia kell.

De mindenekfölött szükséges, hogy a hasonczélu és szélesebb

körü közművelődési egyesületekkel — mint például az E. M. K. E. — állandó kapcsolatot és összeköttetést létesítsen, illetve tartson fenn és a hazafias együttérzés, egyesületi szellem s a nemzeti öntudat fejlesztése céljából az egyes községek közművelődési körei valamelyik nagyobb székelyföldi városban két-háromévenként gyűljenek össze ünnepélyes közgyűlésre.

Tartsanak ilyenkor szabad előadásokat a hazai történelem és irodalom köréből; ismertessék egyik-másik kiválóbb nemzeti hősről, írónkról vagy államférfink életét; a daloskörök, zenekarok és tüzoltó-egyesületek pedig mutassák be egymás buzdításul előhaladásukat s közreműködésükkel emeljék az ünnepélyek fényét. Ilyenformán az összejövetelek lassanként oly jelentőségre emelkedhetnek, mint a régi görögök olympiai játékaik, amelyekre a görög ember a világ másik részéről is elzarándokolt, hogy nemzetének előhaladásában gyönyörködhesse és nemzeti büszkesége, önérzete ezáltal új tápot nyerjen.

Az ilyen ünnepélyekre — hozzátartozói és rokonai révén — meg kell hívni minden székelyt, bárhova dobta is a sors, hogy lelkében az együvértartozás és rokonérzés netalán kihálófélben levő lángja ismét föléledjen. Különös figyelemmel kell lenni azonban főleg a Romániába kivándorolt székely testvérekre, a kik az újabb kutatók tapasztalatai szerint rövid időn kivetkőznek nemzetiségükből, beolvadnak az ellenséges indulatu idegen fajba és gyermekeik már annak emlékét is röstellik, hogy apáik valaha székelyek voltak.

Hadd jöjjenek el az elpártolt testvérek minél számosabban e nemzeti ünnepekre s dobbanjon föl még egyszer elkérgesedett szívek, ha megzendül az édes hazai dal s könnyekké olvadjanak föl már-már elhamvadt érzéseik, ha őseik nagy tetteiről hallanak dicsőítő szót!

Olyanok legyenek ez ünnepélyek városról-városra, mint ősidőkben a meghordozott véres kard s rázzanak föl önző tespedésből és nemzetirtó közönyéből minden érző lelket az intő hazafias szózatallal.

A magyar nemzet veszélyben van, mert ősei ezeréves honát elhagyva önmagát apaszítja. Kishitű az, a ki az élet harcát itthon megküzdni fél s idegenbe fut. A munkáskéz, fölvilágosodott elme és mértékletes élet itthon is gyümölcsöző kincs, csak hogy ma-holnap idegeneknek, mert a kivándorló magyar helyét ezek foglalják el...

De nem részletezem tovább a „Közművelődési Kör”-ök elnökségének, illetve választmányának sokoldalú és fontos feladatait. Ezek községenként s az egyes községek viszonyaihoz képest a részletekben amugy is különböző lesznek. Igyekszem azonban a lényegest és általánost röviden egybefoglalni és kérem a mélyen tisztelt Szakosztályt, hogy az alábbiakat határozati javaslatként elfogadni és ehhez képest kimondani kegyeskedjék, hogy:

1. Az E. M. K. E. és a Székely-Társaság Segítségének, illetve közreműködésének igénybevételével a székely vármegyék minden községében „Közművelődési Kör” alakítandó.

2. A «Közművelődési Kör» közös elnökkel, választmányal és közös alapszabályok keretében alosztályokként magában foglalja: az *olvasókört a népkönyvtárral; a daloskört és zenekart; továbbá az ifjusági és mértékletességi egyesületeket*, a melyek mindenikének élén mint közvetlen vezető egy-egy alelnök áll, a kik az egyes alosztályok kebeléből választandó 2—2 taggal együtt egyszersmind a „Közművelődési Kör” választmányában is helyet foglalnak.

3. A „Közművelődési Kör” tagjai közül, de ettől függetlenül, illetve külön alapszabályokkal lehetőleg minden községben, de a nagyobbakban feltétlenül megalakítandók még az illetékes hatóságok támogatása mellett és az evégre fönnálló törvényes rendelkezések keretében: a *tüzoltó-egyesületek*.

4. Egyházi és polgári hatóságok figyelme fölhivandó, hogy közös alapon együttesen dolgozzanak a szétforgácsolás, a társadalmi elkülönítés megakadályozására.

5. A szegény gyermekek fölruházására, kik különösen a téli időszakban egyes ruhadarabok hiányában nem járhatnak iskolába, községenként segítő-egyesületek alakítandók a „Közművelődési Kör”-ök keretében.

6. A „Közművelődési Kör”-ök. helységenként lépjenek egymással szövetségre s az E. M. K. E. vezetése és a Szé-

kely-Társaságok közreműködése melleit a fajszeretet fokozására s a nemzeti öntudat és összetartozás érzetének fejlesztésére kétévenként valamelyik székely városban egy torna-játékokkal (tüzoltó-gyakorlatokkal), hazafias dalokkal) történelmünk nagy alakjait dicsőítő előadásokkal, vagy a cél elérésére vezető más programmpontokkal összekötött ünnepek rendeztessenek, még pedig különös gondot fordítva arra, hogy ezen ünnepekre nemcsak a hazában, de a Romániában élő székelyek is minél nagyobb számmal megjelenjenek. (*Helyeslés.*)

Ferenczy Károly: Az előadó javaslatát elfogadja, kiegészítésül azonban egy pótlást ajánl. Szó van ugyanis az ifjúsági egyesületekről, a melyek — tapasztalatból mondja — szépen beváltak. Felhívja a szakosztály figyelmét a vallás- és közoktatásügyi miniszternek nemrégén kibocsájtott rendeletére, a melyben a miniszter kijelenti, hogy azokat az állami tanítókat, a kik ilyen ifjúsági egyesületek alakításával különös buzgalmat tanusítanak, meg fogja jutalmazni. Nem tartja helyesnek, hogy a miniszter csak az állami tanítókat kívánja jutalmazni. Szerinte, ha akár felekezeti, akár a *községi* tanító hazafias működést fejt ki, épp ugy elismerést érdemel, mint az állami. Indítványozza tehát:

kérje fel a kongresszus a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a kongresszus által is melegen üdvözölt ifjúsági egyesületek alakítása körül érdemeket szerző községi és felekezeti tanítókat is részesítse jutalomban, elismerésben.

Szabó Sámuel: Nem tartja helyesnek, hogy a hazafias kötelesség teljesítéseért az államtól mindig jutalmat követeljenek. A ki hazafias működést fejt ki, jutalmát találja meg saját lelkében s nem külső elismerésben.

Ferenczy Károly: Félreértett szavait magyarázza meg.

Sándor József elnök: Határozatképen kimondja, hogy a szakosztály az előadói javaslatot — köszönet kifejezése mellett — változatlanul elfogadja. (*Helyeslés.*)

17. Közegészségügy.

Dr. Nagy Sándor előadó: Tisztelt Szakosztály! Évtizedek óta lankadatlanul folyik a munka a *magyar nemzeti állam* kiépítésén s minden igaz hazafinak legforróbb óhajta, hogy

mielőbb a világ szinpadára léphessen a második ezredév erős nemzeti állama. Midőn azonban az épület fokenként emelkedik, megdöbbenéssel észleljük, hogy Magyarország keleti védbástyája inog, az erdélyi magyarság, a székelység, mely a benne rejlő faji és kulturai erő folytán egyik főtényezője a nemzeti állam megvalósulásának, nehéz létküzdelmet folytat s már-már azon fokon áll, hogy tönkremenjen, megsemmisüljön. Kezd karja erőtlenedni, mely hajdan kitartóan hordozta Erdélyország zászlóját, lankad szelleme, mely alkotta azon idők nemzeti társadalmát. Hallszik a riasztó szózat: „Bajban van a székely!” — s reménykedve nézzük a hadak útját, vajon megújul-e az ősi rege, megjelenik-e Csaba vitézeivel, hogy megmentsen.

De a székely nem veszhet el! A székelység gyámolítását, megtartását Magyarország létérdeke parancsolja. Az a népfaj, mely élete nehéz küzdelmei között produktív tudott lenni, melynek hon-szeretet, erős magyar érzés hevti kebelét, mely más nemzetiséget már rég megsemmisítő nyomasztó viszonyok között is fel tudta tartani faját és nemzetiségét, mely magyar sziget maradt a nemzetiségek gyűlölködő tengerében, méltán igényelheti a kormány és társadalom jóakarátát és méltán bizhat abban. Pillanatnyi csüggedés volt csupán, midőn észrevette, hogy forrón szeretett hazája, szülője rongyokkal fedi őt, az édes gyermeket s bársonnyal dédelgeti a hálátlan mostohákat.

Azonban a közgazdasági válságok, a súlyosbodó létküzdelem, a modern állam általános szociális büneinek káros hatása a székelységre sem maradt el. Szervezete gyengül, satnyul, ellentállási képessége csökken.

A szervezet erejét megőrizni, az egyént megmenteni, a fajt fenntartani, szaporodását előmozdítani a közegészségügy hivatása. Ezen elsőrendű feladat az állam és társadalom együttes vállvetett munkásságát követeli meg. Minden állam létezésének alapja, a magyar nemzeti állam felépülésének első feltétele, azon állam egészségügye. Hiszen az egészséges gyermek, az edzett ifju, a munkabíró férfi, az anyai kötelességek teljesítésére alkalmas nő kezébe van letéve az állam fejlődése, biztonsága, a közvagyon, a közmivelődés.

Tekintetbe véve, hogy minden ország közmivelődési és közgazdasági fokmérője azon ország közegészsége, szegyenpir lepi el arcunkat. *Magyarország közegészségügye a kulturállamok közt a legutolsó helyen áll. Az átlagos élettartam a legalacsonyabb, a*

gyermekhalandóság a legnagyobb, a fertőző betegségek nagyszámban szedik áldozataikat, szomorú bizonyágául annak, hogy Magyarország egészségügyi adminisztrációja és társadalmi akciója e téren eredményt nem ért el.

Az 1876. évi egészségügyi törvényt a törvényhatóságok és községek kellő sikerrel nem tudták alkalmazni s az autonómiába való burkolózással igyekeztek kijátszani a törvénynek az általános miveltséghez képest sokszor impraktikus, néha tulliberális, de sok tekintetben hasznos intézkedéseit. A közvélemény meg volt nyugodva ebben, „Ugyis elegen vagyunk, alig élünk”, — mondta a sanyargó középosztály. „Jól jár, a ki meghal, nem kinlódik!” —vigasztalta magát a köznép. „Hiszen ez nem is lehet máskép”, —hagyta reá közönnyel a hivatalos társadalom.

Ekkép történhetett, hogy Magyarország közegészségügyi tevékenysége merő formalitássá vált!

A Székelyföld, az öt székely megye, közegészségügyi tekintetben még a kulturállamok közt legutolsó Magyarországon is az utolsó helyet foglalja el.

Magyarországon 1000 lélekre jut 39·43 élveszületés, 27·05 halálozás. Az átlagos szaporodás 12·38.

Székelyföldön az élveszületések száma 36·23, a halálozás 2770, az átlagos szaporodás 8·52. Legkedvezőbb az arány Csikmegyében, hol az élveszületések száma az országos átlagot túlhaladva 4071. Kedvezőtlen Háromszék- és Udvarhelymegyében. Ezen utóbbi helyen a halálozás is szerfölött nagy s 5·86 pro mille szaporodással messze alul marad az országos átlagon.

Tehát a Székelyföldön a születések száma nem éri el az országos átlagot, halálozása túlhaladja azt, természetes szaporodása is megfelelően csekély.

Összehasonlítva Székelyfölddel Brassó, Fogaras, Beszterce-Naszód, Szeben, Alsófehér és Hunyad, mint kiválóan erdélyi idegen nemzetiségű megyék hasonnemű statisztikáját, megdöbbentő eredményre jutunk. Az élveszületés 34·62, a halálozás 26·66, a szaporodás 8·65. A nemzetiségi megyékben tehát, daczára annak, hogy kevesebb a születés, mint a Székelyföldön, a csekélyebb halálozás folytán nagyobb a népszaporodás.

Pedig a Székelyföld talaja, dus erdőkkel diszitett felszine, üdítő vizei, élenyodus levegője oly természetadta kincsek, melyek a kifogástalan közegészségügy első feltételét képezik. S mégis, ha tekint-

jük a statisztika adatait, hazafias aggodalommal tapasztaljuk közegészségügyi hátramaradottságunkat. Keresve azon okokat, melyek a természet előnyeinek a nép egészségügyére való kedvező érvényesülését meggátolják, hátrányosan befolyásolják, megdöbbenéssel vesszük észre, hogy a gyermekhalandóság nagyban felülmulja a természetes kiválasztást, a megmaradottaknak nagy része a fertőző betegségeknek esik áldozatul, a fentartó elemet, a középelétkorukat félelmetesen pusztítja a gümőkór, míg az alkohol mértéktelen élvezete nemcsak a jelen nemzedék, de az utódok testi és lelki épségét veszélyezteti. Látjuk, hogy a székelység nagy része rossz táplálkozással, kedvezőtlen lakásviszonyok közt korai és nehéz munkával küzd a mindennapi létért s veszíti el a szervezetnek az egyéni egészségre oly fontos ellentállási képességét.

Kedvezőtlen közegészségügyi viszonyaink javítása végett az állam és társadalom együttes és hathatós tevékenységére van szükségünk. E két fényező együttműködése fogja képezni ama mozgató erőt, mely átalakítja a jelent, jobb jövőt varázsol elénk. Emelje fel a társadalom a szavát, működjék közre annak minden egyes tagja, töltsé be hiven az állam vezérszerepét s akkor a siker e téren sem maradhat el.

A népszaporodás közvetlen tényezője *a születés*. Ez pótolja a természetes kiválasztást, sőt kedvező körülmények közt az elhaltak számát felülmulva más közigazdasági és közmívelődési tényezőkkel a nemzet hatalmát, erejét adja meg.

Hazánkban, mint általában a keleti országokban a születések száma elég kedvező, felülmulja a nyugat-európai államokét. Székelyföld azonban az országos átlagon alul marad. A csökkenés általános közigazdasági és társadalmi bajokra vezethető vissza. A fokozódott igények, a jólét, a kényelem a társadalmi emelkedés, a vagyonszerzés vágya, mely önző célok kielégítésénél a gyermek eltartása és nevelése nyomasztó teher, a székelységnek is általános hibái. Közegészségi intézkedésekkel e téren javulást nem érünk el. A közigazdasági és társadalmi viszonyok javulásával a születések száma is tetemesen emelkedni fog.

A megszületett gyermek megtartása azonban már közegészségügyi feladat.

Ismeretes, hogy Magyarország azon dicstelen hirnevet vivta ki, hogy *gyermekhalandósága* az összes európai államok közt a legnagyobb. Még pedig nemcsak az első évben, mikor a szervezet

ellentállása a legcsekélyebb, hanem később az iskolás években is.

Hazánkban hétéven aluli gyermekhalálozás 100 élveszülettre 34·50 esik, kiválóan a Székelyföldön 33·72. A gyermekeknek tehát több mint $\frac{1}{3}$ -a hal el 7 éves kora előtt. Ha a gyermekhalálozás statistikáját figyelemmel kísérjük, feltűnik, hogy a halálokok közt mily nagy számmal — 17%-al szerepel a veleszületett gyengeség és a gyermekaszály. Ha a statisztika a valót tárná elénk, kétségbe kellene esnünk nemzetünk fajfentartása, jövője felett, mely annyi koraszülött, satnya, életképtelen ivadéknak ad életet. Némileg megnyugvást csak abból merithetünk, hogy a veleszületett gyengeség rovatába szokták sorozni a statisztikai adatokat szolgáltató közegek az ujszülettek összes betegségeit, míg a gyermekaszály neve alatt szerepel a gondatlanság, czélszerűtlen táplálás által előidéztet gyomor- és bélbántalmakon kívül a gümőkör is.

Az ujszülettek betegségeinek kellő időben alkalmazott helyes gyógyításával, a népnek a gyermekápolás és táplálására vonatkozó kitanításával nagyszámu kisedet lehetne a haza javára, gyarapodására megmenteni.

A székely köznépet a csecsemők táplálásában, gondozásában, betegségeikben való ápolásban jelenleg is nagyrészt a tudatlanság, babona vezeti. Nem is lehet csodálkozni azon. Felvilágosító előadásokat e tárgyról senki sem tart, a kormány által csekély számban kiosztott füzetek, ha kezéhez is jutnak, ha elolvassa is azokat, az abban foglalt jó tanácsokat kellő figyelemben nem részesíti, elfeledi. Utmutatást csupáncsak a bábáktól nyer, kiknek azonban legnagyobb része kuruzsol, s ezáltal a babonát és tudatlanságot terjeszti. Pedig a bábák, kik a születés pillanatától fogva az anya és gyermeke egészségének legfőbb őrei, magasztos és hasznos szolgálatot tehetnének nemcsak az anya élete és épsége megőrzésével, hanem egyidejűleg a kisedet bölcsőjénél is. Ők vannak hivatva, hogy a gyermekápolás és táplálás rendkívül fontos tudományában a nép közvetlen tanítói legyenek, sőt ők volnának hivatva arra is, hogy az ujszülettek betegségeit felismerve, megfelelő utasítást adjanak s gondoskodjanak azoknak kellő időben való orvosoltatásáról. Mert hiszen ismeretes, hogy a nép a bábával szemben bizalmasabb, szavára jobban hallgat, segítségét inkább veszi igénybe s a segílyt közvetlenebbül találja meg, mint a tőle sokszor távol lakó orvosnál.

Ennek a feladatnak a szülésznők megfelelni nem tudnak. Képzettségük a gyermekápolás és táplálásra vonatkozólag nagyon csekély, az újszülöttek betegségeire ismeretük nem terjed ki.

Ha a bábaügy napirenden levő rendezésénél a bábaoktatást is oly módon terjesztenék ki, hogy az magában foglalja az újszülöttek betegségeinek felismerését és az ápolásra vonatkozó legközvetlenebb teendőket, továbbá ha köteleztetnének felelősség terhe mellett az újszülöttek megbetegedése esetén a beteg gyermekek orvosoltatásáról még a szülők ellenkezése dacára is gondoskodni, hatalmas lépést tennénk az aktív gyermekvédelem terén s lényegesen csökkenne hazánkban a gyermekhalandóság.

Elvonul az első veszély, magával ragadva áldozatait. Megmaradnak az erős szervezetű, szívós ellentállású gyermekek, a nemzet reménye, gazdagsága. Ujra sötét fellegek tornyosulnak, újra kitör a pusztító vihar. Következik a *fertőző betegségek* halált osztó szerepe. Székelyföldön a fertőző betegségek az összes halálesteknek 23·70%-át képezik. És ez csak a legcsekélyebb szám. Valóságban még többre tehető az így is elrémítő mennyiség. Népünk a ragályozással szemben közönnyel viseltetik, a ragályos megbetegedéseket eltitkolni igyekszik, az óvintézkedésekben csak hatósági zaklatást lát, mindennapi foglalkozásának csekélyfoku megszorítását a személyes szabadság ellen való merényletnek minősíti, a fertőtlenítéssel járó csekély kiadás már zugolódását kelti fel és kegyeletét sérti a temetéstől a nyilvánosság elvonása.

A nép ezen felfogását megerősíti, ténykedésénél lényeges segítséggel szolgál jelenlegi halottkémeink nagy részének tudatlansága, a községi előljáróságok vétkes közönye, hanyagsága.

Az egészségügyi törvény a községi lakosok egészségi állapota felügyeletével és gondozásával a községi előljáróságot együttes felelősség terhe mellett bizta meg s ép ez okból az előljáróság minden tagja igyekszik a felelősséget, de főleg a cselekvést a másokra tolni át s végeredményképen a felügyeletet állandóan és megbízhatóan nem gyakorolja senki. Országos járványtörvényünk maig sincs. A törvényhatóságok az egészségügyi törvény által megadott azon jogukkal, hogy egészségügyi szabályrendeletet alkossanak, nem éltek. Az I. foku egészségügyi hatóságok kellő vezérfonal hiányában a ragályos betegségek különböző nemeinél egyöntetű eljárást alkalmazni nem tudnak. Az eszközölt óvintéz-

kedés és fertőtlenítés igen gyakran tulzott, legtöbb esetben nem elegendő.

Szükséges volna minden községben olyan hatósági közeg, ki az állam vagy törvényhatóság által rendezendő tanfolyamokon kielégítő ismeretet szerezve, személyes felelősség terhe mellett gyakorolja az egészségügyi felügyeletet. S ha már az ország anyagi viszonyai nem engedik a halottkémlést kizárólag orvosokra bízni, a halottkémlést teljesítse.

Mindaddig, míg járványtörvényünk nincs, míg a községek egészségügyi felügyelete a községi előjáróságokra van bízva, míg a községi egészségügyi biztosi intézmény nem szerveztetik, a ragályos betegségek ellen eredményesen küzdeni nem lehet. Pedig hogy preventív egészségügyi intézkedésekkel mennyire lehet ugy a megbetegedések, valamint a halálozások számát csökkenteni, mutatja nemcsak Nyugat-Európa igen sok állama, de mutatja a hazánknál kétszeresen nagyobb népsűrűségű, ilyenmü intézkedéseiben valóban mintaszerű keleti modern állam, Japán is.

A fertőzőbetegségek között a *tuberkulózis* hazánk halálozási statisztikájában 14·08%-kal szerepel. Székelyföldön sem kisebb a halálozás. Hivatalos kimutatás szerint *évenként 2550 egyént* veszítünk el gümőkórban. Tekintve azonban az eltitkolt, kellően nem kórismézett eseteket, hozzászámítva a csontok, hasüri szervek, az agy gümőkórját, bizvást tehetjük az elhaltak számát *5000-re*. A Székelyföld 722 ezer lakosának tehát $\frac{1}{16}$ -a e szörnyü betegségben pusztul el.

Tudjuk azt, hogy nedves, zsufolt lakás, elégtelen táplálkozás, alkoholizmus, tulfeszített munka a szervezet gyengítésével a tuberkulózisnak jó talaját teremti meg, melyben a kórokozó és ragályzó Koch-féle bacillust a megtelepedésre és továbbfejlődésre a kedvező feltételeket megtalálja. A gümőkór elleni küzdelmünk feladata: általános higienikus eljárásokkal növelni a szervezet ellenállási képességét s megsemmisíteni magát a kórokozó bakteriumokat. Sajnos, még ezideig az orvostudomány olyan eljárásokkal nem rendelkezik, melylyel a szivós életerejü bacillusokat az élő szervezetben lehetne megsemmisíteni s így munkásságunk csak odaírányulhat, hogy a betegségokozó csirákat a szervezeten kívül elpusztítva, gátoljuk meg a további fertőzést. Kizárólagosan szanatoriumok felállításával, hol a gümökórosoknak csak csekély része helyezhető el, céljt nem érünk. Hisz az el nem helyezett nagy

tömeg szerkesztét hurczolja és továbbterjeszti a ragályt. A fertőzés elleni védekezésünk kiméletes, de egyszersmind erélyes óvrendszabályok és fertőtlenítés alkalmazásában állhat. S ép ezekből feltétlenül szükséges a gümökóros esetek kötelező bejelentését elrendelő általános kormányzati intézkedés, melynek eddigi élmulasztása is Grancher szerint: „európai aberitaság.”

A bejelentés megtörténtével ragályozási fokukra nézve mérlegelve az eseteket az egészségügyi hatóságnak nem lesz nehéz a megfelelő óvintézkedéseket megtenni, a fertőtlenítést keresztülvinni, a fertőzött ruhadarabokat megsemmisíteni. Jelenleg népünk azon szokása, hogy a tuberkulózisban elhaltak ágyneműjét, ruháját eladja vagy elajándékozza, a tüdővész mesterséges és nagymérvű terjesztője.

A fertőzőbetegségekkel s főleg a tuberkulózissal szoros összefüggésben áll az *alkoholizmus*, mely a szervezetet megrongálva, elgyöngítve, abban a betegségek kifejlődését lehetővé teszi. Fájdalom, az alkoholizmus a Székelyföldön is nagy tért hódított. A napszámos, a kisiparos *keresetének* $\frac{1}{8}$ -át *szeszitalokra költi* s az egyénenkénti szeszfogyasztás Székelyföldön 5·4 liter, mely felülmulja a 47 liter országos átlagot. Népünk a pálinkának erősítő hatást tulajdonít, nem gondolva, hogy erőtadó tápszer helyett drágán fizeti meg a csekélyértékű élvezeti szert. A pillanatnyi jólétet, az idegizgatás folytán beállott nagyobbfoku munkabírást nemsokára bágyadtság, kimerülés követi s a tél fagya ellen a pálinka melegével védekezőt a test hővesztésének még nagyobb foka sújtja. Az alkohol nemcsak az iszákos egyén szervezetét támadja meg, környezetét teszi erkölcsileg romlottá, anyagilag szegénynyé, hanem az iszákosok nemzedékét, utódjait is veszélyezteti, megtámadva testi és lelki épségüket. Bebizonyított tény, hogy elmezavar, hülyeség többnyire oly egyéneknél fordul elő, kiknek szülői iszákosak voltak, a ránggörcs (fráz) azon gyermekeket támadja meg, kiknek szülői mértéktelenül élvezik a szeszt vagy a nemzés-fogantatás alkalmával mulékony részegségi állapotuk volt jelen.

Az alkoholizmus elleni küzdelem világakció s ezen akció a népfajok tengerében csekély töredéket képező székelységről is a törvényhozás és társadalom legfontosabb teendői közé tartozik. Amerika és Anglia már egy százada küzd az alkohol ellen s az utóbbi évtizedekben a többi nyugateurópai államok is megkezdték

a szivós harczot. Csak hazánk társadalma nézi összetett kezekkel, közönyös lélekkel, hogy a magyarság erős fáját, melynek gyümölcseit ijesztő módon letarolják a gyermekbetegségek és a ragályos bántalmak, melynek ágait halomra tördeli a tuberkulózis, gyökerében támadja meg az alkohol.

Magyar társadalom! Szép és nemes feladat áll előttünk. Kövessük azon nemzetek példáját, kik az emberszeretet és hazafiság nevében harcolnak az alkoholizmus ellen. Mutassunk önmagunk jó példát, tartsunk a népnek felvilágosító előadásokat, alkossunk mértékletességi egyesületeket s akadályozzuk meg az alkoholnak, az emberirtó szörnynek rémséges pusztításait.

Az állam hathatós segítségére e téren számítani alig lehet. Fontos államháztartási okok nyomják le a segítségünkre kinyujtott kezét. De azért az állam is hallgassa meg egyetlen esdő szavunk: törvényhatóságilag tiltsa be vasárnaponként és sátoros ünnepeken a pálinkaárulást.

Köztudomásu, hogy az alkoholt azon népfaj és azon egyén használja legnagyobb mérvben, kinek táplálkozása silány, lakása rossz, hiányzik enyhülést adó otthona.

A megengedett idő rövidsége miatt nem részletezhető megfigyelések és beszerzett adatok alapján bizvást állithatom, hogy a Székelység 20%-ának *táplálkozása* nem kielégítő. Ha megfigyeljük a székely napszámos s főleg családja, kiskoru gyermekei egész évi táplálkozását, elszomorító eredményt találunk. Az elhasznált tápanyagok nem elegendők a szervezetnek munkára fordított hővesztesége pótlására, nem marad fölösleg a még fejletlen gyermeki test kellő felépítésére. Ha végig kutatjuk a székely iskolásgyermekek életmódját, nagyszámmal találkozunk olyanokkal, kiknek naponként meg-megujuló tápláléka 1—2 darab rozs vagy árpakenyér, kevés rántott káposzta, vagy saláta, főtt krumpli s valóban árva, zsirnélküli reszelt-, vagy laskaleves és e gyenge táplálkozás hú kísézője a — pálinka. Táplálékában kevés a fehérnye, kevés a fehérnyekimélő zsír, szénhydratokból s értéktelen növényi rostanyagokból áll legnagyobb része. Nagy mennyiséget elhasználva még ilyen táplálékkal is egyensulyba jönne a szervezet, de ezen mennyiség elfogyasztása ellen hatalmasan tiltakozik a gyomor s betegséggel felel vissza.

A székely nép táplálékát tehát tulnyomó részben növényi tápszerek képezik állati táplálószerék aránytalanul csekély hozzáadá-

sával. A táplálék hiányossága az oka annak, hogy a székely napszamosok, kik életviszonyaik folytán nehéz munkára vannak utalva, tuleröltötődnek. Szervezetük időelőtt kimerül, korán megöregednek, ivadékaik elsatnyulnak.

A táplálkozás nagy közegészségügyi jelentősége folytán lényeges mértékben hozzájárulnának a székelység megtartásának fontos nemzeti munkájához a Székely Társaságok, ha a nők bevonásával a népet a jó és olcsó táplálkozásra megtanítanák felvilágosító előadások keretében tartott háztartási oktatások, esetleg főzési gyakorlatok által. Hazafias nemes munkálkodást fejtenének ki, ha a vagyonosabb osztály áldozatkészségét és közreműködését megnyerve, az éhező, szegény iskolás gyermekek közellátásáról vagy legalább táplálkozásuk némi javításáról gondoskodnának.

A székelynép *lakásviszonyai* szintén nem felelnek meg a közegészségügy követelményeinek. A lakóházak 25%-a egyetlen fűthető szobából s pitvarból áll s körülbelül 65%-a nedves, szűk, sötét, rosszul szellőztethető, kellően nem fűthető, földes talaju. Ezen egészségügyi kifogás alá esnek nemcsak a régebben épült lakások, de nagyrésze azoknak is, melyek az egészségügyi törvény életbeléptetése után keletkeztek. E tekintetben a mulasztás a törvényhatóságokat terheli. Egészségügyi törvényünk megkövetelte, hogy a vármegyék alkossanak építkezési szabályrendeleteket és abban az egészségügyi feltételek is kellő figyelemben részesüljenek. Daczára ennek, a jelenben érvényben levő építkezési szabályrendeletekben az egészségügy követelményei csaknem teljesen mellőzve vannak. A lakásviszonyok javítása végett feltétlen szükséges a már meglevő szabályrendeleteknek ez irányban eszközöndő kibővítése, átalakítása.

Befejeztem előadásomat. Nagy vonásokban hiven igyekeztem feltárni a Székelyföld közegészségügyi bajait. Helyi természetü, kisebb, de azért nem kevésbé fontos közegészségügyi hiányokat nem soroltam fel, mert azokat észrevenni, alaposan megfigyelni, azokon segíteni az illető helyi hatóság és társadalom feladata. Szándékosan mellőztem azon egészségügyi kívánalmakat, melyek a legtöbb kulturállamban már valósággá váltak s melyet egészségügyi törvényünk rég megígért, elodázhatatlan revíziójánál okvetetlen érvényre kell jutniok. Célom csak az volt, hogy megismeressem azon veszélyeket, melyek a székelységet közegészségügyi tekintetben környezik s reá mutatok arra az utra, a melyen haladva

még jelenlegi egészségügyi törvényünk alapján is állami és községi háztartásunk különösebb megterheltetése nélkül csekély kormányzati, de hathatós társadalmi munkálkodással fajunk fentartására, nemzetünk erősbitésére közegészségügyi viszonyainkban lényeges javulást érhetünk el.

A mondottak alapján van szerencsém következő határozati javaslatomat elfogadásra ajánlani:

mondja ki a Kongresszus, hogy:

1. a Székelyföld egészségügyi viszonyainak általános javítása az egészségügyi közszolgálat államosítása előtt, esetleg azzal kapcsolatosan a székely törvényhatóságoknak az 1876. évi XIV. t.-cz. keretében helyes, egyöntetű, a viszonyoknak megfelelő „egészségügyi szabályrendelet” megalkotásával és életbeléptetésével érhető el.

2. A nagymérvű gyermekhalandóság csökkentése, a népnek a kisdedek czélszerű ápolására és gondozására való oktatása a Székely-Társaságok által rendezendő népszerű előadások által érhető el. Tekintettel arra a tapasztalati tényre, hogy az ujszülöttek betegségeiben a nép első sorban a szülésznők tanácsát veszi igénybe, kívánatosnak tartja, miszerint gondoskodják az állam arról, hogy a szülésznők az ujszülöttek betegségeinek felismerésére is kioktattassanak.

3. A községenként, avagy község-csoportonként szervezendő Székely-Társaságok alkossanak mértékletességi egyesületeket, tartsanak népszerű előadásokat a szeszitalok káros hatásáról.

4. Hogy a szesz italok rendszeres megszokása korlátozassék, felkéri a cseléd tartó és munkaadó gazdákat, hogy az eddig szokásban volt pálinkaadagokat cselédjeik, illetve munkásaik részére ne természetben, hanem pénzben adják ki.

5. Tekintettel arra, hogy a járványragályos betegségek a Székelyföldön aránylag nagymérvű áldozatokat követelnek, minek oka a ragályos bántalmak ellen alkalmazni szokott óvrendszabályok hiányos, elégtelen, nem egyöntetű

alkalmazásában rejlik, felkéri a kormányt, hogy gondoskodjék megfelelő *járványtörvényről*, tegye kötelezővé a tuberkulózis esetek bejelentését és a megfelelő fertőtlenítést, szervezze a községi egészségügyi biztosokat.

6. A létező nyomor enyhítése s ez által az elégtelen táplálkozás javítása társadalmi feladat. A Székely-Társaságok községenként tartásuk nyilván a szűkölködőket, találjanak módot a meglévő nyomor enyhítésére. (*Élénk helyeslés.*)

Dr. Török Andor: A javaslatot általánosságban elfogadja és helyesli. Az 1876. évi XIV. t.-cz. felállít bizonyos kívánalmakat és rámutat, hogy azoknak teljesítése a községi vagy megyei intézmény keretében. Mindenki tudja azonban, hogy a törvény ezen intézkedése írott malaszt marad. A szegény székely városok és községek alig képesek háztartásukat a legnagyobb takarékoság mellett rendben tartani, fejlődésükre nem képesek elegendő áldozatot hozni. Közegészségügyi kívánalmaknak megfelelni képtelenek. Éppen ezért indítványozza, hogy az előadói javaslat első pontjának végén pótlásul mondja ki a kongresszus, hogy *a községek egészségügyi berendezkedése csak az állam hozzájárulásával lehetséges.* A Székelyföldön a gyermekhalandóság nagy. A falusi ember gyermekének egészségével kevesebbet törődik, mint állatjaiéval, mert úgy tartja, hogy esőt és gyermeket ad az Isten, az állat pedig értéket képvisel. A székely társaságok tanítása nem igen fog e helyzetet javítani. A paraszt-szülők gyermeke betegségével szívesebben fordul a szülésznők kuruzslásához, mint az orvoshoz. Indítványozza:

mondja ki a kongresszus annak szükségét, hogy ha a szülők újszülött gyermekeiket nem képesek vagy nem akarják felnevelni, vegye át a nevelés terhét az állam a lelencházak útján. Lelenczházak felállítását a Székelyföldön sürzős szükségnek tartja.

Dr. Török Imre: Véleménye szerint míg a közegészségügy és ezzel együtt az orvosi kar ügye országosan nem rendeztetik, addig nem lehet remélni a közegészségügyi viszonyok javulását. A bábák kiképzését fejleszteni nem kívánja, mert meggyőződött róla, hogy az a szülésznő, a ki a klinikán némi orvosi fogalmakat szerzett, nem hívja az orvost segítségül, hanem maga kontárkodik. Javasolja, hogy a szülésznőknek erkölcsi kötelességévé tétessék, hogy az olyan betegekről, a kiknek bajáról gyanítják, hogy ragályosak vagy veszélyesek, az orvosnak esetleg a községi előjárásnak jelentést tegyenek.

Deák Lajos: Miután a közegészségtani ismereteknek a népiskolákban leendő terjesztésére vonatkozó miniszeri rendelet kellőképpen végrehajtva nincs, kimondani kívánja, hogy:

ugy a rendes, mint az ismétlő népiskolákban különös gond fordíttassék az egészségtani ismeretek tanítására.

Dr. Nagy Sándor előadó: A közegészségügy oly széleskörű tárgy hogy a rövidre szabott előadás kapcsán nem sorolhatta fel az összes kívánalmakat és bajokat, ezért örömmel fogadja a felszólalók megjegyzéseit. Dr. Török Andor indítványára megjegyzi, hogy addig is, míg az állam veszi kezébe a közegészségügy rendezését, a társadalomnak és helyi hatóságoknak kell a viszonyok javítása érdekében mindent megtenniök. A törvényhatóságok és városok kezdjék meg az egészségügyi szabályrendeletek megalkotását, az állam meg fogja tenni a magáét. Örömmel fogadja el a lelenczházra vonatkozó indítványt, a mely javaslatának kiegészítéseül szolgál. Méltányolva a gyermekhalandóság tekintetében hangoztatott aggodalmat, a bábaképzés tökéletesítését kívánja. Az újszülött gyermeknek 8—10-féle betegsége lehet, ezeknek ismeretére a szülésznőket ki kell képezni. Azzal a megjegyzéssel, mintha a nép nem eléggé komolyan törődne gyermekével, nem érthet egyet. A székely paraszt szereti és gondozza gyermekét, de a mostoha viszonyok lépten-nyomon akadályozzák, a nevelésben.

Sándor József elnök: Az előadói javaslatához a következő módosítást ajánlja:

a szülésznőknek a gyermekbetegségek ismeretére való kioktatását azért tartja szükségesnek, hogy képesek legyenek a betegséget megítélni és szükség esetén az orvost segítségül hívni. *(Helyeslés.)*

Egyenként ismerteti ezután a benyújtott indítványokat s a szakosztály helyeslése közt kimondja, hogy a következő határozatot ajánlja a kongresszus zárülésének elfogadásra:

kimondja a kongresszus, hogy:

1. A Székelyföld egészségügyi viszonyainak általános javítása az egészségügyi közszolgálatállamosítása előtt,

esetleg azzal kapcsolatosan a székely törvényhatóságoknak az 1876. évi XIV. t.-cz. keretében helyes, egyöntetű, a viszonyoknak megfelelő „egészségügyi szabályrendelet” megalkotásával és életbeléptetésével érhető el. Különösen hangsúlyozza, hogy a kis városokban égető szükségét képező egészségügyi berendezések, nevezetesen az ivóvíz és csator-

názásról való gondoskodás a városok és lakosok vagyontalansága miatt, csak az állam anyagi támogatása mellett létesíthetők.

2. A nagymérvű gyermekhalandóság csökkentésére szükséges a népnek a kisdetek czélszerű ápolására és gondozására való oktatása a Székely-Társaságok által rendezendő népszerű előadások útján. Tekintettel arra a tapasztalati tényre, hogy az ujszülöttek betegségeiben a nép első sorban a szülésznők tanácsát veszi igénybe, kívánatosnak tartja, miszerint gondoskodjék az állam arról, hogy a szülésznők felismervén a tudáskörükbe tartozó betegségeket, kötelesek legyenek a gyermekek kellő időben való orvoslása végett betegség esetén bármely orvosnak közvetlenül, vagy szükség szerint a községi előjáróság útján is jelentést tenni. Az ujszülöttek megmentése érdekében pedig a tervezett lelenczházak sürgős felállítását szükségesnek tartja.

3. A községenként vagy községcsoportonként szervezendő Székely-Társaságok alkossanak mértékletességi egyesületeket, tartsanak népszerű előadásokat a szeszitalok káros hatásáról.

4. Hogy a szesz italok rendszeres megszokása korlátozassék, felkéri a cseléd tartó és munkaadó gazdákat, hogy az eddig szokásban volt pálinkaadagokat cselédjeik, illetve munkásaik részére ne természetben, hanem pénzben adják ki.

5. Tekintettel arra, hogy a járványragályos betegségek a Székelyföldön aránylag nagymérvű áldozatokat követelnek, minek oka a ragályos bántalmak ellen alkalmazni szokott óvrendszabályok hiányos, elégtelen, nem egyöntetű alkalmazásában rejlik, felkéri a kormányt, hogy gondoskodjék megfelelő *járványtörvényről*, tegye kötelezővé a tuberkulózis esetek bejelentését és a megfelelő fertőtlenítést, szervezze a községi egészségügyi biztosokat.

6. Az elégtelen táplálkozás javítása céljából föl hívja a Székely Társaságokat, hogy népszerű előadások útján töre-

kedjenek a népet a helyes és olcsó táplálkozásra megtanítani. Községenként tartsák nyilván a szükölködőket s találjanak módot a meglevő nyomor enyhítésére.

7. A lakásviszonyok javítása céljából feltétlenül szükségesnek tartja a megyei építkezési szabályrendeletek oly módon eszközrendő átalakítását, hogy azokban az egészségügy követelményei is érvényesüljenek.

8. A népoktatási intézetekben úgy a rendes, mint az ismétlő-iskolákban különös gond fordítandó a miniszteri rendelettel különben is elrendelt egészségtan és kivált a legszükségesebb közegészségügyi ismeretek gyakorlatias irányban való tanítására. *(Helyeslés.)*

Sándor József elnök: Köszönetet mond az előadónak buzgalmaért. Kijelenti, hogy ezzel a kongresszus közmivelődési és közegészségügyi szakosztálya tárgyalásait befejezte. Hálás köszönetét fejezi ki ismételten az előadóknak és az érdeklődőknek, a kik a naponkint 9—10 óra hosszát tartó tárgyalásokat oly odaadó-figyellemmel kísérték s azokban hazafias buzgalommal és legjobb tudások szerint részt vettek. *(Éljen az elnök!)*

Deák Lajos: Kedves köteleességet teljesít, a midőn az elnöknek őszinte köszönetet javasol a tanácskozások buzgó és tapintatos vezetéseért. *(Zajos éljenzés.)*